

НАРОДНИ МУЗЕЈ
ЧАЧАК

Чачак, 2014.

Уредили Михаило Милинковић и Перица Шпехар

ГРАДНА НА ЈЕЛНЦИ

Тридесет година археолошких истраживања (1984 - 2014)

Изложбени каталози

18

НАРОДНИ МУЗЕЈ
ЧАЧАК

Издавач / Publisher
Установа културе од националног значаја / Cultural Institution of National importance
НАРОДНИ МУЗЕЈ ЧАЧАК / THE NATIONAL MUSEUM IN ČAČAK
Цара Душана 1 · 32000 Чачак / 1, Cara Dušana street, 32000 Čačak
www.cacakmuzej.org.rs

ГРАДИНА НА ЈЕЛИЦИ. ТРИДЕСЕТ ГОДИНА АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА (1984-2014)
GRADINA ON JELICA, THIRTY YEARS OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH (1984-2014)

Аутор изложбе / Author of the exhibition
Проф. др Михаило Милинковић / Prof. Dr. Mihailo Milinković

Каталог изложбе уредили / Exhibition catalogue edited by
Проф. др Михаило Милинковић, Доц. др Перица Шпехар / Prof. Dr. Mihailo Milinković, Asst Prof. Dr. Perica Špehar

Аутори текстова / Text authors
Делфина Рајић, Александар Булатовић, Михаило Милинковић, Марко Капларевић, Милоје Васић, Снежана Ферјанчић, Перица Шпехар, Вујадин Вујадиновић /
Delfina Rajić, Aleksandar Bulatović, Mihailo Milinković, Marko Kaplarević, Miloje Vasić, Snežana Ferjančić, Perica Špehar, Vujadin Vujadinović

Аутори каталогских јединица / Authors of catalog entries
Александар Булатовић, Александар Сајдл, Весна Бикић, Вујадин Вујадиновић, Драган Ђирковић, Дејан Радичевић, Милоје Васић, Марко Капларевић, Михаило Милинковић, Милан Миловановић, Милица Радишић, Перица Шпехар, Станка Вукојевић, Соња Стаменковић, Снежана Ферјанчић /
Aleksandar Bulatović, Aleksandar Sajdl, Vesna Bikić, Vujadin Vujadinović, Dragan Ćirković, Dejan Radičević, Miloje Vasić, Marko Kaplarević, Mihailo Milinković, Milan Milovanović, Milica Radišić, Perica Špehar, Stanka Vukojević, Sonja Stamenković, Snežana Ferjančić

Рецензенти / Reviewers
Др Ивана Поповић, научни саветник, др Гордана Јеремић, научни сарадник / Dr. Ivana Popović, research advisor and Dr. Gordana Jeremić, research associate

За издавача / Publisher's representative
Делфина Рајић - директор Народног музеја у Чачку и главни и одговорни уредник издања Народног музеја у Чачку /
Delfina Rajić - Director of the National Museum in Čačak and Editor in Chief of Museum publications

Дизајн каталога / Design
Мијодраг Тутуновић, Дизајн студио "Тригон" Чачак / Mijodrag Tutunović, Design studio "Trigon", Čačak

Конзервација / Conservators
Слободан Дрча, † Зорица Јовановић, Милун Мијатовић, Дејан Петровић, Слободан Богојевић /
Slobodan Drča, † Zorica Jovanović, Milun Mijatović, Dejan Petrović, Slobodan Bogojević

Лектор и коректор / Proofreader
Слободан Николић / Slobodan Nikolić

Преводацац / Translator
Александра Калкат / Aleksandra Calcutt

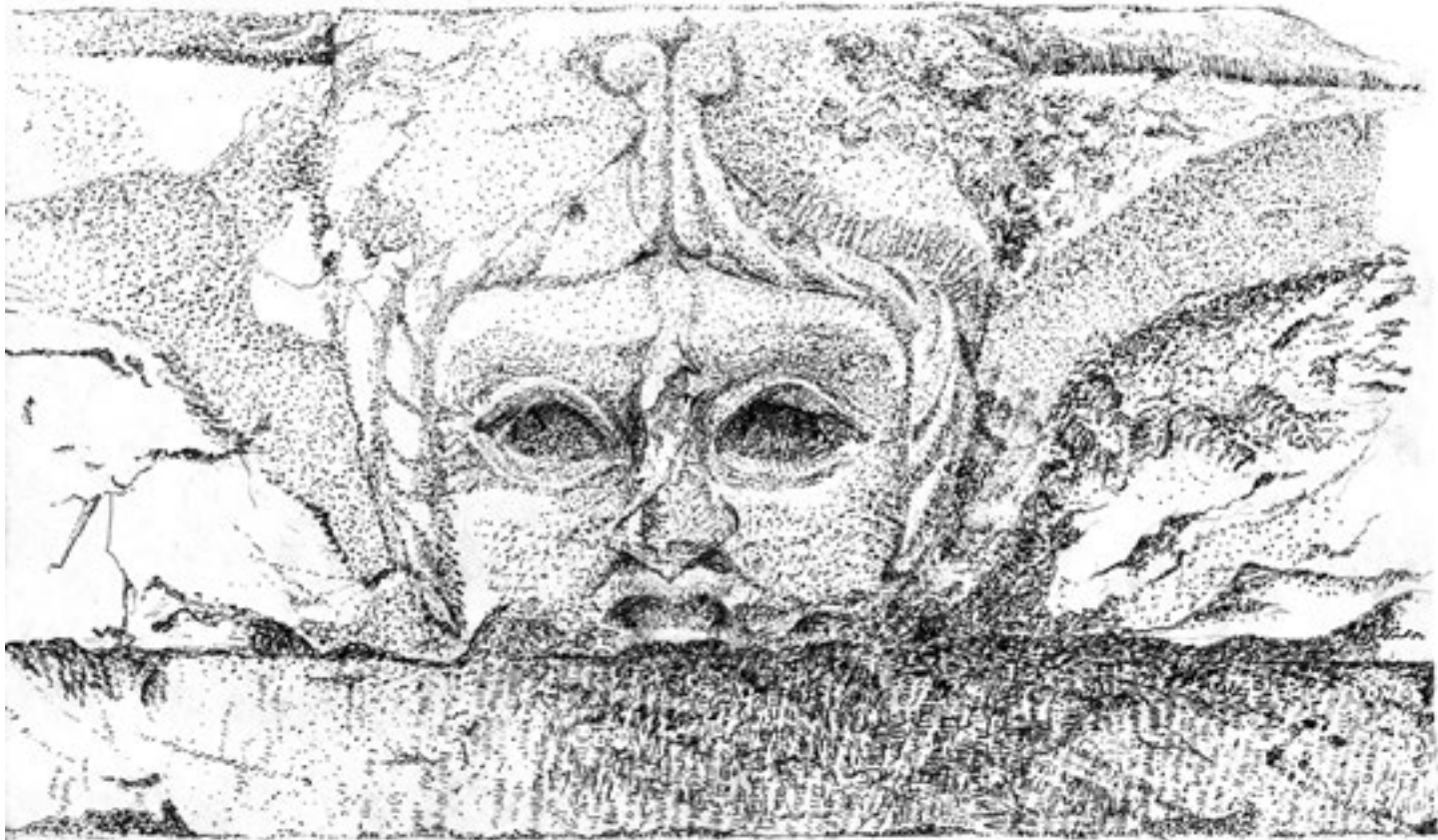
Фотографије / Photographs
Марко Бојовић, Михаило Милинковић, Небојша Борић, Земаљски музеј у Сарајеву /
Marko Bojović, Mihailo Milinković, Nebojsa Borić, The National Museum (Zemaljski Muzej) in Sarajevo

Графичка припрема и штампа / Graphic layout and print
Мијодраг Тутуновић, дизајн студио "Тригон" / Mijodrag Tutunović, Design studio "Trigon"

Техничка реализација / Technical support
Дејан Аџемовић, Марко Бојовић, Слободан Богојевић, Дејан Петровић, Вујадин Вујадиновић /
Dejan Adzemović, Marko Bojović, Slobodan Bogojević, Dejan Petrović, Vujadin Vujadinović

Тираж / Number of copies
300

ISBN 978-86-84067-54-0

Градина на Јелици

Тридесет година археолошких истраживања
(1984-2014)

Gradina on Jelica Mountain. Thirty Years of Archaeological Research
(1984-2014)

Уредили Михаило Милинковић и Перица Шпехар
Edited by Mihailo Milinković and Perica Špehar

Чачак, 2014.
Čačak, 2014.

САДРЖАЈ

<i>Делфина Рајић</i> Градина на Јелици или одгонетање једне легенде	7
<i>Александар Булајић</i> Праисторијски налази са Градине на Јелици	13
<i>Михаило Милинковић</i> Градина на Јелици, регионални центар на северу Источног римског царства	17
<i>Марко Кајларевић</i> Архитектонска пластика и живопис са Градине на Јелици	53
<i>Милоје Васић</i> Коментар новца нађеног на Градини на Јелици	59
<i>Снежана Ферјанчић</i> Епиграфски споменици са Градине на Јелици	61
<i>Перица Шићхар</i> Рановизантијска утврђења у околини Јелице	67
<i>Милоје Васић</i> Допринос истраживања Градине на Јелици проучавањима ране Византије у Србији	75

КАТАЛОГ НАЛАЗА	79
Праисторијски период	81
Римски период	91
Рановизантијски период	95
- Функционални делови одеће и накит	
- Предмети од кости, рога и слоноваче	
- Опрема куће	
- Алат и прибор	
- Новац и мерни инструменти	
- Керамика	
- Пластика и сликана зидна декорација	
- Натписи	
Раносредњовековни период	183
Околна утврђена насеља	187
 <i>Вујадин Вујадиновић</i>	
Библиографија коришћених радова	195
 <i>Михаило Милинковић</i>	
Градина на Јелици. Тридесет година археолошких истраживања (1984-2014) - Резиме	207
 <i>Mihailo Milinković</i>	
Gradina on Jelica Mountain. Thirty Years of Archaeological Research (1984-2014) - Summary	211

Списак аутора потписаних иницијалима

- АБ - Александар Булатовић
- АС - Александар Сајда
- ВБ - Весна Бикић
- ВВ - Вујадин Вујадиновић
- ДБ - Драган Ђирковић
- ДР - Дејан Радичевић
- МВ - Милоје Васић
- МК - Марко Капларевић
- ММ - Михаило Милинковић
- М_лМ_л - Милан Миловановић
- МР - Милица Радишић
- ПШ - Перица Шпехар
- СВ - Станка Вукојевић
- СС - Соња Стаменковић
- СФ - Снежана Ферјанчић

Градина на Јелици или одгонетање једне легенде

Урањање у дубоку прошлост, међу древне споменике који фасцинирају својом трајношћу и тајанством, одувек је привлачило не само историчаре и археологе, већ и знатичељне путнике-намернике, авантуристе и све оне који желе да проникну у тајну људског постојања. Разумевање старих зидина, утврда и храмова у које су њихови градитељи узидали толико много немарске и уметничке вештине представља узбудљиво путовање до самих изворишта цивилизације.

На једном од врхова планине Јелице изнад Чачка, у атару драгачевског села Граб, већ столећима немилосрдном зубу времена, надмоћним силама природе и људском немару одолева утврда Градина. Уздижући се на планинском врху већ заборављеног назива Јељен, ова легендама обавијена утврда и дан-данас чува предање да је управо ту „град градила Проклета Јерина”, тј. деспина Ирина Кантакузен, жена деспота Ђурђа Бранковића Смедеревца. Када је, како казује легенда, град завршен, у њега би често

пристизало по седам мазги натоварених „силним благом” које је уношено у велики лагум, па закључавано са два калауза. Напослетку, један је бачен у Калаузну бару, док је други остао у рукама Проклете Јерине.

Столећа су пролазила, али омања камена чесма са латиничним натписом испод Градине, поред караванског друма који је водио од данашњег Чачка према Старом Влаху, није привлачила ничију пажњу. Ипак, знатичељници и авантуристи нису пропуштали прилику да са самог врха Градине уживају у предивном погледу на обе стране планине Јелице, нарочито ка селима Остра, Вучковица и Лис.

Легенда о Проклој Јерини и њеном „силном благу”, скривеном у тами лагума, почиње да бледи када су стручњаци започели систематско проучавање остатака утврде на Градини, јер је откривено да је она далеко старија од доба владавине Ђурђа Смедеревца и његове љубе Ирине.

Сл. 1 Др Јанко Шафарик
Fig. 1 Dr. Janko Šafarik

До најновијег доба познавање праисторијских, касноантичких, рановизантијских и средњовековних градина у околини Чачка махом се заснивало на вредним забелешкама старијих истраживача и поштовалаца старина, рекогносцирањима и ископавањима које је предузимао Народни музеј у Чачку, као и на неколицини археолошких налаза прикупљених на површини тла приликом ретких посета овим споменицима.

Научноистраживачки пројекти покренути осамдесетих година XX века умногоме интензивирају проучавања и омогућавају поузданије и потпуније упознавање утврђења и градова из различитих епоха у овом делу Србије, а најо-

бимнија археолошка ископавања биће предузета управо на локалитету Градина у атару драгачевског села Граб.

Прва позната интересовања за Градину датирају из 1843. године када Тома Живановић (1884-1971), начелник Попечитељства унутрашњих дела, добија препис натписа посвећеног богињи Дијани који је сачинио Сретен Протић, писар Среза драгачевског (види снимак преписа на задњим корицама овог каталога). У свом писму од 8. октобра 1852. године Живановић наводи да је натпис „на камену урезан на развалинама неким налазећим се на Елици планини више Чачка”. То га подстиче да посети место на коме се камен налазио, али га снежна вејавица спречава да приђе „развалинама” на Градини. Путујући у Ужице неколико година касније, Живановић изн ова походи Јелицу, али га овога пута онемогућава густо растиње.¹

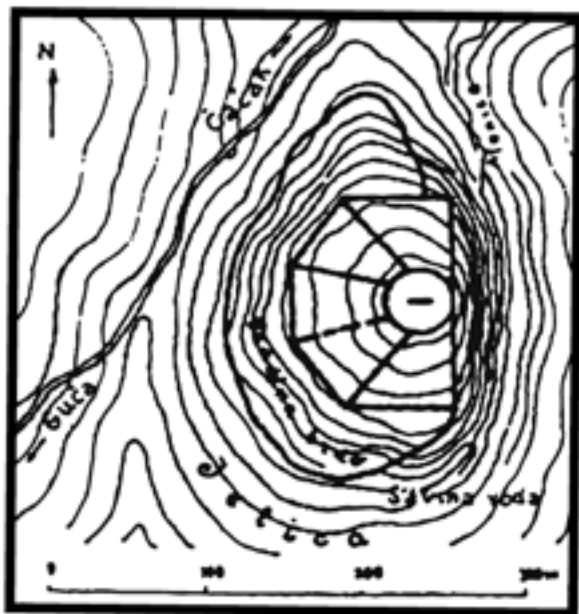
Др Јанко Шафарик (1814-1876, сл. 1), пионир српске археологије, тада управник Народног музеја у Београду, посетио је Градину на Јелици 1865. године у оквиру свог „археолошког путовања” по Рудничком и Чачанском округу, које је подразумевало рекогносцирање и, на Руднику, ископавање. Нажалост, није сачувана његова скица основе утврђења, за које је сматрао да потиче из римског периода. Ипак, Шафарик је оставио преписе два римска натписа – са једног Јупитеровог жртвеника и натписа посвећеног богињи Дијани за које је сазнао да су нађени на Градини или „под Градином” на Јелици. На Градини је затекао зидове од камена кречњака, тада

¹ Писмо Томе Живановића, Београд, 8. октобар 1852, Архив Српске академије наука и уметности, Београд бр. 9068

високе око две-три стопе изнад земље, остатке кула и зграда у унутрашњости утврђења.²

Крајем XIX века Градину походи и др Сима Тројановић (1862-1935), етнолог, који у више наврата ископава праисторијске хумке у Драгачеву. Налазе шаље Михаилу Валтровићу (1839-1915), председнику Српског археолошког друштва и професору археологије на Филозофском факултету у Београду. Валтровић је почетком осамдесетих година XX века, утемељујући српску археологију као академску дисциплину, указивао на важност археолошких налаза и неопходност њиховог пажљивог изучавања.

Тројановић је успео да скрене пажњу на Градину и Феликсу Каницу (1829-1904), гласовитом путописцу, археологу и етнологи-аматеру,

Сл. 2 Скица основе града по Феликсу Каницу
Fig. 2 Sketch of the city plan, by Felix Kanitz

Сл. 3 Реликвијар са Градине на Јелици
Fig. 3 Reliquary from Gradina on Jelica

и једном од најбољих познавалаца југоисточне Европе који, као и његови претходници, сматра да је Градина утврђење из римског периода.³ Каниц је за собом оставио скицу основа града која је током археолошког истраживања ревидирана (сл. 2).

Тридесетих година XX века Градина се изнова спомиње као археолошки локалитет од прворазредног значаја, а повод је случајни налаз сребрног реликвијара у облику саркофага (сл. 3) који је публикувао Никола Вулић (1872-1945), историчар, класични филолог и археолог, један од најзначајнијих српских проучавалаца античке прошлости.

Међутим, после Другог светског рата, Градина је масовно уништавана јер је са ње одвожен камен за насипање пута Чачак-Горачићи.

Народни музеј у Чачку рекогносцира Градину 1969. и 1972. године. Истраживачи затичу

² Милинковић, 2010, 15.

³ Милинковић, 2010, 16

још увек добро очуване остатке бедема на површини терена, местимично чак и преко два метра висине. Чланови екипе стекли су утисак да је реч о бедемима Горњег града и подграђа, при чему се напомиње да је бедем подграђа (ближи прилазном путу) оштећен вађењем камена за изградњу пута Чачак-Гуча, када је и откритвен римски жртвеник посвећен богињи Дијани.

Пре почетка ископавања у Народни музеј у Чачку повремено доспевају поједини случајни налази са Градине, до којих долазе мештани – солид Јустина II, камени мортаријуми...

Обиласком налазишта 1983. године сагледано је стање пре почетка археолошког ископавања.

Наредне године (1984), у организацији Археолошког института из Београда, почиње сондажно ископавање скромних размера које је током прве године најпре стратиграфског карактера (ради сазнавања основних података о временској припадности налазишта), али и могућег открића бедема. После открића базилика које је уследило већ следеће године у оквиру сондирања нешто нижих позиција на западној падини, ископавање постаје систематско, мада на ограниченим површинама.

Након три године од првих археолошких ископавања утврде, Скупштина општине Лучани 1987. године проглашава Градину на Јелици за споменик културе. Др Михаило Милинковић у својој монографији *Градина на Јелици: рановизантијски град и средњовековно насеље* (Београд, 2010), излаже најважније резултате и налазе од 1984. до 2009. године, везане за рановизантијски и, у мањој мери, раносредњовековни хоризонт Градине.

До сада су у истраживањима учествовали археолози, историчари, историчари уметности, архитекте, геолози, физички антрополози, филолози...

Прва обимнија кампања сондажног, стратиграфског и топографског испитивања Градине предузета је 1988. године са циљем сагледавања појединих делова налазишта унутар града. Међутим, и поред охрабрујућих почетних резултата у периоду 1985-1988. (проналазак остатка четири рановизантијске базилике), финансирање је прекинуто 1989, после потпуног откривања остатка фресака у крстионици Базилика „С“, да би у мањем обиму било настављено 1994. године.

Републички завод за заштиту споменика културе први пут учествује у радовима на Градини 1989, због третмана остатака живописа у Базилици „С“, а 1997. и 1998. године у ограниченом обиму отпочиње архитектонску конзервацију унутар Горњег града.

Уз систематске радове, поједине кампање биле су посвећене сондажном истраживању (1988. и 1995. године).

Услед немогућности да се обезбеде неопходна средства, ископавања су поново покренута 1997, а настављена 2000-2002. године, али у знатно мањем обиму, ослоњена на скромно финансирање, донације и волонтерски рад археолошке екипе.

Од 2001. године пројектом руководи Филозофски факултет у Београду.

Истраживање је потпуно прекинуто 2002-2005. године, а онда неочекивано обновљено уз подршку Министарства културе Републике Србије. Током 2009. године финансирање је

омогућило радове врло скромног обима, усредсређене на површинско праћење бедема у ареалу Горњег града.

Од самог почетка пројектом руководи проф. др Михаило Милинковић, уз сарадњу бројних млађих колега и студената археологије, чланова археолошке екипе на терену који су, почев од 1984. године, помагали при изради документације и обради налаза.

У ближој околини Чачка извршена су пробна ископавања на још неколико локација на којима су откривени остаци утврда са рановизантијским хоризонтом, а датирају из истог периода као и Градина на Јелици: Соколица у Остри, Бава у Лису, Градина у Вучковици,

Стојковића градина у Вичи и Илиње у Овчар Бањи. Сва ова утврђења подигнута су на тешко приступачним положајима, изузев Илиња које се налази испод 500 метара надморске висине.

Локалитети попут Градине представљају кључ за даља археолошка проучавања касне антике и раног средњег века и то не само на нашим просторима.

Управо стога каталог *Градина на Јелици. Тридесет година археолошких истраживања (1984-2014)* представља својеврстан водич кроз древну прошлост, сведочећи сликом и речју да се благо не налази негде другде, на неком бољем и лепшем месту, него управо овде, испред нас.

Праисторијски налази са Градине на Јелици

Дугогодишњим истраживањем византијског утврђења подигнутог у VI - почетком VII века на једном од врхова северозападног дела планине Јелице, 7,5km југозападно од Чачка, откривени су бројни покретни налази из праисторијског периода.¹

Систематска истраживања на овом локалитету отпочела су 1984. године и још увек трају.² Већ од њиховог почетка констатовани су и праисторијски налази, од којих су далеко најбројнији били уломци керамике из старијег гвозденог доба, који су обрађени и публиковани 1989. године.³

Највећи број праисторијских налаза откривен је на узвишењу чија је надморска висина 846 m и са којег је могућ визуелни преглед околи-

не, укључујући и део долине Западне Мораве у којој данас лежи Чачак. Осим на врху, налази су констатовани на северној и северозападној падини узвишења (Објект IX, сонде 1/84, 3/08, 1/12), затим у њиховим подножјима (Објекти V, VI, VIII и X), као и у југозападном подножју узвишења (Базилика „D“). Мањи број налаза евидентиран је приликом истраживања Базиле „А“, у западном подграђу на коси удаљеној око 200 m од узвишења. Насеље на узвишењу је у византијско време представљало Горњи град, односно акропољ, док се у праисторијском периоду на овом месту по свему судећи налазило градинско насеље. Интензивним грађевинским радовима у византијском периоду у потпуности су девастирани остаци архитектуре праисторијских насеља, тако да једину интактну целину из праисторије за сада представља културни слој из старијег гвозденог доба откривен у сондама 3/08 и 1/12, на северној падини узвишења, док су сви остали налази евидентирани у слојевима са шупом, односно слојевима у којима је праис-

¹ Руководилац истраживања је М. Милинковић са Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду. Користим прилику да му захвалим на позиву за учешће у реализацији овог каталога.

² Milinković, 2002, 71–132; Милинковић 2008, 74–77, Милинковић, 2010.

³ Анђелковић, 1989, 81–85; Анђелковић, 1990, 103–109.

торијски материјал био помешан са налазима из византијског и раносредњовековног периода.

Од праисторијских налаза најзаступљенији су фрагменти посуда од печене земље, а у много мањем броју регистровано је оруђе израђено од окресаног камена (кат. бр. 16), глачаног камена (кат. бр. 19) или печене земље (кат. бр. 17, 18). Најстарији налази указују да је узвишење било настањено већ у позном енеолиту, а да се живот на локалитету угасио крајем старијег гвозденог доба и да је поново насељен тек у византијском периоду.⁴

Према дистрибуцији налаза може се закључити да је у позном енеолиту био настањен највиши део локалитета, премда премда су налази спорадично евидентирани и у северном и југозападном подножју не може се са сигурношћу рећи да су и ови делови локалитета били настањени, јер су налази овде могли доспети са узвишења, путем ерозије. Форме посуда које припадају најстаријем насељу јесу зделе увученог обода, затим полулопасте дубље посуде, као и амфоре дугог левкастог или цилиндричног врата, понекад са тракастом вертикално постављеном дршком испод обода. Јављају се и тунеласте хоризонтално бушене дршке, а украси су ретки и сведе се на урезане изломљене или таласасте линије (кат. бр. 3, 4), затим низове троугластих и овалних отисака (кат. бр. 1) или јамичаста удубљења (кат. бр. 2). Керамика из овог периода израђена је од пречишћене земље или од земље са примесама песка, а у ређим случајевима са примесама крупнијег песка. Печена је у различитим нијансама мрке боје. На већем броју фрагмената површина је пригачана, а по-

некад је груба и необрађена. У широј околини локалитета до сада није евидентирано налазиште из овог периода, а стилско-типолошке карактеристике керамике указују да облици и орнаменти највише подсећају на керамику Коцофени културе, као и на Вучедолску културу. Према апсолутним датумима насеље се оквирно може одредити у средину III миленијума, док неки налази са западног подграђа (Базилика „А“) указују на могућност настањивања овог дела локалитета и неколико векова касније, у рано бронзано доба.

Локалитет је, бар судећи према броју и дистрибуцији налаза (узвишење, западно подграђе и северно подножје), најинтензивније био настањен у рано и старије гвоздено доба (XI/X-VII век п. н. е.), а евидентирано је и неколико налаза који датирају са краја старијег гвозденог доба (VI-V век п. н. е.). Керамику из раног гвозденог доба чине зделе увученог обода (кат. бр. 5), ниски пехари канелованог трбуха (кат. бр. 7), затим крушкасти пехари са дршкама на чијем врху је рожаста пластични наставак повијен уназад, полулопасте шоље (кат. бр. 6), као и амфоре коничног врата, док су од украса најбројније канелуре (кат. бр. 8), затим урезани праволинијски и лучни мотиви (кат. бр. 9), као и низови тачкастих удубљења (кат. бр. 5). Керамика је претежно израђена од пречишћене земље или земље помешане са ситним песком. На већем броју амфора површина је пригачана, а само на једном примерку је углачана. Углавном је печена у тамномрској, а у ретким случајевима, у мркоцрвеној боји. Стилско-типолошке особине керамике указују на сличности са позном Белегиш II-Гава културом, али и нешто млађом Ка-

⁴ Булатовић, 2011, 115–140.

лакача културом, што би према периодизацији овог периода у Поморављу, коју је начинио М. Стојић,⁵ одговарало фазама старијег гвозденог доба Ib и Ic, односно периоду XI-IX века. п. н. е. Из овог периода евидентиран је извештан број налазишта у ужој и широј околини локалитета, чија керамика има стилско-типолошке карактеристике сличне керамици са Градине.

Старије гвоздено доба на Градини заступљено је највећим бројем налаза. Од тога, далеко највећи број керамичких уломака (више од 80%) потиче из северног подножја узвишења (Објекти V, VI и VIII), док су остали уломци евидентирани на самом узвишењу. Од керамичких форми најзаступљеније су полулоптасте зделе увученог или задебљаног обода (кат. бр. 10), затим амфоре коничног врата са разгрнутим или косо профилисаним ободом (кат. бр. 11), а често се јављају лучне дршке овалног или полукружног пресека украшене уздужним канелурама (кат. бр. 13). Најчешћи орнаменти су изведени канеловањем у комбинацији са урезаним таласастим линијама или утиснутим повезаним S мотивима (кат. бр. 10, 13). Ређе се јављају шрафирани троуглови, низови правоугаоних отисака начињени назубљеним инструментом и мотиви шрафираних малтешких крстова који се надовезују (кат. бр. 11, 12). Посуде из овог периода већином имају пригачану површину, док је груба заступљена само на лонцима. Начињене су од земље помешане са ситним песком. Зделе су печене у нијансама сиве и мрке, лонци у нијансама сиве, мрке и окер, а амфоре у нијансама окер, мрке и црвене боје, при чему су најбројнији сивомрки фрагменти.

⁵ Стојић, 2004, 281–282.

Керамика се без већег двоумљења може определити у развијено гвоздено доба, односно Басараби културу, која се у овом периоду раширила до западног Срема (на запад) и Поморавља (на југу), па не изненађује чињеница да је ова култура забележена и на овом простору, на шта је и раније указивано.⁶

У југозападном подграђу локалитета, као и у североисточном подножју узвишења, евидентирана је по једна дршка од посуда које су вероватно биле израђене на витлу (кат. бр. 14, 15), по узору на грчку керамику тог времена, што указује да је локалитет био настањен и крајем старијег гвозденог доба (гвоздено доба III, према М. Гарашанину), када се тај тип керамике појавио на централном Балкану.⁷

Из претходног излагања постаје очито да је Градина на Јелици била погодна за насељавања и пре византијског периода. Већ крајем бакарног доба носиоци регионалне културе која је садржавала елементе Коцофени и Вучедолске културе населили су узвишење, а живот на локалитету се наставио и у рано гвоздено доба, да би трајао до краја старијег гвозденог доба. Након хијатуса од око једног миленијума локалитет је поново настањен у рановизантијском периоду.

Градина је очигледно још од праисторијског времена била погодна за живот, нарочито због свог геостратешког положаја који је имао и микро и макрорегионални значај. Са ње се могао контролисати природни комуникациони правац који је повезивао долину Западне Мораве са Драгачевом, али и правац долином саме Западне Мораве, односно прилаз Овчарско-ка-

⁶ Jevtić, 1983, 38–39; Анђелковић, 1989, 82–83.

⁷ Стојић, 1986, Т. 35.

бларској клисури. Различит интензитет насељавања, односно повремени хијатуси насељавања на локалитету указују да је ова позиција била нарочито погодна за подизање насеља у несигурним периодима живота у овој регији, када из различитих разлога живот у равници није био безбедан.

Овај локалитет заслужује пуну пажњу археолога како због велелепности и монументалности грађевина које су га у византијском периоду красиле, тако и због чињенице да је био настањен још од бакарног доба и да је живот на њему, са прекидима, трајао више од три миленијума, чиме само мали број локалитета на централном Балкану може да се похвали.

Градина на Јелици, регионални центар на северу Источног римског царства

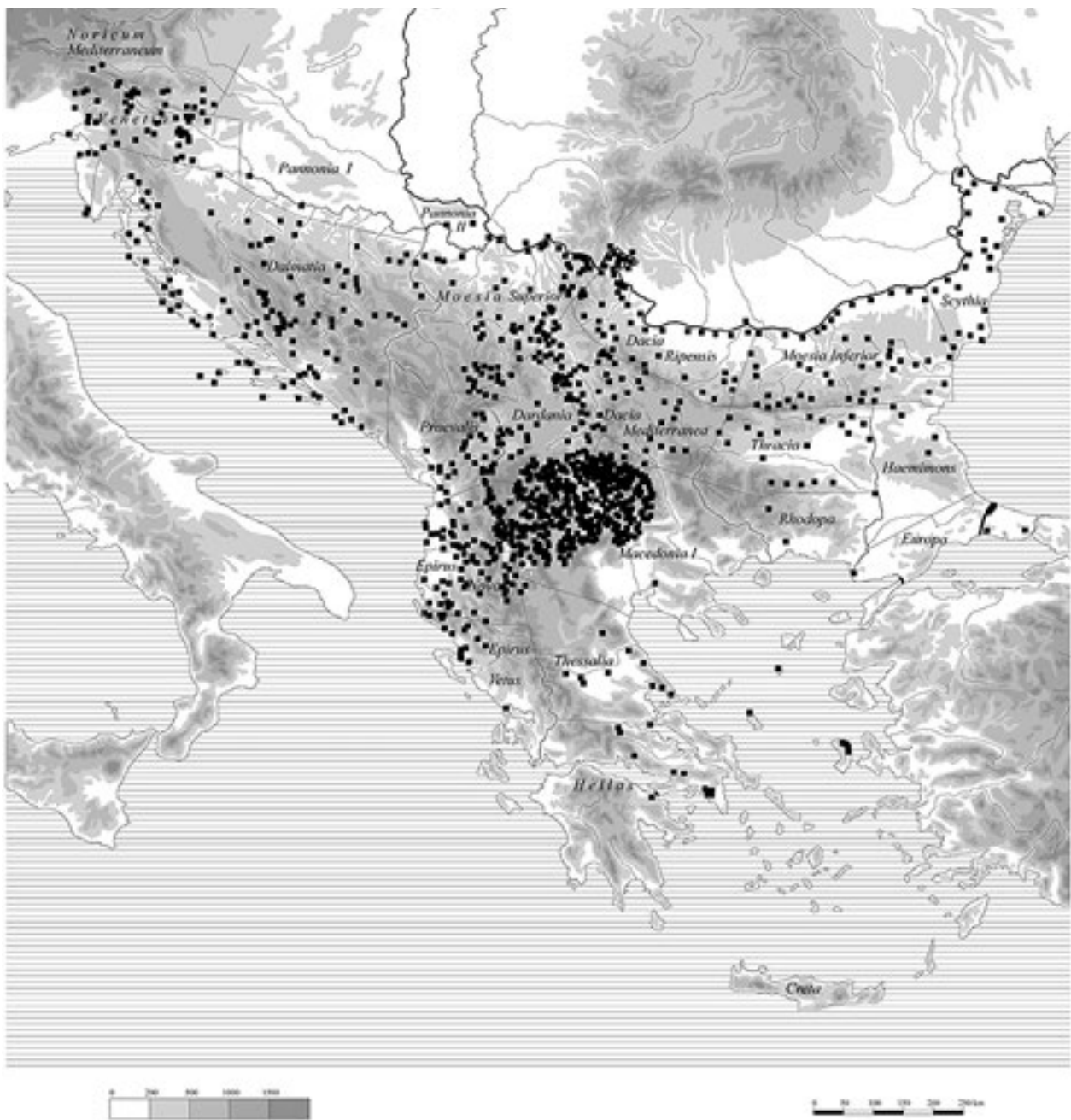
На врховима планина северног Илирика, на територији данашње Србије и Балканског полуострва, понекад на надморским висинама од преко 1500 m, налазило се у VI веку на хиљаде утврђених насеља (сл. 4). Број оних која су позната и потврђена расте из године у годину. Многа од њих су била новоподигнута у склопу велике градитељске обнове коју је спровео цар Јустинијан I (527-565), а описао његов хроничар Прокопије.¹ Део нове мреже насеља био је и утврђени комплекс непознатог имена чији се остаци налазе на Градини (846 m), једном од истакнутих врхова планине Јелице. У VI веку на овом месту се налазило средиште региона, посебно у односу на околне утврђене насеобине у Остри, Вичи, Лису, Вучковици и Овчар Бањи (сл. 5).

Свакако да су постојали разлози због којих је читава насеобинска мрежа тада померена у

теже приступачне пределе и због којих су насеља подизана на стенама и литицама брањеним својим природним положајем („вертикална тензија“). Према садашњем стању истражености, из рановизантијског периода, за разлику од римског, на територији Србије није остало превише трагова живота на нижим позицијама (плодним равницама и речним долинама). Само је мањи број насеобина уочен на таквим локацијама попут Гамзиграда (*Romuliana*) код Зајечара или утврде на локалитету Бедем-Маскаре код састава двеју Морава, ако се изузму рурализована утврђења на дунавском лимесу, наспрам Барбарикума, и она брањена природном препреком, у овом случају великом воденом површином („хоризонтална тензија“).² Радикално померање насеобинске мреже дошло је као последица миграција варварских групација током Сеобе народа које су продирале на територију Римског, касније Источног римског царства ради пљачке,

¹ Прокоп, 1977; За мрежу насеља на северу Илирика у 6. и почетком 7. века уп. Милинковић, 2012, 299–310, са старијом литературом.

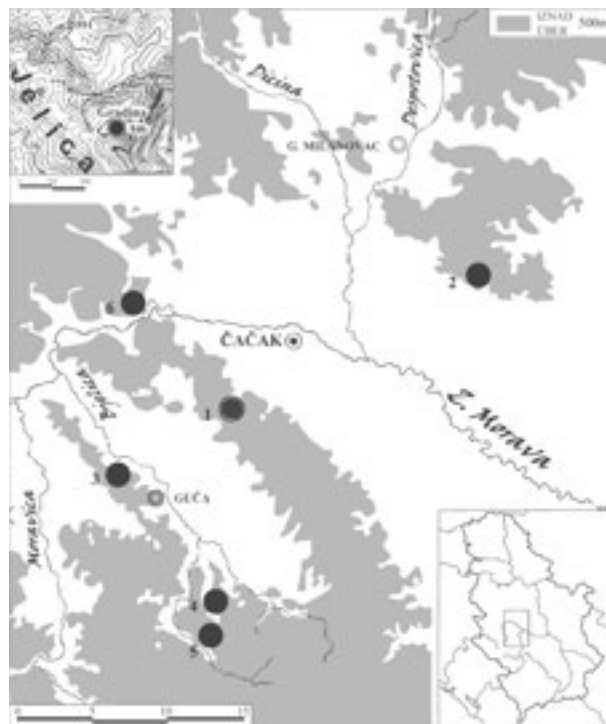
² Рашковић и др. 2000; Milinković, 2011, 138, 133.

Сл. 4 Карта распрострањености рановизантијских утврђених насеља на Југоисточну Европу
 Fig. 4 Map of Early Byzantine fortified settlements in Southeast Europe

изнуде данка или драгоцених поклона, опседања градова, одвођења људи у заробљеништво и сл. Тек у одмаклој фази ових процеса, углавном почевши од друге половине VI века, долази до постепеног масовнијег насељавања варвара, у овим областима Словена, након што су и они у почетку преко Дунава (северне границе Источног римског царства) прелазили пре свега ради пљачке. Другим речима, опасност од страних, новопридошлих племена приморала је староседелачко становништво да потражи нове и сигурније положаје за наставак живота, најчешће у оном типу насеља који је најбројнији - у селима. Њихово утврђивање представља специфичност епохе, јер бедеми по правилу нису типични за села, услед чега су код нас оваква налазишта у почетној фази истраживања, крајем XX века, била тумачена као привремени рефугијуми (утврђена прибежишта), а не као стално насељена места, као што се то у у наставку ископавања у већини случајева показало.

Када је реч о „староседелачком становништву“ које је живело у поменутиим насељима, треба се подсетити да је процес романизације области данашње Србије, изузев Баната и Бачке (ван граница Царства, у Барбарикуму), трајао мање-више континуирано скоро четири века, а потом се наставио у променљивом интензитету и са одређеним прекидима још око 200 година – оквирно од преласка старе у нову еру до слома рановизантијског управног система на северу Илирика око 614/615. године. Римска власт је, поређења ради, код нас трајала дуже од турске и донела је, за разлику од оне друге, цивилизацијске тековине, уз напомену да су продори Хуна током прве половине V века

Сл. 5 Рановизантијска утврђена насеља у околини Градине на Јелици: 1 Јелица - Градина, 2 Осџира - Соколица, 3 Лис - Ћава, 4 Виџа - Стојковића градина, 5 Вучковица - Градина, 6 Овчар Бања - Илиње

Fig. 5 Early Byzantine fortified settlements in the surrounding area of Gradina on Jelica: 1 Jelica - Gradina, 2 Ostra - Sokolica, 3 Lis - Čava, 4 Viča - Stojkovića gradina, 5 Vučkovića - Gradina, 6 Ovčar Banja - Ilinje

направили значајну цезуру у областима савремене централне Србије. Природна последица овако дугог периода романизације била је доминација латинског језика на територији целокупне данашње Србије јужно од Саве и Дунава, која се налазила северно од тзв. Јиречекове линије (границе повучене између грчке језичке сфере на југу и истоку и латинске на северу и западу). Говорне области су реконструисане ге-

ографским распоредом натписа на латинском, односно грчком језику. У неким зонама, може се претпоставити посебно у брдовитим и забаченим пределима, могли су се одржати домаћи идиоми, попут дијалеката трачког. Званични језик је у сваком случају био латински, док је у VI веку хришћанство себи увелико обезбедило доминантан положај, консолидован и у руралним подручјима (*pagus*).³ Аутохтона популација сачињена од романизованих старобалканских племена (Трачани, Келти, Илири и други) била је прожета досељеницима из других провинција Царства, трговцима и појединцима разних занимања, ветеранима или припадницима варварских племена, те на њу не треба ни гледати као на сасвим хомогену популацију, осим у општем културном и цивилизацијском смислу, наспрам слободних варвара.⁴ Становници који су у VI веку овде живели били су поданици Источног римског царства („*Византије*“ - термин је конструкција из XVI века) који су се служили латинским језиком, макар прожетим локализмима, и већином били хришћанске вероисповести, уз присуство извесних конфесионалних разлика због којих је повремено долазило и до унутрашњих немира.

Поред насеобина руралног карактера, у којима су се могле обављати и делатности попут рударства (за шта има бројних трагова у археолошким налазима), постојао је и један другачији тип насеља - оних са функцијом централног

³ О присуству хришћанства у сеоским областима Илирика сведоче остаци цркава у руралним срединама (попут Ђаве у селу Лис), барем када је околина Јелице у питању (о селима у њеном окружењу види прилог П. Шпехара у овом каталогу). Сличних примера у Србији има још.

⁴ Milinković, 2005, 197–201.

места у региону. Овим термином, посуђеним из литературе везане за регионалну географију, избегава се понекад деликатна дискусија о томе да ли се у случају одређеног насеља ради о селу, градићу или граду. Очигледно, облици су могли бити прелазни, али је од V до VII века у Илирику, поред још неких делова Царства, додатно присутан свеобухватан процес дезинтеграције и рурализације града који је описао Владислав Поповић на начин који је и данас актуелан.⁵

Уз извештај опрез, поједине насеобине „са функцијом централног места“ могле би се назвати градом. Ако се насеље градског типа од руралног разликује пре свега по професионалној и образовној, тј. социјалној структури становника и одређеном корпусу грађевина и њиховој просторној организацији, онда би се утврђени комплекс на Јелици, са својих приближно 22 ha површине (заједно са ареалом некропола), могао уврстити међу градове. Одређену непознаницу у овим разматрањима чине могуће секундарне професионалне и привредне активности становника, било да је реч о „урбаним“ као примарним, а руралним или рударским као секундарним. Она је повезана са чињеницом да су знатни делови ових комплекса још неистражени, иако постоји неколико мањих и већих насеља чији је степен испитаности сразмерно добар, захваљујући дуготрајним ископавањима на ширем простору, као што је то случај са Царичиним градом (*Iustiniana Prima?*) или Гамзиградом.⁶

⁵ Popović, 1982, 545–566.

⁶ Кондић, Поповић, 1977; Баван, Иванишевић, 2006; Живић, 2003.

Сл. 6 Положај Градине на Јелици
Fig. 6 Position of Gradina on Jelica

Разлике између класичног античког и града у VI веку добро су познате. Током трансформације урбаних центара на преласку из антике у средњи век промењени су критеријуми за избор места нових градова на већ описан начин, док је код старих долазило до редукције брањеног простора, запуштања јавних грађевина и површина, попут театара или форума, напуштања ортогоналног система улица (где је такав систем био заступљен), преградње већ постојећих згра-

да и јавних површина у слабијој грађевинској техници, једном речју до пасивног и активног негирања претходних концепата. Разлози за то могу бити вишеструки: опадање привредне моћи и животног стандарда, смањење популације, епидемије, варварски напади, промена социјалне, верске, а понекад и етничке структуре становника. До промена долази и у начину управе и администрације: место некадашње муниципалне аристократије сада заузима градски

Сл. 7 Градина на Јелици, ситуациони план
 Fig. 7 Gradina on Jelica, situational plan

епископ, заштитник грађана пред моћницима, варварима и свим другим непријатељима, уједно и њихов посредник пред царем. Тако се ратовизантијски град по својој „урбанистичкој концепцији“ и грађевинској супстанци, као и по унутрашњој управној структури, постепено, макар и неприметно, приближавао концепту средњовековног града.

Све ове промене најбоље се могу сагледати код новооснованих центара, као што је то био град на Јелици.⁷ За разлику од градова са дужом урбаном традицијом, попут оних у Македонији (Стоби, Хераклеја Линкестис) или Далмацији (Салона), у којима су се структуре VI века морале прилагођавати већ постојећем стању, нови градови су без ограничења, слободно следили савремене концепте, задржавајући један број реминисценци из ранијих времена, попут карда и декумануса у Царичином граду.

Градина на Јелици, поред добрих могућности за сагледавање нових концепата у ратовизантијском „урбанизму“, нуди још једну погодност: раносредњовековно насеље које се образовало након страдања провобитног града у пожару, на његовим рушевинама, није у битнијој мери угрозило остакте бедема и зграда, а није било ни касније надоградње као у случају Диоклецијанове палате у Сплиту, инкорпорирани у језгро града. Остаци тог насеља драгоцен су ресурс раносредњовековне археологије у Србији.

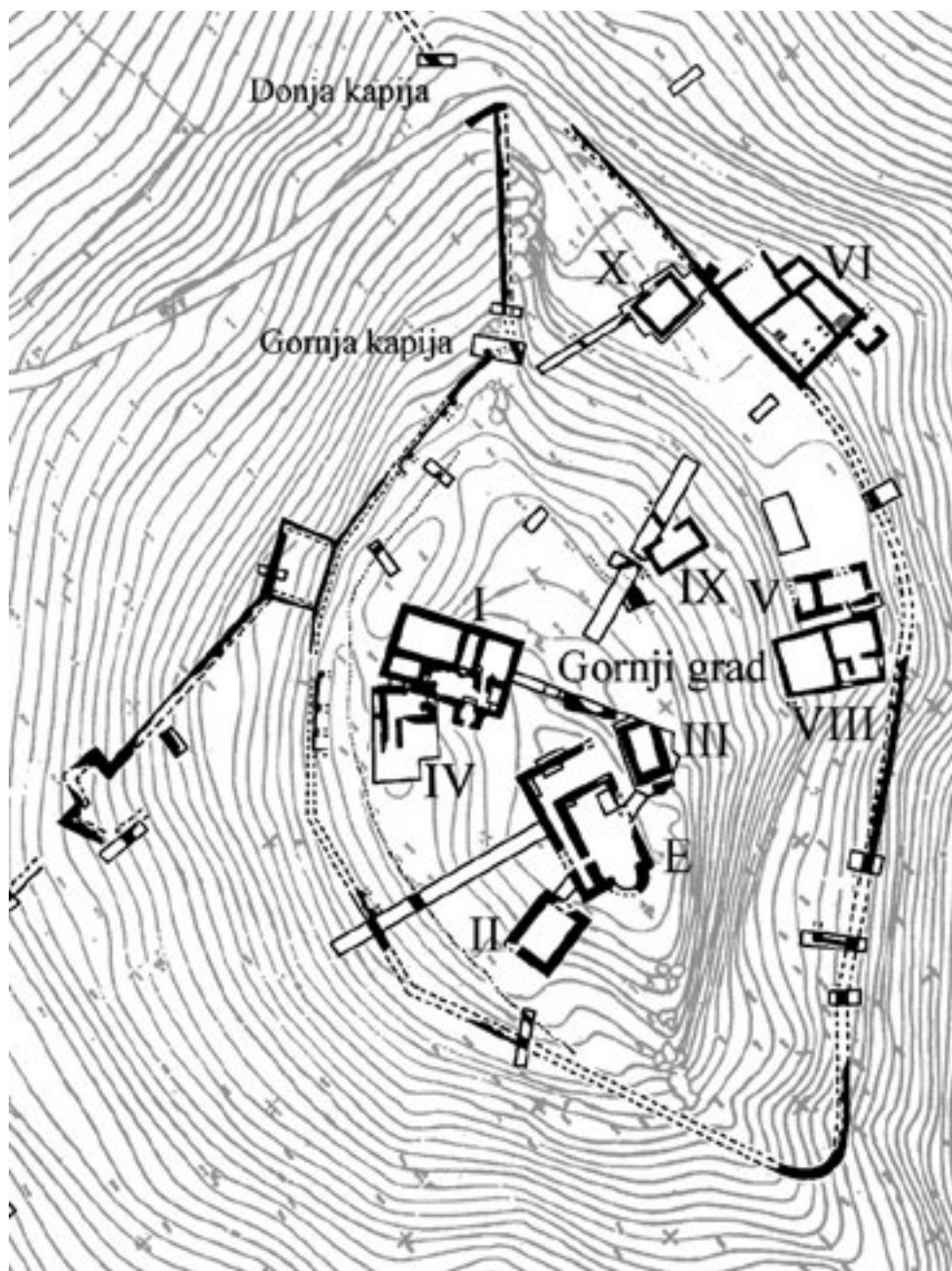
У поређењу са мањим бројем других налазишта у Србији, на којима доминира ратовизантијски хоризонт, Градина на Јелици се и након 30 година ископавања не може похвалити

Сл. 8 Основа мање куле на бегему Јужној дограђи
Fig. 8 Plan of the smaller tower on the rampart of the southern Lower Town

превише добрим стањем истражености, што је условљено материјалним и другим разлозима. Тек неколико процената од целокупне градске површине могло бити испитано током протекле три деценије, у оквиру 22 кампање ископавања (за историјат истраживања види прилог Делфине Рајић, у овом каталогу). И поред тога, испитивањем траса бедема могли су се сагледати основни елементи фортификације, подела града на засебно брањене четврти, положаји пет до сада откривених цркава, као и неколицине световних зграда различите намене (стамбене, пословне или мешовите). Још већи број грађевина је за сада само делимично, пробно испитиван. У истраживачком плану, од почетка ископавања до данас, подједнака пажња је поклањана како насеобинским слојевима, тако и сакралним

⁷ Milinković, 2014, 251.

Сл. 9 Горњи град, план
Fig. 9 Upper Town, plan

Сл. 10 Објекти I-IV, основа
Fig. 10 Building I-IV, plan

објектима и погребима. Овакав приступ је омогућио антрополошку обраду скелетног материјала из рановизантијских гробова и делимичну реконструкцију популационе слике, што је у Србији реткост. Поређења ради, некропола у Нишу сразмерно добро је позната, а насеље веома слабо, док је у случају Царичиног града обрнуто (некропола је само пробно истраживана, а насеље у широком ископу).

*

Градина на Јелици је ваздушном линијом удаљена око 7,5 km југозападно од Чачка (сл. 5). Остаци утврђеног комплекса налазе се на једном од доминантних врхова планине Јелице, на 846 m изнад мора, у атару села Граб. Град је био подигнут на уздигнутом делу планинског гребена, на месту са кога се пружа одличан поглед десетинама километара унаоколо, укључујући

Сл. 11 Објекти I-IV, горњи део
Fig. 11 Building I-IV, upper part

долину Западне Мораве, Драгачево, као и област око Такова и Рудника, све до Равне Горе (сл. 6). У односу на долину Западне Мораве код Чачка, положај града уздигнут је за око 600 метара. Приликом посете Градини 1865. године Јанко Шафарик бележи: „Лепота овог дивље романтичног предела и величественог изгледа на све стране прекрасне српске земље не може се довољно описати.“⁸

Положај који је изабран за подизање новог града је у односу на позиције многих истовремених планинских утврђених насебина сразмерно лако приступачан, посебно преко гребена и нешто блажих западних падина Градине. Са јужне и северне стране нагиб терена је био већи, док се на источној, најнеприступачнијој, налази литица. Изабрани положај био је доминантан и уочљив са велике удаљености.

Најлакши приступ граду водио је гребеном, уједно и вододелницом. По свој прилици ту да је био трасиран прилазни пут, што се може наслутити и према положају градских капија окре-

⁸ Вулић, 1941–1948, 265.

нутих управо ка западној страни. У којој мери је тај пут био укључен у тадашњу путну мрежу тешко је рећи, с обзиром на лоше стање очуваности старих римских путева и претпоставку да су нове, висинске позиције насеобина захтевале и нове правце комуникација. Долина Западне Мораве је у том смислу свакако била важна.

Налазиште обухвата простор од око 22 ha, уз примедбу да је ареал искоришћености могао бити и нешто мањи (сл. 7).⁹ Оно по оси исток-запад мери 495 m, а по оси север-југ 449 m. У овај простор је укључен и ареал око Базилике „В“,¹⁰ са околном некрополом. Током досадашњих ископавања није поуздано утврђено да ли је простор око Базилика „А“ и „Д“ био обухваћен бедемом, како то сугерише непрецизна скица Феликса Каница (сл. 2; уп. са сл. 7). Уколико се ово у наставку истраживања буде показало као тачно, град би на западним падинама поседовао још једну засебно браћену четврт. Одвојене и засебно браћене четврти свакако су били Северно и Јужно подграђе, као и Горњи град на самом врху Градине.

Градски бедеми зидани су од ломљеног кречњака, слаганог у неправилне редове, са малтером као везивом. Док су њихова лица формирана од крупнијег камења, испуну је чинио ситнији, заливен кречним малтером. Следећи принципе рановизантијске фортификације,

⁹ Већина овде изнетих података о налазима касноримског, рановизантијског и раносредњовековног периода преузета је из монографије *Градина на Јелици* (Милинковић, 2010) или из документације научноистраживачког пројекта.

¹⁰ Израз „базилика“ користи се као *terminus technicus*, односно конвенционални термин, као што је у мањој или већој мери и био коришћен у ранохришћанском периоду, а не у смислу архитектонски дефинисане грађевине базиликалног типа.

Сл. 12 Фигурални капијел из Објекта I-IV
Fig. 12 Figural capital from Building I-IV

трасе бедема су биле прилагођене конфигурацији терена, тако да је град имао „неправилну“ основу. Са ширинама које су варирале од 0,96 m до 1,80 m, бедем је могао имати висину од око 8 m. С обзиром на тежи приступ уз падине и стрмине, пружао је заштиту од варварских напада, често краткотрајних и без одговарајуће логистике. Ово се посебно односи на нападе са коњицом која овде није могла доћи до пуног изражаја. На траси западног бедема откривене су и три до сада познате куле, избачене ка споља, са неправилним правоугаоним или петоугаоним основама (сл. 8). Ка прилазној страни била је окренута тзв. Доња капија, кроз коју и данас води шумски пут на истој траси. Иако неистражена до краја, она је по свему судећи била намењена колском саобраћају, док је нешто више постављена тзв. Горња капија била ужа, предвиђена пре свега за пешаке који су били намерни да уђу у Горњи град са његовом црквом, резиденцијама, радионицама и другим зградама. Ради веће стабилности, бедем је на неким местима био подупрт контрафорима зиданим истом техником, постављеним

са спољне стране, као што је то био случај на јужном бедему Јужног подграђа и на северном бедему Горњег града. Понегде је заштитни зид остао сачуван у висини од преко три метра, што указује на значај и ресурсе Градине, када су неговање и презентовање споменичке баштине у питању.¹¹

Приликом посматрања ситуационионог плана уочава се издвајање засебно брањеног Горњег града, око врха Градине, као и лоцирање некрополе на мањем узвишењу око Базилике „В“, испред града (*extra muros*), иако је сахрањивање вршено и у цркавама, као и у њиховој близини, у самом граду (унутар и око Базилике „С“). Потпунији подаци о густини насељености недостају, али је унутар Горњег града индичирано подизање зграда на малом растојању, као у случају Објеката V и VIII, односно Базилике „Е“ и Објеката II или III (сл. 9). Са друге стране, пробни ископ јужно од Базилике „Е“ није открио трагове грађевина. Врло мало података о њиховом распореду стоји на располагању и за Северно подграђе, али су њихови остаци регистровани у околини Базилике „С“ (Објекат VII), док се велики, још не до краја ископан Објекат VI налазио уз спољну страну бедема Горњег града.

И унутар Јужног подграђа, чије интензивније истраживање тек предстоји, подизане су

¹¹ О Градини као споменику културе уп. Милинковић, 2011, 14-19. У току су обновљени архитектонско-конзерваторски радови на Горњем граду (Базилика „Е“, Објекат I-IV) које средствима Министарства културе Србије спроводи Завод за заштиту споменика културе у Краљеву под руководством Г. Кужића и уз сарадњу А. Матовића. По налогу Центра за културу Општине Лучани сачињен је и пројекат уређења археолошког парка на Градини (пројектант проф. др М. Радовановић из Чачка).

зграде. За сада су њихови остаци откривени према Горњем граду и поред јужног бедема овог дела комплекса, док их у средишњем делу, на доста стрмој падини, за сада није било.

Током досадашњих истраживања откривено је око 20 зграда профаног карактера, али и пет цркава. Подразумева се да је број стамбених објеката, радионица и других грађевина вишеструке намене био много већи, као што ни број цркава не мора бити коначан.

Известан проблем представља нерешено питање постојања ненасељених зона у подграђима рановизантијских утврђених комплекса које су могле бити намењене за пријем избеглица, можда и са стоком, вредном имовином земљорадника у збегу (такве сугестије даје тзв. Анонимни Византинац, савременик догађаја).¹² Опште стање истражености рановизантијских утврђених насеља, не само у Србији, још не дозвољава јасан одговор на ово питање, иако извесне индичије говоре у прилог „празног простора“ или простора у коме су се *intra muros* налазиле углавном само радионице.

Грађевине резиденцијалног карактера и већи објекти, као што је то Објекат I-IV, ипак нису биле распоређене само унутар Горњег града, већ и унутар Северног подграђа, што се може видети на примерима Објеката VI и VII.

Током досадашњих истраживања није установљено постојање улица или тргова унутар брањене површине. Прилазна комуникација ка Доњој капији ишла је истом трасом као и данашњи шумски пут, док се остале комуникације могу само претпоставити најпре као пролази између неправилно распоређених зграда.

¹² Dennis, 1985, 35.

Сл. 13 Објект VI
Fig. 13 Building VI

Сл. 14 Објект VI, подрумска просторија и њен
Fig. 14 Building VI, cellar with oven

Начин снабдевања водом је за сада непознат. Акведукта није било, нити данас унутар бедема има живих извора. Ни у једном од ископаваних објеката није откривена цистерна за воду која би била лако препознатљива по карактеристичном водонепропустивом малтеру. Ипак, у склопу Објекта I–IV постојао је систем одвода отпадне воде у виду зиданог канала. Зато је откривање система снабдевања водом један од приоритетних задатака у наставку истраживања.

На крају општег приказа „урбанистичке структуре“ овог некадашњег града на Јелици треба указати на положај Базилике „Е“ на самом врху Градине. Тако позиционирана, ова црква се могла видети из готово свих делова града, али и издалека, могуће и као изванредан симбол победе хришћанства, односно као јасан знак цивилизацијске припадности његових становника. Овакав избор за градњу храма није био усамљен у Источном римском царству (уп. сличне примере у Царичином граду, Злати или Бреговини), те се може говорити о једном новом, сада хришћанском елементу у обликовању пејзажа. Касније, у време познијег средњег века, у Србији се овакав избор места за подизање цркава углавном није задржао – Немањини Ђурђеви ступови код Новог Пазара у том смислу представљају изузетак.

*

Горњи град је са својим положајем и засебним бедемом на доминантном врху Градине чинио повлашћено место за живот (149 x 84 m, око 1,25 ha; сл. 9), те зато не треба да чуди присуство већих зграда разуђене основе на овом простору, попут Објекта I–IV или VIII, испод Базилике „Е“, опремљених рељефним каменим украсима. Ове простране зграде могле су имати

Сл. 15 Објекат VI, накнадно сужени улаз, реконструкција
 Fig. 15 Building VI, entrance subsequently narrowed, reconstruction

резиденцијални карактер, што се посебно односи на Објекат I–IV (сл. 10, 11).¹³ Не рачунајући тзв. Објекат IV, који је по свој прилици имао улогу помоћне просторије, Објекат I, не сасвим правилне правоугаоне основе, поседовао је димензије од 12,70 x 17,40 m (око 221 m² у једном нивоу) и био је вишеспратан. Зидан је од ломљеног камена везаног кречним малтером, на рустичан начин, уз местимичне реминисценције на антички начин градње (опонашање грађевинских техника *opus mixtum* и *opus spicatum*) и употребу римских сполија. У шуту од рушења било је и опека које су могле наћи своју примену у горњим зонама, као што су то надвратни лукови. Уколико се степенишни простор и ходник узму као једна просторија, у нивоу сутерена и приземља (грађевина је била укопана у падину) било их је шест. Кућа је поседовала застакљене прозоре, са посебно исклесаним допрозорницима и прозорским стубовима и била је покри-

¹³ Профани објекти (грађевине) су своје ознаке добијали према редоследу ископавања, као и остаци црква.

вена црепом. Између главне и помоћне зграде налазио се озидан канал за одвод канализације, пресведен опеком, што указује на изванредан стандард живота корисника ове куће. И њена опрема то потврђује: у ходнику су пронађени делови стубова (кат. бр. 224–226) и фигуралних капители (сл. 12, кат. бр. 227–228). Капители су на Градину донети из рушевина неког старог римског насеља, а судећи по другим овдашњим сполијама, највероватније из римског насеља које је постојало на месту данашњег града Чачка (за појединости види прилог Марка Капларевића у овом каталогу). Нови власници их нису превише штедели: били су сечени, самим тим и оштећени, како би били прилагођени пречницима монолитних стубова. Ова околност не говори у прилог префињеном укусу некадашњих становника Градине, већ пре о њиховој потреби за имитацијом негде већ виђеног начина уређења домова, али и о поседовању одређене финансијске моћи, као што се то да наслутити и по репертоару покретних археолошких налаза (амфоре - кат. бр. 216–217; мерни инструменти

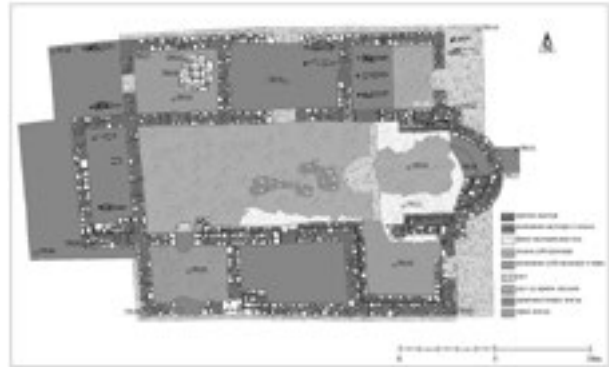
Сл. 16 Поликанделон-полијелеј из Објекта VI
 Fig. 16 Polycandelon from Building VI

Сл. 17 Базилика „С“
Fig. 17 Basilica „C”

- кат. бр. 205–206; украсни делови одеће - кат. бр. 46, 49, 51; оружје - кат. бр. 168, 172 и др.) У доњем нивоу подови су били од набијене земље (што одговара подрумским просторијама) или малтерног премаза, док је за поплочање само местимично коришћена опека. Отпад је депонован у јаме, унутар и ван зграде. И она је, попут других у овом комплексу, страдала у силовитом пожару, од кога су остали веома уочљиви трагови (гареж, угљенисано дрво и сл.).

Иако мањих димензија, Објекти V и VIII, лоцирани један поред другог, уз унутрашњу страну североисточног бедема Горњег града, припадају групи солидно зиданих камених зграда са неправилном правоугаоном основом, опремљених рељефно украшеним елементима од камена, попут капитела прозорских стубова (притесане сполије). Унутар североисточног дела Објекта VIII су, као за сада једини у профаним зградама, откривени зидови премазани малтером, на коме се спорадично могу уочити трагови линија извучених црвеном бојом. Прозори су били застакљени, а у оба случаја су и откривени на нивоу сутерена или подрума,

Сл. 18 Базилика „С“, основа
Fig. 18 Basilica „C”, plan

сужени ка споља, попут стрелница. Типично за прилике рановизантијског Илирика, доњи улаз у Објекат V је у једном тренутку зазидан ради веће безбедности његових станара. Слично другим великим зградама, и из ових потичу покретни налази који сведоче о вишем стандарду живота њених станара (уломци амфора - кат. бр. 218, делови личне опреме - кат. бр. 28, 34, 38, 45, 56–57 и др.).

Још неколицина зграда је у целости или парцијално истражена унутар Горњег града: Објекти II, III, IX, X, поред делова других грађевина распоређених или уз унутрашњу страну бедема Горњег града или на падинама испод Базилике „Е“ (сл. 9). За неке од њих се не може утврдити тачна функција, док се унутар Објекта III налазила радионица за прераду метала, са налазима шљаке и ливачких посуда (кат. бр. 153). Радионица и још неке друге зграда биле су зидане од ломљеног камена везаног земљом, не тако солидно као претходно помињане „резиденције“, али сасвим довољно за њихову намену. Овде треба поменути налаз у оно време посебно

Сл. 19 Базилика „С“, крстионица
Fig. 19 Basilica „С“, Baptisterium

цењеног и скупоценог ламеларног оклопа, пореклом са Истока, из Објекта Х (кат. бр. 169).

Коначно, на самом врху стајала је црква (Базилика „Е“), као нека врста обележја града. Са димензијама од 21,80 x 10,60 m није била највећа у њему, што је донекле могло бити условљено скученошћу расположивог простора, али ипак буди пажњу, с обзиром на иначе доминантан положај. Она је у свом западном делу била нешто ширија него у источном, где се завршавала изнутра и споља у основи полукружном апсидом. Састојала се од једног главног брода, са чије се западне стране налазила приправа а са јужне још један „брод“, просторија подужне основе. Са изузетком појединих делова зидова везаних земљаним везивом, грађена је од ломљеног камена и малтера, док је под био сачињен од малтерног премаза. Лошије зидани делови обрушили су се у блоку низ северну падину, слично још неким другим зидовима или бедемима у другим деловима града.

Сл. 20 Базилика „С“, остаци фресака у крстионици
Fig. 20 Basilica „С“, remains of frescoes in the Baptisterium

Унутар овог храма констатовано је девет сахрана (пет мушкараца, две жене и два детета).¹⁴ Покојници су полагани у озидане гробове или гробнице. У озиданом гробу, у југоисточном углу „приправе“, десно од улаза у цркву, налазио се скелет мушкараца старог до 60 година. По свој прилици реч је о гробу угледне личности, можда члана црквене хијерархије. Обичај сахрањивања привилегованих у зиданим гробницама и овде је практикован,¹⁵ као што је то констатовано открићем таквог гробног места уз унутрашњу страну северног зида цркве. На два зидана банка, између којих је био узан пролаз, налазила су се по два скелета (две одрасле мушке особе и два детета). Прилога није било.

Будући на самом врху Градине, остаци Базилике „Е“ били су изложени дејству ерозије,

¹⁴ Антрополошку анализу скелетних остатака сахрањених са Градине на Јелици извршио је проф. др Ж. Микић. Овде изнети подаци потичу из његове документације.

¹⁵ У првим вековима хришћанства социјални статус покојника се, у складу са вером у загробни живот, пре исказивао гробном архитектуром и сликарством, него богатством у приложеним предметима.

Сл. 21 Базилика „С“, реконструкција
Fig. 21 Basilica „C“, reconstruction

уз поменуте тектонске поремећаје. Услед тога је на неким местима на површину избила стена, а висина зидова у односу на друге овдашње грађевине није превелика. Остаје отворено питање да ли су исти разлози довели до недостатка налаза црквеног намештаја или опреме, што се намеће већ због истакнутог положаја ове цркве, нарочито ако се на уму има то да су неки други храмови, у подграђима или на западној падини, били знатно богатије опремљени каменим намештајем и живописом, посебно Базилика „С“ унутар Северног подграђа. Архитектонска пластика из Објекта I-IV, нека ради отклањања могућих недоумица буде поменуто, не потиче из Базилике „Е“ и није у Објекат доспела обрушавањем, јер би је у том случају било и другде око цркве.

Северно подграђе са својим димензијама од 244 x 127 m (око 3 ha) представља највећи до сада познат, засебно брањен део комплекса, који се простирао на северним и северозападним падинама испод Горњег града (сл. 7). Најпогоднија места за насељавање налазила су се у његовом мање стрмом северном делу у коме су, ако се из-

Сл. 22 Остатак из Базилике „С“
Fig. 22 Hoard from Basilica „C“

узме Објекат VI, прислоњен уз спољну страну бедема Горњег града, ископани остаци Базилике „С“, као и делови још неких зграда, попут пространог Објекта VII.

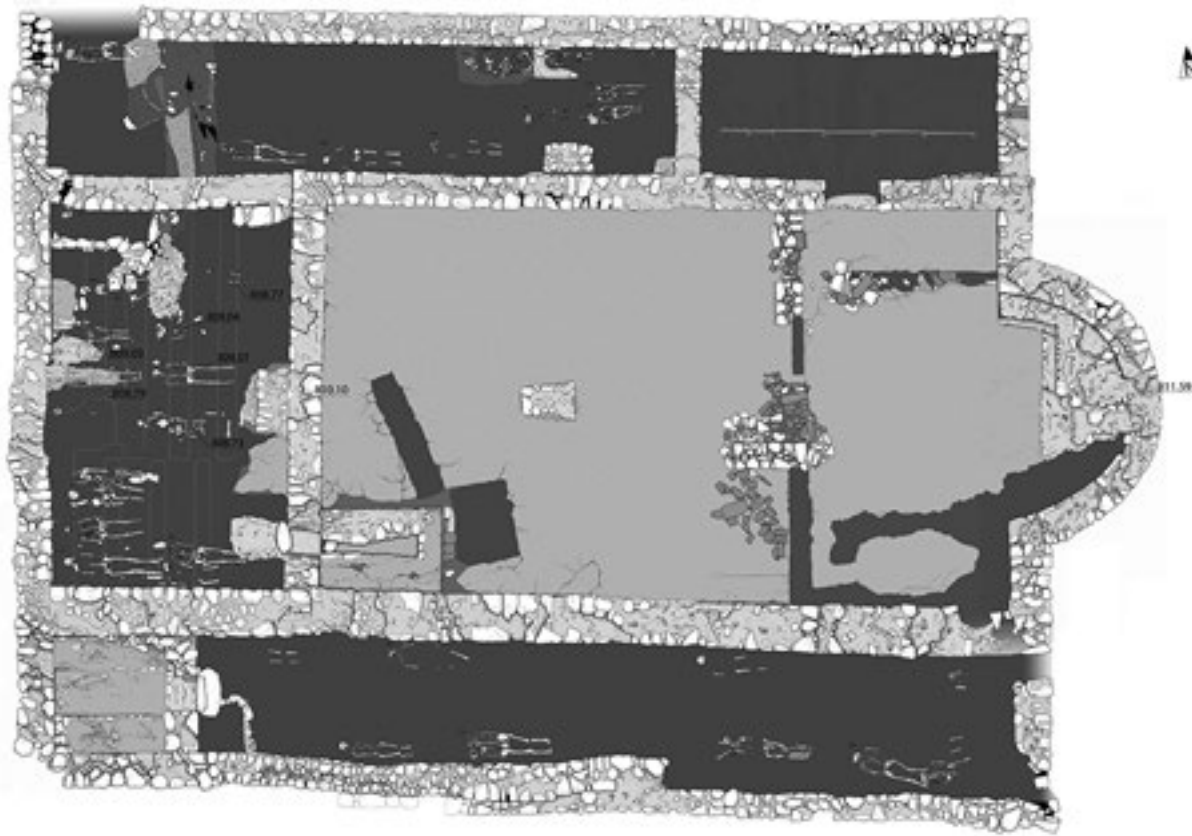
Од свих грађевина световне намене Објекат VI спада међу боље истражене, иако није испитан у целости (сл. 13). Након изградње бедема Горњег града он је у једном накнадном тренутку призидан уз његово спољно лице, негирајући на тај начин одбрамбену функцију заштитног зида. Може се наслутити да је до оваквог поступка дошло у неком мирнијем интервалу, када није било претње од непосредне опасности. Међутим, спокојна времена нису дуго потрајала, а и промена спољних околности је, као што ће се видети, оставила свој јасан траг у архитектури ове велике зграде. Њене минималне димензије износе 19,84 x 13,86 m (око 275 m² у једном нивоу). Не до краја истражени зидови Објекта залазе у источни, северни и западни профил

Сл. 23 Градина на Јелици, реконструкција на основу ситуационог плана из 2009
Fig. 23 Gradina on Jelica, reconstruction based on the situational plan from 2009

Сл. 24 Базилика „D”, олтјарски њросћор
Fig. 24 Basilica „D”, altar

Сл. 25 Базилика „D”, основа
 Fig. 25 Basilica „D”, plan

(ивице) ископа. С обзиром да је грађевина била прислоњена уз већ постојећи бедем, и он се мора сматрати њеним зидом. Управо због ње он и јесте тако добро очуван на овом месту (4,73 m у односу на ниво коришћења просторије; уп. сл. 13). Приликом извештаја о истраживању ове изузетне грађевине требало би напоменути да је са њене локације претходно морало бити уклоњено шумско растиње како би ископавања уопште била могућа, што је представљало својеврстан

изазов присутан и на многим другим местима на Градини током протеклих деценија ископавања.

У овом тренутку се не може дати осврт на план грађевине која је имала више нивоа, јер је као и већина других на Градини, била укопана у падину. До сада је установљено постојање пет просторија: подрумске, до које се силазило зиданим степеништем и у којој се налазила камена пећ кружне основе затечена у интактном стању

(сл. 14), и једне веће изнад ње, која је служила као складиште (можда житница - гранаријум), са двоструким низом зиданих стубића од камена који су носили уздигнути под (заштита намирница од влаге, глодара и сл.). Да оваква решења нису била усамљена, сведоче и примери из Царичиног града, у сличном контексту.¹⁶ У делу према беду налазио се камени банак до кога се стизало зиданим степеништем. Уз подрумску просторију налазиле су се две мање, од којих је западна имала улаз са клесаним прагом и довратником, у једном тренутку зазиданим, попут доњег улаза у Објекат V. Источна, мања просторија имала је два пролаза постављена један наспрам другог. Индикативно, пролаз на јужном зиду ове одаје накнадно је сужен да би се отежао улаз у зграду (сл. 15). Очигледно, утисак сигурности није превише дуго потрајао, чим је зазиђивање улаза постало нужност. Коначно, западно од складишта налазила се још једна већа просторија неодређене намене.

Техника градње се није разликовала од осталих великих грађевина: ломљени камен је био везан кречним малтером, док су зидови остали без малтерисаних лица, одајући рустичан утисак. Местимично је коришћен и другачији камен: жућкаст или зеленкаст пешчар, сига или ситнозрни финији кречњак, барем када су спотије у питању, које су и овде коришћене (преклесани делови римских натписа - кат. бр. 232 и др.). Око 60 тесаника је извађено из рушевина зграде (некада делова сводова, лукова или довратника). Они су делом остали у свом првобитном положају, у случају надвратног лука на јужном зиду источне бочне просторије, што ће омогућити

Сл. 26 Базилика „D”, гробница у наосу
Fig. 26 Basilica „D”, grave chamber in the Naos

веродостојну реконструкцију овог дела зграде (сл. 15). При зидању је коришћена и опека, ни на једном месту затечена *in situ*. Угљенисани остаци греда, као и други веома јасни трагови пожара, сведоче о употреби дрвета у већој мери него код других зграда. Питање подова за сада остаје нерешено, уз напомену да су у шуту откривени уломци малтерног премаза за које се не може поуздано утврдити њихово оригинално место. Судаћи према не превише честим фрагментима тегула, кровни покривач је бар делом био од црепа, док су прозори били застакљени.

Пре осврта на покретне налазе са Градине, требало би напоменути да се по репертоару и квалитету издвајају они из Објекта VI (кат. бр. 20, 22, 24–25, 30, 31–32, 41, 44, 47, 50), попут ситних налаза из Објекта I-IV. Овде су по први пут у Србији пронађени делови поликанделона-полијелеја, носача кандила налик савременим лустерима (сл. 16; кат. бр. 82–84), у документованом профаном контексту, чиме је

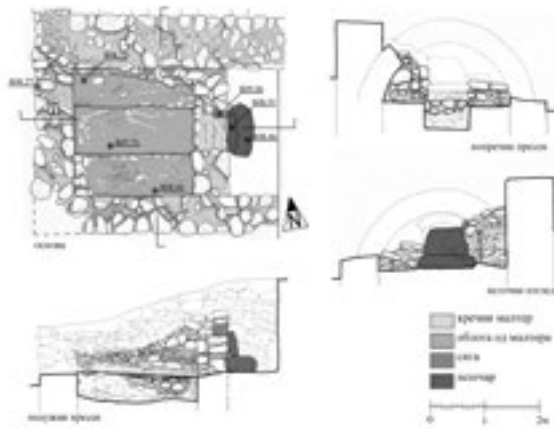
¹⁶ Мано-Зиси, 1955, 164; Кондић, Поповић, 1977, 61–63.

Сл. 27 Базилика „D”, њрозор, реконструкција
Fig. 27 Basilica „D”, window, reconstruction

потврђена од раније позната чињеница да они нису коришћени само у црквама.¹⁷

Као што је напоменуто, у нешто мање стрмом северном делу ове четврти пронађени су остаци зграда. Најбоље је, иако само пробно, са две мање сонде и површинским праћењем лица зидова, истражен Објекат VII, са минималним димензијама од 14,90 x 9,66 m. Очигледно се ради о једној од већих зграда унутар градских бедема. Попут других великих објеката, и она је зидана од ломљеног камена везаног малтером. Зидови су затечени у добром стању очуваности, до висине од 2,33 m. Стратиграфске индикације, као и број и врста покретних налаза, остављају могућност да овај Објекат или није био сасвим завршен или да је био коришћен на начин који не оставља превише материјалних трагова ни разлога за образовање слојева, као што би то могао бити случај код оних грађевина у којима се не борави стално. Имајући у виду близину Базилике „С“, прелиминарно се може помишљати

Сл. 28 Базилика „D”, гробница у југозападном делу цркве
Fig. 28 Basilica „D”, grave chamber in the SW part of the Church

на конак (свратиште за ходочаснике). Њих не би требало искључити, имајући у виду не мали број цркава, као и налаз сребрног реликвијара са латинским натписом у коме се помињу Св. Петар, Св. Павле и Св. Јован (сл. 3). Свакако, не може се искључити ни могућност да је ова зграда требало да има резиденцијалну намену. Одговор на ова питања пружиће даљи наставак ископавања.

У фокусу истраживања, када је Северно подграђе у питању, стајали су остаци Базилике „С“, откривени микрорекогносцирањем, а на основу карактеристичног улегнућа у конфигурацији терена. Након што је мањим пробним ископима потврђено да су у питању остаци цркве, приступило се њиховом испитивању у ширем ископу. Са уобичајеном основном оријентацијом према истоку, црква је била дуга 22,35 m и широка 14,55 m (сл. 17). У њеној градњи су коришћени ломљени кречњак, опеке и малтер, али се квалитет градње разликовао по фазама, будући да је у

¹⁷ Уп. Марјановић-Вујовић, 1973, 16.

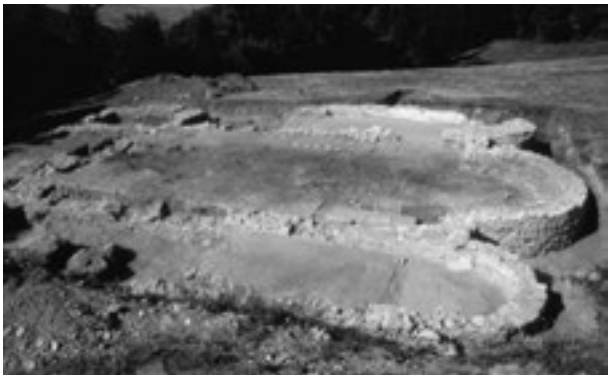
последњој био слабије каквоће. Опеке су, судећи према местима њихове концентрације у шуту, коришћене за надвратне лукове, а од њих је била зидана и апсидална полукалота. Местимично су употребу нашле и друге врсте камена, попут ситнозрног кречњака, брече из суседног и данас активног каменолома, или мермера (за стубове), поред употребе римских сполија (преклесани натписи - кат. бр. 236–240 и др.). Плутеји олтарске преграде клесани су од пешчара (кат. бр. 242–244). Под је у наосу и олтарском простору био израђен од малтерног премаза црвенкасте боје, слично као и код других овдашњих цркава. Како је и ова грађевина била укопана у падину, макар са блажим нагибом, подови нису били на истом нивоу у свим просторијама (пад терена према северу). У бочним одајама њихов ниво се може само приближно реконструисати.

У својој првој грађевинској фази црква је била једнобродна, са у основи споља и изнутра полукружном апсидом, на чијој је унутрашњој страни био прислоњен субселијум, тј. зидана клупа за свештенство (сл. 18). На западној страни се налазила једноделна припрата, нартекс, исте ширина као и брод. Према источном и на западном крају храма подигнуте су по две приближно симетрично распоређене просторије не сасвим правилних правоугаоних основа. Док је северозападни „анекс“ коришћен као баптистеријум са писцином, југоисточни је вероватно био нека врста ђаконикона, при чему ни друге намене нису искључене. Североисточни „анекс“ је такође могао бити пастофорија. Унутар крстионице се налазила писцина крстообразне основе, подигнута изнад нивоа пода, премазана црвенкастим водоотпорним малтером измеша-

Сл. 29 Базилика „D“, копча за њојас
Fig. 29 Basilica „D“, belt buckle

ним са прахом од опека (сл. 19). Крстионица је имала свој засебан улаз, као и пролаз ка наосу, кроз који је новокрштени члан заједнице могао ући у храм и по први пут присуствовати Литургији у целости. Уз јужни зид наоса, као и уз зидове југоисточног анекса, протезала се зидана клупа (у броду вероватно намењена старијим особама, а у југоисточном анексу можда и окупљању свештених лица). Зидано ојачање уз јужни зид нартекса додато је накнадно, ради стабилности градње, због недовољно доброг утемељења у глиновитој земљи на падини. Клизашта су и данас уобичајена појава у овој области. По свој прилици тако је било и раније, али као да та околност није била позната Јустинијановим градитељима. Ништа чудно, када се после дугог времена поново успостави власт и када се ради на брзину, на много места истовремено. Док се положај главног улаза у цркву може претпоставити у њеној оси, у средишњем делу нартекса, потом и наоса, у цркву се, поред већ помињаног засебног улаза у крстионицу, могло ући и кроз пролазе на источном зиду,

Сл. 30 Базилика „А“
Fig. 30 Basilica „А“

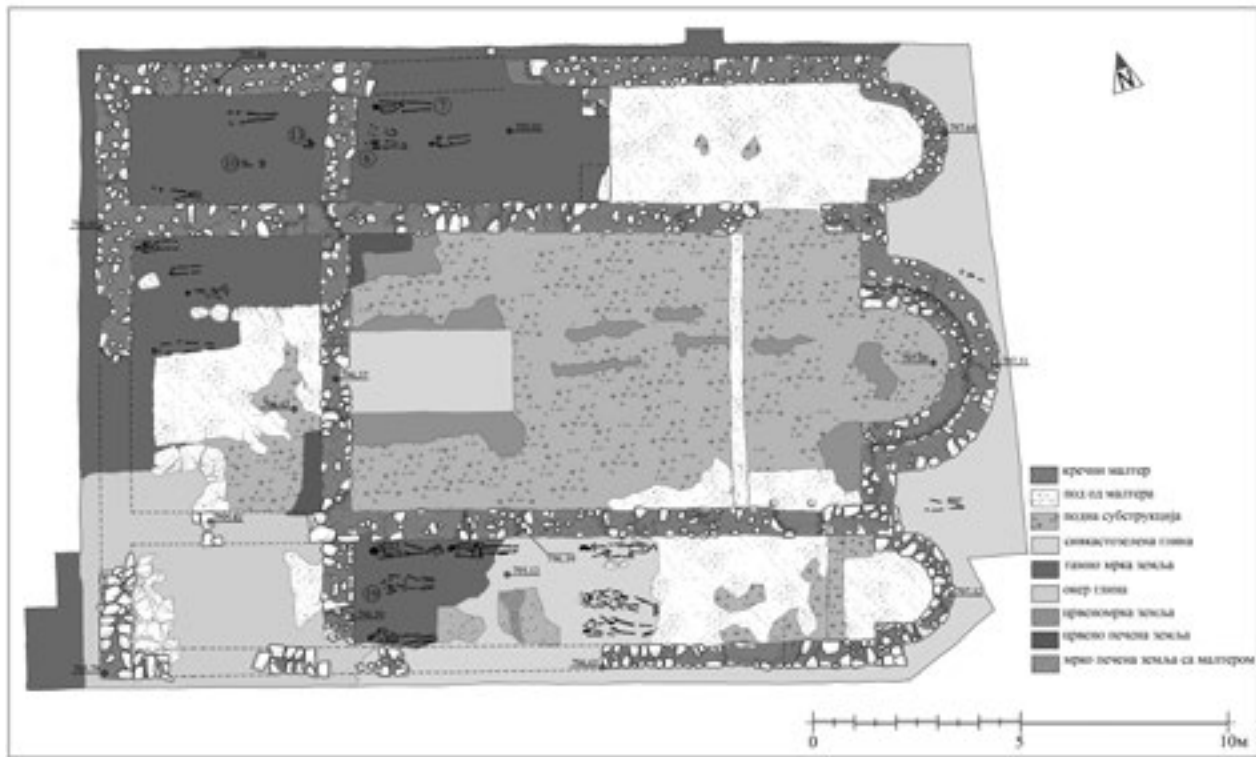
поред олтарске апсиде (сл. 18). Судећи према налазима уломака равног прозорског стакла, храм је имао застакљене прозоре. У једном тренутку је дошло до битних унутрашњих преградњи. Може се само нагађати шта их је проузроковало, имајући у виду да је Базилика „Е“, подигнута на најпривилегованијем положају, била скромно опремљена, док је црква у Северном подграђу била већа, снабдевена каменим црквеним намештајем и живописана. Наиме, првобитни субселијум је дозиђивањем, изгледа, претворен у једну врсту платформе, можда за владичански престо (*cathedra episcopalis*). Нажалост, ранијим вађењем камена за потребе савремене градње остацима цркве нанета су трајна оштећења, као и код Базилика „А“, „В“ и „Д“. У сваком случају, нове зидане, малтером премазане клупе за свештенике померене су ка западу и постављене једна наспрам друге, уз унутрашњу страну северног и јужног зида презбитеријума. Док је северна клупа затечена у нешто оштећеном, али веома добром стању, јужна је била готово потпуно сачувана. Висине наслона код ових клупа износе 0,81 m, односно 0,82 m. Након

извршених преправки нанет је малтерни под, чије су оригиналне ивице према „платформи“ остале сачуване, оцртавајући њене обресе. Донекле сличне преградње у олтарском простору констатоване су на Градини у случају Базилике „Д“, а другде у случају олтара цркве на Пазаришту, у околини Новог Пазара.¹⁸ Након ових преградњи приступило се осликавању цркве у фреско-техници (уп. прилог Марка Капларевића у овом каталогу - кат. бр. 245–247). Остаци живописа остали су сачувани у крстионици, броду, презбитеријуму и југоисточном „анексу“, што значи да је она већим делом била осликана. Најбоље очувани остаци налазили су се на зидовима крстионице, одакле су конзерваторским поступком склоњени и пренети у Народни музеј у Чачку, где су већим делом изложени у сталној поставци (сл. 20; кат. бр. 245–247).¹⁹ Уз то, бројни уломци фреско-малтера извађени су из шута цркве. Треба напоменути да се овде ради о ретким налазима црквеног живописа у Илирику VI века.²⁰ Да ли су тада, или касније, у слабијој грађевинској техници затворени и простори између јужних и северних анекса, првобитни слободни, остаје неизвесно, као и да ли ове доградње стоје у функцији цркве. Оно што је сигурно јесу њен претходно описан просторни распоред и габарит (сл. 21). У шут базилике су, у симетричном распореду, у угловима просторија (ради лакшег проналажења од стране власника) накнадно укопане две оставе са алатом и другим

¹⁸ Роровић, 1999, 127, 129, 132–133 и сл. 82.

¹⁹ Станојловић, 1990, 75–77.

²⁰ Остаци живописа у гробницама боље су познати из Ниша, Виминацијума, Сирмијума и др., али су сликарство у црквама могли да виде сви који су у њих улазили, што је, начелно, могло узроковати различит избор мотива.

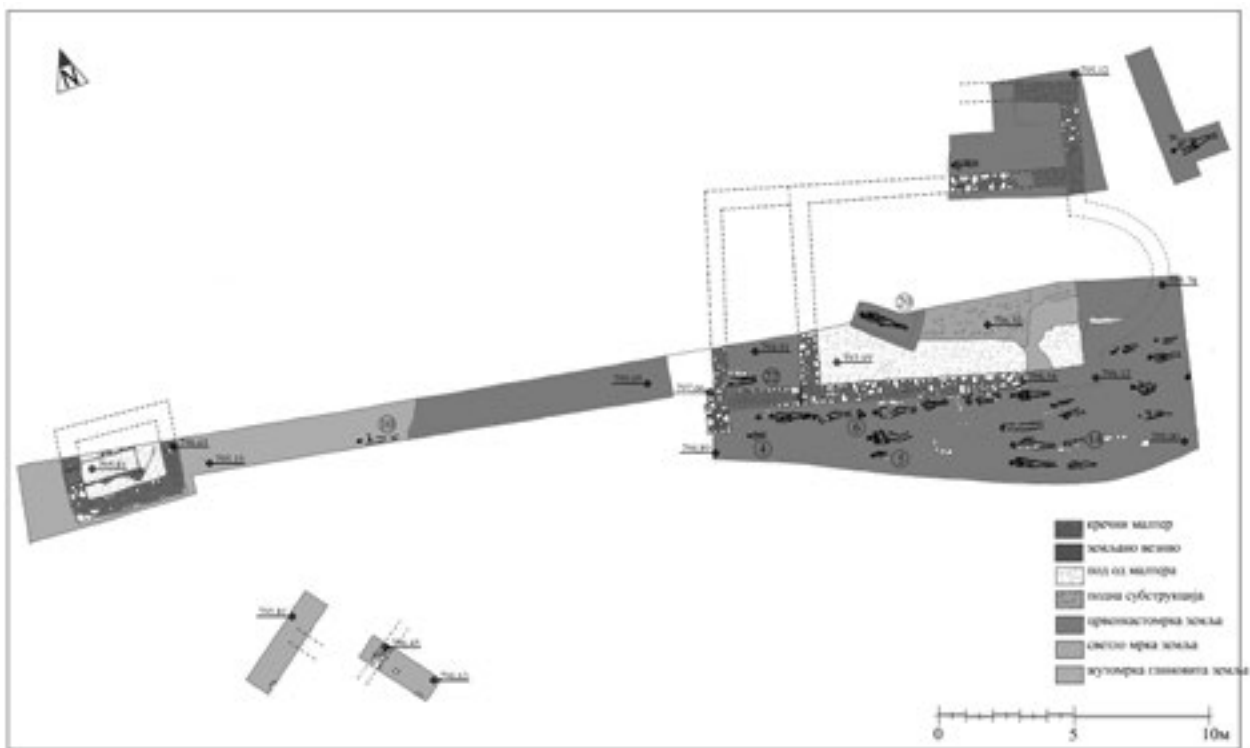
Сл. 31 Базилика „А“, основа

Fig. 31 Basilica „A“, plan

предметима (попут скривница), од којих је једна поремећена девастацијом услед вађења грађе (у североисточном анексу), док је друга (у југоисточном анексу) остала интактна, јер је била спакована у торбу од органског материјала чији је затварач остао сачуван (сл. 22; кат. бр. 53).

Јужно њодграђе обухвата стрму јужну падину Градине (сл. 7). Иако окренута сунчаној страни, стрмина и делом литице нису превише погодовали подизању грађевина. Приближне димензије овог засебно утврђеног дела комплекса износе 129 x 99m (око 1,27 ha). Траса бедема Јужног подграђа је, као и другде на Градини,

откривана површинским праћењем где год је то било могуће, према потреби и сондама. Унутар ареала је постављено још девет мањих пробних ископа који су делом били без или скоро без археолошких налаза и слојева, што наново актуализује питање постојања брањених „празних“ површина унутар рановизантијских утврђених насеља (види горе). У северозападном делу, према Горњем граду, пронађени су трагови зграда зиданих од камена везаног блатом, у очуваној висини од 2 m. Овај податак сведочи да грађевине зидане овом техником нису нужно морале имати дрвену надградњу, евентуално премаза-

Сл. 33 Базилика „В”, основа
 Fig. 33 Basilica „B”, plan

Сл. 32 Базилика „А”, њерманска фибула
 Fig. 32 Basilica „A”, Germanic fibula

ну лепом, као што је то евидентирано у мањим околним утврђеним насебинама (селима), којима је посвећен прилог Перице Шпехара, у овом каталогу. Још једна таква зграда парцијално је истражена у југоисточном делу подграђа, уз јужни бедем, уз чију је унутрашњу страну дејством ерозије дошло до акумулације покретних налаза (кат. бр. 37, 97–98, 183). Јужно подграђе морало је имати своју засебну капију. Њена могућа локација била би источно од Базилике „D”.

Ареал на зајадној њадини би, према скици Феликса Каница такође требао да буде утврђен (сл. 2), али његове податке још није било могуће проверити. Стога остаје отворено питање да ли

су Базилика „D“ и Базилика „A“ биле унутар или ван града, док се за Базилику „B“, подигнуту на нешто удаљенијем узвишењу, са разлогом може претпоставити да се, као гробљанска црква окружена некрополом, налазила испред бедема. Такође се може изнети претпоставка да је поред ових храмова пролазио пут који је водио у град (сл. 7, 23). У овом делу налазишта откриване су цркве и испитивани гробови.

Остаци Базилике „D“ нису били видљиви на површини терена. Ископавања на овом месту започета су на основу казивања старијег мештанина из села Граб, на почетку истраживања, да је на овом месту, приликом вађења грађевинског материјала за личне потребе његовог старијег рођака, чему је он присуствовао 30-тих година прошлог века, случајно пронађен сребрни реликвијар који се данас налази у Земаљском музеју у Сарајеву (сл. 3).²¹ Са димензијама 7,20 x 4,10 x 4,40 cm он својим обликом опонаша саркофаге, следећи тиме симболику вечне куће. На предњој, дужој бочној страни налази се урезан натпис: *+S(an)c(t)i Petri S(an)c(t)i Pauli+S(an)c(t)i Iohanni*. Реликвијар је купопродајом доспео у збирку господина Пољанића, од кога је након Другог светског рата одузет и предат Земаљском музеју у Сарајеву, где се и данас налази (инв. бр. 7488). По облику, своју аналогију има у реликвијару из Тасковића, у околини Ниша, и спада у ретке налазе ранохришћанских реликвијара из Србије.²²

²¹ И поред настојања управе Народног музеја у Чачку и руководиоца пројекта, од Земаљског музеја у Сарајеву није било могуће на позајмицу, а за потребе изложбе, добити реликвијар са Јелице.

²² Милинковић, 2010, 160–161; за ранохришћанске реликвијаре у Србији уп. Milinković, 2013, 27–39.

Ископавања ове цркве нису сасвим завршена, јер је на још неким местима потребно проверити могуће присуство гробова, као и детаљније очистити и потом документовати обрушене структуре у њеном источном делу. Базилика „D“ је највећа до сада откривена црква на Градини, са димензијама 22,80 x 16,10 m (сл. 24, 25). Састојала се од неколико просторија: из нартекса ширине главног брода ступало се преко прага у главни простор за вернике, на који се иза олтарске преграде надовезивао презбитеријум са нешто уздигнутим подом, завршен у основи изнутра и споља полукружном апсидом. У средишњем делу брода затечена је мања зидана конструкција неправилне трапезоидне основе, чија намена није сасвим јасна, али се не може искључити могућност да се ради о амвону. У југозападном углу брода била је подигнута гробница на свод, са улазом на западној страни и са два неправилно зидана банка за полагање покојника (сл. 26). Са северне стране брода налазе се две просторије неједнаке величине, од којих је мања, источна, била повезана са олтарским простором, те се највероватније ради о пастофорији. На њеном добро очуваном источном зиду констатовани су остаци прозора који је био лучно засведен и чија је потпуна реконструкција могућа (сл. 27). Дуж јужне стране храма протезала се просторија издужене правоугаоне основе на чијем се западном крају налазила још једна зидана засведена гробница са два банка, али овај пут са улазом на источној страни затвореним великим каменом (сл. 28). Јужни зид храма није најправилније грађен, али стање у коме је затечен делом може бити последица

земљотреса или клизања тла. У нартексу, броду и олтарском простору под је био малтерни, с у северним просторијама и јужној просторији од набијене земље. У овим деловина цркве вршено је сахрањивање, као и у припрати, и након уништења малтерног пода чијим уломцима су ограђивани поједини покојници.

На северном делу источног зида презбитеријума остали су *in situ* сачувани остаци фреско-малтера, али веома бледи (само се може назрети бордура око непознатог средишњег мотива). Из шута у олтару потиче на хиљаде уломака фреско-малтера, без могућности реконструкције мотива, уз опаску да фигуралних није било. Интригантан је налаз једног уломка са малим делом натписа изведеним фреско-техником. Сачувани су само слово Б и у другом реду део још једног. Нејасна, у смислу грађевинских фаза, остаје и ситуација са зиданим конструкцијама око канала за ужлебљење олтарске преграде (септума), док агломерације обрушене сиге, пешчара, опеке и другог камена још нису до краја испитане. Уочљиве су различите фазе градње на овом месту, чији међусобни односи не могу бити разрешени пре окончања ископавања. У сваком случају, уз унутрашњу омалтерисану страну апсиде накнадно је дозидана клупа за свештенике (субселијум) са степеником и мањом платформом. Оштећења до којих је дошло услед вађења грађевинског материјала отежавају сагледавање и реконструкцију олтарског простора овог храма. Она су нарочито била изражена у јужном и источном делу цркве, јер су ти делови били ближи сеоском путу којим је одвожен материјал. Овака ситуација се понавља свуда на Градини

где су сеоски путеви у близини, али и на другим местима.

Попут других цркава, и ова је зидана од ломљеног камена везаног кречним малтером, уз примедбу да је на северном зиду коришћено и земљано везиво. Местимично је употребљавана тесана сига, као на прозору на источном зиду пастофорије (сл. 27) или на почетку надвратног лука гробнице у јужном „броду“. Тесаника сиге је било и у слоју обрушавања базилике, као и тесаника од пешчара различите боје, али коначни закључци о фазама градње још нису могући. Према нађеним, иако не превише бројним уломцима, кровни покривач је био сложен од црепа, док су прозори били застакљени. Делови црквеног намештаја или друге опреме, изузев два гвоздена кључа и машица, нису пронађени.

Током досадашњих радова на описаним местима је откривено је 38 гробова. Осим покојника укопаних у обичне раке и сахрањених у гробницама, било је и погребна у гробовима ограђеним каменом. Њихова антрополошка обрада није сасвим завршена, али се прелиминарно, судећи према налазима Живка Микића, може очекивати већи број сахрана мушкараца и деце него жена. Посебну пажњу привлаче трагови горења, евидентирани на костима из неколико гробова у нартексу, од којих су неки, као што је већ напоменуто, очигледно били покопани након што је под припрате био уништен (или је управо тим поводом уништен?). У ракама са траговима горења није било никаквих покретних налаза који би омогућили прецизније датовање. Само је у малом броју гробова било покретних налаза, у складу са хришћанским по-

гребним обичајима (појасна копча са оковом – сл. 29 - кат. бр. 42; гвоздена фибула - кат. бр. 40). Они се могу одредити у време друге половине VI века.

Положај остатака Базилике „А“, испод ливаде и без икаквих индикација на површини, показали су мештани села Граб који су овде током 50-тих година прошлог века, поред постојања свих надлежних установа (локалних, републичких и савезних) и мимо закона, према сопственом казивању, у склопу „кулука“ (израз забележен током анкетања) вадили камен ради насипања пута Чачак-Горачићи. Том приликом највише су страдали југозападни делови цркве, ближи путу, мада ни други нису доживели много бољу судбину. Према истом казивању, на основу наређења представника тадашњих власти, били су принуђени да раздупају и у комаде раздробе неколико издвојених и на страну остављених плоча од камена „са некаквим словима“. Иако је то руководиоцу радова било напоменуто пре почетка ископавања, од тих латинских натписа, на чијем су почетку, према речима сведока, били уклесани крстови, једнако као и у случају натписа на реликвијару и код других ранохришћанских натписа (због чега су мештани и хтели да их поштеде уништења, свесни да су наишли на остатке старе цркве), остало је само неколико уломака (кат. бр. 250), док је остатак раздробљен завршио у насипу пута. Може се само претпоставити какви су подаци отишли у неповрат услед овог вандалског чина (коме је црква била посвећена, ко ју је и када подигао, у ком граду и сл.). Остацима натписа са Градине

посвећен је прилог Снежане Ферјанчић у овом каталогу.

Димензије ове цркве износиле су 21,40 x 14,40 m (сл. 30, 31). Била је тробродна, са три у основи споља и изнутра полукружне апсиде на источној страни и троделним нартексом на западној. На основу различитог састава малтера и спојева зидова могу се лако утврдити две основне фазе градње. У првој је црква била једнобродна, са једном апсидом, док су у другој додати бочни бродови са апсидама и троделни нартекс. Притом је југозападни део подигнут изнад насипа од шута којим је нивелисан пад терена. Храм је зидан од ломљеног камена везаног кречним малтером, док је у источном делу констатована концентрација опека у шуту које су биле коришћене за апсидалне полукалите. Главни брод је био, као што је то код ранохришћанских цркава тробродне основе уобичајено, знатно шири од бочних. У складу са тим је и средишња апсида била приметно већа од бочних. Уз њену унутрашњу страну се налазила зидана клупа за свештенство (субселијум). Олтарски простор је био одвојен септумом утемељеним у малтерисаном каналу. Мањи бочни олтар постојао је и у источном делу јужног брода који је, као и источни део северног, био непосредно повезан са презбитеријумом. Прозори су били застакљени и уоквирени допрозорницима, од којих је на једном била уклесана представа крста на начин типичан за време VI века. Од црквеног намештаја могу се поменути и делови олтарске преграде (види прилог Марка Капларевића у овом каталогу). Зидови цркве су са унутрашње стране били малтерисани, а у случају северног

брода премазани белим кречом. Подови су били начињени од малтерног премаза постављеног преко косо ређаног ситнијег ломљеног камена. Од опреме цркве остали су уломци стаклених лампи са ушицама.

Да су казивања мештана о уништавању остатака ове цркве била истинита, сведочи 15 уломака камених плоча са остацима латинских натписа који се више не могу реконструисати. Снежана Ферјанчић је ове натписе према палеографским карактеристикама датовала у IV или у V век (кат. бр 250). Иако би они, као и други римски натписи пронађени на Градини, могли бити сполије донете са другог места, имајући у виду јасно раздвојене фазе градње овог храма, као и њихов наговештен хришћански карактер, мора се дозволити могућност да су некада били постављени у њему. У том случају би се прва фаза храма могла одредити у крај IV или почетак V века, што би значило да је ова црква била подигнута далеко пре подизања града на Јелици, ван насеља. О њеном контексту се за сада може само нагађати. Током досадашњих ископавања нису пронађени остаци насеобине која би претходила граду из VI века.

Унутар цркве је откривено 19 гробова, а још два су истражена са спољне стране главне апсиде (сл. 31). Са разлогом се може претпоставити да је било и других гробова у њеном окружењу. Како ниједан од њих није оштећен изградњом зидова у другој грађевинској фази, они су по свој прилици покопани тек у VI веку. Сви су били положени у обичне раке, гробних конструкција није било, по чему је Базилика „А“ за сада слична Базилици „С“, а различита од Базилика „В“, „Д“

и „Е“. Занимљиво је напоменути да је у случају једне дечије лобање констатован траг вештачког деформисања што, имајући у виду место сахране, представља јединствен налаз у ширем региону. Укратко, обичај вештачког преобликовања лобања новорођенчади бандажирањем (у узрасту који то омогућава) и другим начинима био је практикован код неких припадника германских племена, пре свега под утицајем Хуна и за време њихове власти, до средине V века, осим извесних реликтних зона, где је могао трајати дуже. На присуство Германа указују и покретни налази из гробова или поремећених гробова, попут копче са штитасти трном (кат. бр. 43) и дискоидне фибуле украшене стилизованим главама птица грабљивица (кат. бр. 35, сл. 32). И по оваквим налазима је Базилика „А“, иако је од њеног откривања прошло скоро 30 година, и даље јединствена у југоисточној Европи.

На остатке Базилике „В“ упућивали су топоним Црквина и предање по коме се на овом месту некада налазила црква. Удаљена око 380 m југозападно од врха Градине (сл. 7), она је по свој прилици била подигнута ван брањеног ареала, испред града, на благом узвишењу, али не и на његовом врху на коме су у мањем пробном ископу откривени остаци друге грађевине. Ископавања су обухватила јужни и североисточни део цркве, као и део некрополе око ње, на југоисточној, јужној и западној страни (сл. 33). И на овом месту су наступила знатна оштећења услед вађења камена. Апсидални зид сачуван је само у „негативу“, иако је у основи и пресеку лако препознатљив услед испуне темељног рова земљом помешаном са шутом. За сада се може

констатовати да је црква имала наос са једним или више „анекса“ на северној страни. Олтарски простор се завршавао са у основи споља и изнутра полукружном апсидом, док је припрата дозидана накнадно. Том приликом је западни зид нартекса подигнут изнад једног раније укопаног гроба. Храм је грађен од ломљеног камена везаног малтером, изузев ојачања код југозапад-ног угла нартекса, сачињеног од камена везаног земљом. Уз јужни зид цркве остали су очувани слаби трагови малтерног пода. Према расположивим подацима, Базилика је била дуга 17,50 m и широка 12 m и тиме по величини најмања на Градини, што је вероватно било у складу са њеном функцијом гробљанске цркве. Девастирани вађењем камена и обрадом земље, плитко испод површине терена, њени остаци нису пружили превише налаза, па тако ни налаза делова њене некадашње опреме.

У цркви и око ње откривен је укупно 31 гроб, као и једна зидана гробница на свод, поред које је некада (по казивању самог налаза) случајно пронађен златник (солид) Јустина II (кат. бр. 200) - за нумизматичке налазе са Градине види прилог Милоја Васића у овом каталогу. Ради се само о делу некадашњег гробља. Треба напоменути да се унутар некрополе, судећи према антрополошким налазима, покопавао приближно једнак број жена и мушкараца (*populus*), за разлику од неких других цркава на Градини, што сугерише селективно сахрањивање у црквама унутар града. Више од половине сахрањених особа било је дечијег узраста. У случају једног дечијег скелета утврђено је, према Живку Микићу, присуство трагова вештачког деформи-

сања лобање, као и у Базилици „А“, а оно је врло вероватно код још једног дечијег гроба у склопу ове некрополе. Највећи део покојника покопан је у обичне раке. Сахрањени су понекад окружени ломљеним каменом или, ређе, уломцима опеке. Два гроба су поседовала конструкције од тесаника сиге. Покретних налаза из гробова и овде је било мало – пар једноставних наушница од бронзане жице у једном дечијем гробу (кат. бр. 23), као и један издужени привезак од плавичасте стаклене пасте (кат. бр. 26). Један број предмета који су пронађени ван гробова могао би да потиче из њих (накнадна дислокација ремећењем гробова), као што су то игла типа стилус или делови чешља. На неколико места су уочене концентрације уломака керамичких и стаклених посуда (лампе?). Око гробова, унутар гробних рака и понекад испод скелета, констатовани су трагови гаражи или угљенисаног дрвета.

Будуће истраживања би могла да покажу у каквој међусобној вези стоје некропола, гробљанска базилика и можда Базилика „А“ у својој првој фази. Требало би проверити да ли је грађевина која је стајала на врху Црквине била старија од Базилике „В“, односно да ли је пре оснивања града на овом месту постојао мањи ранохришћански комплекс.

Осврћ на покретне археолошке налазе нуди увид у различите аспекте некадашњег живота на Градини. Не рачунајући делове натписа, камену пластику, безбројне уломке керамичких посуда и бројне уломке стакла у агломерацијама (агломерације су завођене као један налаз), од 1984. до 2013. године пронађено је до 2425 покрет-

них налаза од метала, кости, рога, стакла и других материјала. Покретни налази се деле у групе (према намени): предмети свакодневне употребе, керамичке и стаклене посуде, функционални делови одеће (фибуле, копче, гардеробне игле и др.), накит, лични прибор (чешљеви, држачи торбица итд.), разноврсно оруђе, офанзивно и дефанзивно оружје, мерни инструменти, новац, делови покућства (браве и кључеви, окови, шарке, кламфе и клинови, уломци прозорског стакла, стаклене и керамичке лампе, мортаријуми, жрвњеви, поликанделони-полијелеји) итд. У каталошком делу ове публикације приказани су репрезентативни узорци ових налаза који су појединачно каталошки обрађени, а који на себи својствен начин сведоче о некадашњем животу на преласку из антике у средњи век на територији данашње Србије.

У социолошком смислу занимљива је реконструкција професионалних активности становника некадашњег града, на основу пронађеног оруђа и опреме, сировина, полуфабриката или радионичког отпада. Свакако, алат је могао да се нађе и у рукама некога ко није био првенствено занатлија, али и у том случају он сведочи о обављању одређене делатности. Примера ради, њих има у граду Корикосу у Киликији (данашња јужна Турска). Овде су на основу 456 епитафа са наводом занимања покојника установљени следећи статистички подаци: око 8,2% становништва бавило се различитим административним пословима (провинцијска управа, цариници), 7% се занимало рибарењем или израдом једара, готово 39% су били трговци, занатлије (обућари, грнчари, месари, гос-

тионичари, каменорезци, столари) или лекари, итд.²³ У случају Градине на Јелици такви подаци не постоје (није било налаза надгробних плоча са епитафима), те се реконструкција занимања може обавити једино археолошким методом. Богатство њиховог репертоара све више добија на значају у односу на податке из писаних извора који дају сасвим непотпуну слику када су привреда и занатство у питању, бар када је северноравноисточни Илирика у питању. Тако писаних података о рударству тог времена, очигледно једном од стубова тадашње економије на северу Царства, уопште нема. Ако би се веровало само писаним изворима, добила би се врло искривљена слика о реалном стању.

Што се Градине на Јелици тиче, може се реконструисати више занатских делатности. У граду је врло вероватно постојала грнчарска радионица.²⁴ Стуб од брече из „Базилике С“ говори у прилог вађењу камена из оближњег каменолома у селу Граб и каменорезачкој делатности о којој, иако не на најбољи начин, сведоче и преобрађене римске сполије (кат. бр. 227–229, 232–233, 236–237, 239). Одговарајући полуфабрикати представљају траг обраде рожине (кат. бр. 66–69), гребено за вуновлачење (кат. бр. 144) и пршљенци за вретено обраде вуне (кат. бр. 145–148), тегови за разбој и разводници нити ткања (кат. бр. 149–150), мистрија (кат. бр. 156) и висак зидарства. Знатан део алата слу-

²³ Holm, 2005, 94.

²⁴ У склопу обраде керамичких налаза са Градине на Јелици која је у току (др В. Бикић, Археолошки институт у Београду), предвиђена је и анализа порекла глине коришћене за израду посуда (из региона или из удаљених области.)

жио је за обраду дрвета, док су ножеви посебне намене коришћени за прераду коже (кат. бр. 140–142). Ливачки суд из Објекта III (кат. бр. 153), као и бројни налази шљаке, траг су металуршких активности заснованих на рударству које је на територији Србије играло важну улогу још од праисторијских времена. Израду алата и његово одржавање захтевало је присуство ковача без кога се нормалан живот у насељу не може замислити. Иако мање интензивна него у равничарским пределима, обрада земље је и овде била присутна, као што се види по налазима српа (кат. бр. 129), жрвњева (кат. бр. 108–109) и мотика, док маказе за шишање оваца (кат. бр. 143), клепетуше и брусеве (кат. бр. 165–167) сведоче о сточарству. Оно је у брдско-планинским регионима Балкана одувек представљало значајну привредну грану, што се види и по популацијама које су током средњег века на овим просторима говориле романским идиомом (Цинцари), водећи своја стада на исте или сличне локације испаше ради. Поједини налази сугеришу да се део активности одвијао и на сразмерно, иако не превише удаљеним локацијама: удица за пецање (кат. бр. 152) и виноградраски нож (кат. бр. 132) упућују на зоне ближе реци (данашњој Западној Морави).

Као и на свим другим истовременим налазиштима и на Градини уломци керамичких посуда чине најбројније покретне налазе.²⁵ У истраженим стамбеним објектима нађена је значајна

²⁵ Прелиминарни опис рановизантијских и средњовековних керамичких налаза сачинила је др В. Бикић, којој захваљујем на уступљеним подацима. Посебна студија посвећена овој проблематици тек следи.

количина керамичког посуђа, мада је репертоар облика релативно скроман. Преовлађују посуде које су коришћене за кување јела и складиштење мањих залиха намирница, док луксузног посуђа готово да нема (изузев ситног дела једног тањира који по одликама припада тзв. афричкој тера сигилати). Огњишни лонци су претежно лоптастог облика, а међу њима поједини имају заобљено дно због којег је загревање посуде равномерније, а кување јела брже. Репертоар огњишног посуђа допуњују конични, калотасте и звонолики вршници, карактеристични по грубљој структури и декоративној пластичној траци изнад отвора. Значајну скупину чине и лонци за складиштење, по облику слични питосима, који често имају заштитну зелену глазуру преко спољне површине. Међу трпезним посуђем, којег има сразмерно мало, издвајају се мали зелено глазирани крчази.

Поред сведеног броја облика посуда, примећује се уједначеност у технолошком погледу, пре свега у сировини (глини) која у саставу има примесе песка и боји печења у нијансама црвене, ређе и сиве. Својим особинама керамика са Градине на Јелици се уклапа у слику производње из раздобља VI века на подручју централног и северног Илирика, коју на најбољи начин представља посуђе из Царичиног града, Гамзиграда и још неколицине истовремених налазишта у Србији.²⁶

Приликом истраживања Градине на Јелици откривена је и не мала количина делова амфора.

²⁶ Bjelajac, 1990; Јанковић, 1983; Popović, 1999; Popović, Bikić, 2009.

Налази су регистровани претежно на простору Горњег града, пре свега у објектима VIII, VI и X. Међу њима је највише (више од 10 посуда) малих вретенастих северноафричких амфора, док је осталих знатно мање, пре свега амфора из црноморских радионица, тзв. ребрастих (до 5) и тзв. чешљастих које су налажене у релативно ситним уломцима.²⁷ Налази амфора, нарочито њихов знатан број, речито сведоче о укључености Градине на Јелици у токове редовног снабдевања основним намирницама, у овом случају уљем и вином.²⁸

Унутар рановизантијског хоризонта спорадично су проналажени и уломци грнчарије израђене на начин уобичајен у срединама настањеним германским племенима, посебно Гепидима и Лангобардима, који су у то време живели на југу Карпатске котлине (Гепиди у Срему и Банату, са друге стране Саве и Дунава, а Лангобарди нешто даље према Западу). Овакви фрагменти потичу из великих камених зграда попут Објекта I-IV или VI, али и из Објеката II и V. Контекст налаза дела ових посуда, у слоју гаражи над подом (слој пожара, рушења), недвосмислено говори о томе да су и оне чиниле део некадашњег покућства неких од становника Градине. Може се за сада само поновити питање: да ли су те посуде припадале господару, власнику „резиденције“, или његовој послузи.

У целини посматран, репертоар покретних налаза сасвим се уклапа у познате облике рановизантијске материјалне културе на Балкану

(Царичин град, Гамзиград, утврђења у околини Новог Пазара, кастели на дунавском лimesу и др.), својствене пре свега аутохтоном романизованом становништву (види горе). Но, као и данас, ни тада се употребни предмети нису могли везати искључиво за једну етничку групу, иако су неки статистички и у смислу радионичког порекла могли, према распрострањености или бројности, бити карактеристични за неку од њих. Посебно је лако, примера ради, издвојити део материјалне културе новодосељених номада азијског порекла који следе сасвим друге радионичке традиције (кинеске или централноазијске). За тадашњу „Европу“ то су биле новине. Упркос томе, процес акултурације појединаца или група пореклом из Барбарикума познат је у раносредњовековној археологији. Његова брзина, ако се покрене, зависи од околности (једна, две или више генерација). Он налаже велику опрезност приликом етничке атрибуције предмета материјалне културе која је, стриктно гледајући, немогућа са становишта сериозне науке. Чак се и у ретким случајевима документованог самоопредељења не сме заборавити на етничку мимикрију. Примери из новије историје, уз нужну резерву, то потврђују (попут Цинцара или савремене конструкције нових идентитета). Са друге стране, ако се у обзир узму време и контекст налаза, као и поређење археолошких са антрополошким налазима (вештачки деформисане дечије лобање), тешко се може пренебрегнути присуство Германа међу становницима некадашњег града. На повремено постављано питање о њиховом уделу у укупној популацији археологија, нажалост, не може дати

²⁷ Вјелажас, 1996, типови XXVII, XXI, XX.

²⁸ Уп. Вјелажас, 1996; Bikić, Ivanišević, 2012.

одговор, управо услед процеса акултурације и асимилације који, поред осталог, подразумева напуштање првобитног начина облачења и начина живота уопште, па самим тим и употребу нових функционалних делова одеће (фибула, копчи и сл. – органски делови одеће археолозима готово никад не стоје на располагању за реконструкцију начина облачења или „ношње“ у етнографском смислу)²⁹ и осталих предмета (грнчарије, покућства...). Зато су статистичко бројање и механичко поређење броја типичних аутохтоних и варварских предмета бесмислени. Одговори на питања попут поменутог леже ван граница археологије и налазе се у домену спекулација, а понекад и псеудоархеологије. Укратко, присуство припадника германских племена индицирано је и у другим рановизантијским утврђеним комплексима у Илирику VI века (дунавски лимес, долина Велике Мораве, Царичин град итд.) и може се објаснити на више начина. Пре свега се ради о федератима или плаћеницима у византијској војсци који су се на територију Царства населили са својим породицама (деформисане дечије лобање, функционални делови одеће типични за жене), било у мирнодопским околностима, било као избеглице (попут Гепида након њиховог пораза од Лангобарда и Авара 567. године). Да ли су се међу становницима града налазили и припадници других народа и раса (Источно римско царство било је полиетничко) за сада се не може знати, али такву могућност никако не треба искључити (Романи, Грци/Ромеји, Јермени, Сиријци, Африканци

²⁹ Милинковић, 2004, 185–195.

итд.). У то време писани извори већ помињу и Словене као византијске војнике, а неке од њих и са високим официрским чиновима.

*

Након 30 година археолошких ископавања и истраживања, у којима су удела узели и припадници других струка (геолози, геодете, физички антрополози, историчари, архитекте, хемичари...), стечен је почетни увид у слику једног рановизантијског града на северу Илирика VI века. Највероватније основан у време импозантне градитељске активности и обнове Романикета на северу Балкана, спроведене од стране цара Јустинијана (527-565), град није имао дуг век трајања – до краја истог столећа или до почетка/прве половине наредног, када је био уништен у силовитом пожару који је захватио све његове четврти. Судбина његових становника остаје непозната. Одсуство предмета од племенитих метала или њихов мали број можда су последица бекства или покушаја бекства са најдрагоценијом имовином (могуће и одвођења у ропство) на ону страну Дунава и Саве. Извесне индикације остављају могућност останка мањег броја аутохтоног живља које се задржавало међу рушевинама свог некадашњег пребивалишта.

Тек када се у широком ископу буду открили знатни делови града, биће могуће реалне претпоставке о броју његових становника, док у овом тренутку то могу бити само спекулације. Градови су тада, са изузетком метропола попут Константинопоља, Тесалонике или Антиохије, углавном били мали, посебно у овом делу Царства. У сваком случају, не треба полазити од

броја становника већег од хиљаду или две, у сасвим грубој и хипотетичкој процени.

Отворено остаје и питање да ли је у граду столовао епископ. Да је сачуван његов назив, на њега би се лакше могло одговорити, као и на то којој од провинција је припадао, Мезији Прими или Далмацији, ако у време VI века на северу Илирика уопште може бити речи о класичној подели на провинције. Бројност цркава, опрема неких од њих, као и близина већих грађевина са резиденцијалним карактером, теоретски дозвољавају могућност присуства епископа, док постојање крстионице у Базилици „С“ само по себи то не подразумева. У време док је град живео, број хришћана је већ био знатан, самим тим и број рођених у тој вери, јер технички гледано, епископи без презбитера не би били у стању да крштавају толики број људи. Поред тога, као што је то уочио М. Васић, недостају одговарајући печати (види прилог М. Васића о ископавањима Градине у овом каталогу). Остаје неразјашњено и то да ли присуство Германа у популацији указује на различите конфесионалне групе међу хришћанским живљем на овом месту (Аријанци?), с обзиром да се то по остацима цркава не може одгонетнути. Уосталом, и аутохтони живаљ је могао бити подељен по конфесионалној основи. Стрпљивим прикупљањем и анализом налаза, у интердисциплинарном приступу, као и применом савремених метода у наставку истраживања, моћи ће поузданије да се одговори на ова питања.

Особеност Градине на Јелици лежи и у томе што је она након извесног времена, за разлику од неких других насеља (попут Царичиног гра-

да), поново насељена. Готово једини трагови овог насељавања су уломци керамичких посуда, уз један мањи број других налаза, попут сломљених делова плоча од олтарске преграде Базилике „С“ преобликованих у жрвње (кат. бр. 233). Овде треба поменути и накнадно подигнут бедем, зидан примитивном техником, али ипак од камена везаног малтером, иако без правилних лица. Он је обухватао само делове Горњег града, док су тада остаци старијих, рановизантијских бедема и кула сигурно још увек могли да пруже извесну заштиту. Када је датовање керамике у питању, мишљења аутора који су се дотакли ове материје се разликују, што не треба да чуди, ако се узме у обзир да оваквих налаза код нас, посебно у областима јужно од Саве и Дунава, још увек нема много и да се, нажалост, не располаже средствима за одговарајуће анализе уз помоћ природних наука, које би омогућиле прецизније датовање. На овом месту ће бити наведени налази др В. Бикић, као прелиминарни, с обзиром да је систематска обрада керамичких налаза још у току. Морамо се подсетити на накнадно укопане покојнике из приправе Базилике „Д“, на чијим костима су констатовани трагови паљења, обичаја који су, поред још неких племена, практиковали Словени пре преласка на хришћанство.

Налази раносредњовековне грнчарије били су концентрисани на простору Горњег града и то унутар појединих просторија рановизантијских објеката, где су махом били измешани са рановизантијском и, у мањој мери, праисторијском керамиком.³⁰ Материјал у највећем

³⁰ Булић, 2003; Милинковић, 2010, 203–206.

проценту чине огњишни лонци, уз слабу појаву вршника и црепуља. Лонци и вршници су обликовани на ручном грнчарском витлу, а црепуље без употребе витла. Међу лонцима, који су разноврсни у погледу профилације и орнаментике, уочавају се с једне стране нека архаична решења, а с друге и детаљи који упућују на значајнију керамичку специјализацију како у обликовном, тако и у декоративном погледу. Међутим, неколико керамичких целина (пре свега у Објектима V, VIII, IX и X) нуди могућност ближег сагледавања раносредњовековног насеобинског хоризонта. До сада обрађен керамички материјал и прелиминарна анализа контекста у којима се посуде јављају упућују на тежишно датовање у крај VIII и нарочито IX век (кат. бр. 252–255). У том смислу посебно су значајни и спорадични налази уломака црвене глачане керамике бугарске провенијенције.

Слично интерпретацији „германске“ керамике, овде се углавном може говорити о облицима типичним за средине насељене Словенима. Наставак истраживања омогућиће проверу могућности и ранијег поновног насељавања,³¹ а питања о етничкој припадности корисника ових посуда и жрвњева (Срби или други) мораће још да причекају на одговор, уз примедбу да се Срби у то време, генерално, углавном лоцирају јужније и западније. Но, нека историји, до сада

нејединственој по овом питању, буде уступљен први корак, а не форензичком тумачењу остатака материјалне културе, коју је могао да користи било ко, иако то јесте посао археолога. Само, тај позив захтева време, стрпљење и уздржаност, као и лишеност потребе за исхитреним закључцима, да би једном постигнут резултат заиста био трајно добро свих нас.

*

Сва досадашња сазнања, као и питања која су ископавања Градине покренула, сведоче о овом налазишту као једном од кључева за разумевање касне антике, времена Сеобе народа и раног средњег века на Балкану. Ако истраживања рановизантијског периода у Србији буду напредовала бар оним темпом као и током последњих 30 година, можемо се надати битно другачијој слици него што је она којом тренутно располажемо, а то улива оптимизам. Он би у случају Градине био још заснованији када би се у њеним зидинама препознао стварно постојећи споменички ресурс, у поређењу са неким другим земљама, у не нарочито богатој баштини Србије, посебно Драгачева.³² Уз помоћ археологије ово се стање може променити набоље, управо на Јелици, у њеном прелепом природном окружењу, готово истом као што је било оно које је изазвало одушевљење код пионира српске археологије, др Јанка Шафарика, 1865. године.

³¹ Милинковић, 2010, 203–206, са напоменом 328.

³² Милинковић, 2011, 14–19.

Архитектонска пластика и живопис са Градине на Јелици

Као један од свакако најзначајнијих споменика рановизантијског урбанизма на ширем простору Балкана, археолошки локалитет Градина на Јелици је вишедеценијским истраживањима, поред бројних остатака архитектуре, изнедрио и читав низ значајних покретних артефаката који дочаравају специфичан начин живота у северном Илирику током VI и почетком VII века.¹ Међу бројним налазима посебно место припада остацима декоративне архитектонске пластике и живописа, који ће кроз каталожне јединице у даљем тексту бити укратко коментарисани. Реч је о карактеристичним деловима архитектонског украса из профаних и сакралних објеката који својим контекстом, орнаментиком, обликом, степеном очуваности, техником и материјалом израде омогућавају функционално и, бар у неким случајевима, релативно хронолошко опредељење.

Архитектонска пластика профаних објеката

Неке од до сада откривених структура профане намене могу се, не само захваљујући остацима архитектуре, већ посебно на основу њима припадајуће камене пластике, сматрати објектима репрезентативног карактера. Такав је пре свих Објекат I, чији се остаци налазе унутар посебно утврђене и брањене градске четврти, на доминантном простору при врху локалитета (Горњи град). Он је заједно са Објектом IV, нејвероватније, чинио архитектонску целину која је могла бити у некој вези са оближњом Базиликом „Е“. Овакву претпоставку донекле потврђује и налаз конзоле декорисане уклесаним равнокраким крстом (кат. бр. 226), који корисника(е) овог објекта доводи у одређену везу са хришћанском вером. Место декорисања и начин коришћења конзоле могао би указивати и на апотропејски карактер крста на овом архитектонском елементу. Унутар Објекта I и у простору између Објеката I и IV пронађено је

¹ Милинковић, 2010 (са старијом литературом).

чак педесетак уломака камене пластике, од којих већину чине фрагменти стабала кружног пресека, различитих величина и прстенасто проширеног врха. Ипак, највећу пажњу привлаче два фрагментована капитета каснокоринтског типа који на средини једне од благо конкавних страна абакуса, уместо цвета, имају полукружне испусте исклесане у виду фрагментарно очуване мушке (кат. бр. 227), односно женске (кат. бр. 228) главе. Корпа капитета са женским ликом је у висини уста исечена и преобликована у кружни ехинус, чији пречник одговара кружном пречнику врха једног од фрагментарно очуваних стабала нађених на истом месту (сл. 12). О томе да су јелички градитељи доступним стаблима стубова прилагођавали сполије коришћене за израду капитета сведочи и примерак са мушким ликом код кога траг сечења показује да је поступак истоветног преобликовања започет, али да није спроведен до краја, те је корпа капитета украшена акантусовим лишћем остала фрагментарно очувана. Уметничку вредност поменути капители у највећој мери изводе из снажног и сугестивног израза приказаних људских ликова који унеколико подсећају на античке театарске маске. Узоре и аналогне примере фигуралних капитета са људским ликом из царског и касноантичког периода римске уметности налазимо махом у западним провинцијама Римског царства,² али и на простору Балканског полуострва, где је ова врста капитета констатована у Гамзиграду (*Romuliana, Dacia Ripensis*),³ региону Софије (*Serdica, Dacia Mediterranea*) и широм Бугарске

² Mercklin, 1962.

³ Срејовић, 1983, 88, кат. бр. 34.

(*Moesia Secunda*),⁴ као и на више места у Македонији (*Macedonia Secunda*).⁵

Стубић правоугаоног (кат. бр. 224) и импост капител трапезоидног пресека (кат. бр. 225) делови су прозорске конструкције неког од зидова са западне стране Објекта I.

Украшени и посебно обрађени елементи конструктивног склопа потичу, осим из Објекта I (IV), и из Објеката V, VI и VIII. О изгледу прозорског окна сведоче и две сполије из Објекта V које су претесане у стуб-допрозорник (кат. бр. 230), односно трапезоидно обрађени капител (кат. бр. 231) за који би се, према траговима раније рељефне обраде, могло рећи да је био део фриза из римског периода. О пореклу јеличких сполија можда најречитије говори један мали уломак из истог објекта, на коме је у плитком рељефу квалитетне израде приказана палмета (кат. бр. 229). Потпуно идентично израђене палмете красе фриз пронађен у оквиру гробљанске култне грађевине из III века, са археолошког локалитета у Бељини крај Чачка.⁶ Стуб из Објекта VI, који је највероватније искоришћен у конструкцији прозорског окна (кат. бр. 232), још једна је сполија из римског периода. Овај пут реч је жртвенику или надгробном споменику за који се може претпоставити да потиче из остатака античког насеља на месту данашњег Чачка. Посебно је интересантан грубо обрађени уломак парапетне плоче од пешчара пронађен у Објекту VIII (кат. бр. 233).⁷ У питању је угаони фрагмент плутеја за који се, према материјалу

⁴ Dimitrov, 2012, 165–172, Fig. 1, 4 и посебно напомена бр. 13.

⁵ Лиачић, 2002, 52, 896, 907–909, 1052.

⁶ Дмитровић, Радичевић, 2009, 11, кат. бр. 137.

⁷ Милинковић, 2011, 64, Т. IV/1.

израде и начину декорације, може рећи да је припадао олтарској прегради Базилике „С“ из VI века. Овај фрагмент је са спољне стране донекле заобљен а у средини перфориран да би тако, као камен погодне структуре, био искоришћен у функцији жрвња. Оваква секундарна употреба би се према стратиграфском положају налаза могла оквирно датovati у VII-IX век. Како су начин живота на јеличкој Градини у поменутом периоду у великој мери одређивали егзистенцијални аспекти, наведени пример не би се аутоматски могао довести у везу са односом нових житеља Градине према духовном (хришћанском) наслеђу касноантичке епохе.

Архитектонска пластика и живопис сакралних објеката

Остаци камене декоративне пластике сачувани су у Базилици „А“ и у нешто већој мери у Базилици „С“, где су пронађени и делови зидног живописа који је у slabим траговима и сасвим фрагментарним налазима посведочен и у Базилици „Д“. У осталим сакралним грађевинама овакви налази у потпуности недостају, што је само делимично последица стања истражености и степена очуваности споменика.

Према својој намени елементи декоративне архитектонске пластике цркава могу се поделити у две основне групе: елементе конструктивног склопа и делове литургијских инсталација.

Археолошким истраживањима Базилике „А“ констатоване су две фазе изградње. Старију репрезентују архитектонски остаци цркве коју су чинили само наос и полукружна апсида на његовом источном делу, док је у другој грађевина проширена у тробродну базилику са нар-

тексом на западу и са три обострано полукружне апсиде на источној страни. Док би се према аналогијама плана, као и на основу гробних налаза, проширење и обнова Базилике „А“ могли приписати времену VI века, прецизније хронолошко одређење старије сакралне структуре је епиграфским налазима из презбитеријума само донекле наговештено. Ради се, наиме, о фрагментованим латинским натписима уклесаним у камену који према својим палеографским карактеристикама припадају времену IV, односно V века и уместо одговора отварају низ нових питања, између осталог и у вези са хронолошким оквиром коришћења и разлогом изградње првобитне сакралне структуре на овом месту (прилог Снежане Ферјанчић у овом каталогу). У Базилици „А“ су, осим дела парапетне плоче и два уломка мањих стубића кружног пресека, од литургијских инсталација откривени још и омалтерисани темељни ров олтарске преграде у коме су пронађени уломци рељефно декорисаног парапетног стуба (кат. бр. 235). На основу положаја држача плутеја, односно жлеба исклесаног само са једне стране, овај стуб се може одредити као крајњи угаони носач олтарске преграде. Са предње стране декорисан је представом стабла винове лозе са гроздовима и лишћем бршљана. Комбинација чокота винове лозе са лишћем бршљана није тако чест мотив, а у скоро идентичној иконографској изведби срећемо га у Гамзиграду (*Romuliana*), као рељефни украс корпе капитета датованог у V век.⁸ Лист винове лозе и бршљана вероватно су приказани заједно и на фрагментарно очуваној декорацији једне парапетне плоче из цркве у Бре-

⁸ Чанак-Медић, 1978, 136, сл. 119.

говини, која је датована у VI век.⁹ Релефни украс парапетног стуба Базилике „А“ се изразом и изградом декоративног мотива издваја од осталих малобројних налаза ове врсте из касноантичког, односно рановизантијског периода насеља. Један од таквих налаза био је део конструктивног склопа цркве, тачније стуб-допрозорник прозорског оквира (кат. бр. 234), који је са једне стране украшен урезаном представом тзв. латинског крста са крацима на чијим се крајевима налазе проширења у виду троуглова. Представа крста, која својом једноставношћу одаје снажан утисак, дело је домаћег или, пак, неког путујућег клесара који је могао бити упознат са аналогним представама пронађеним на простору римске провинције Далмације, најчешће датованим у VI век.¹⁰ Као такав, овај стубић би се могао приписати другој грађевинској фази цркве.

Најбројнији налази камене декоративне пластике потичу из Базилике „С“ која се налази унутар градских зидина, у северозападном делу Северног подграђа. Базилику су чинили наос, полукружна апсида на источном и једноделни нартекс на западном крају, као и анекси са јужне и северне стране западног и источног дела цркве. Крстообразни базен за крштавање (*piscina*), који северозападни анекс цркве „С“ одређује као крстионицу (*baptisterium*), не потврђује, већ само отвара могућност да је на Градини, као централном месту ширег региона, у неком тренутку столовао и епископ, јер су у то време (VI век) обред крштења вршили и презбитери. Ако имамо у виду релативно скромне економске могућности јеличких задужбинара,

присуство епископа би у одређеној мери могло бити наговештено и посебно израженом декорацијом ове базилике.

Архитектонска пластика која је чинила део конструктивног склопа цркве представљена је различитим елементима: стуб-довратник, база стабла, један капител и још један мањи уломак капитела. Сполија из римског периода (вотивна ара конзуларног бенефицијара XI Клаудијеве (?) легије),¹¹ у VI веку је исечена и претесана да би у Базилици „С“ послужила највероватније као стуб-довратник (кат. бр. 236). Исечена и тесањем преобликована сполија је и база стуба (кат. бр. 237) која је посведочена само једним примерком са масивном квадратном плинтом и кружним постољем, на коме је очуван део натписа на латинском језику који открива да је реч о делу вотивне аре из III века посвећене римској богињи Дијани.¹² Пронађено је и у целини очувано стабло стуба (178 cm) од мермера или кристаластог кречњака бело-плавичастих тонова (кат. бр. 238), који као материјал није запажен у ширем подручју археолошког локалитета,¹³ те се може претпоставити да се ради о импорту. За разлику од тога, преломљено стабло стуба израђено од брече црвенкастих тонова највероватније потиче из оближњег мајдана у атару селу Граб, где се слична бреча и данас експлоатише. Судаћи по овоме, може се закључити да су стабла стубова на Градину делом импортована, а делом израђивана на лицу места, и то треба при-

⁹ Jeremić, 2004, 127, Fig. 24f.

¹⁰ Vučić, 2003, 199f., sl. 1a, 6.

¹¹ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, 59, кат. бр. 13.

¹² Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, 42, кат. бр. 1.

¹³ Петролошке анализе свих изложбених експоната архитектонске пластике извршио је проф. др Д. Миловановић са Рударско-геолошког факултета у Београду, коме се овом приликом срдечно захваљујем.

метити, сасвим коректно.¹⁴ На сличан закључак упућују базе и капители који су, као сполије, на Јелици накнадно обрађивани и прилагођавани димензијама већ раније припремљених стабала.¹⁵ Такав је случај и са капителом (кат. бр. 239) који је још једна римска сполија са на једној страни фрагментарно очуваним рељефним украсом у виду фриза акантусовог лишћа и мотивом плетенице са малим кружним апликацијама у средини преплета.¹⁶ Фрагментовани четворолисни коринтски капител, украшен мотивом акантусовог лишћа (кат. бр. 240), мањих је димензија од претходног и као такав би се могао означити као елемент неког мањег конструктивног склопа у оквиру базилике (можда циборијума). Сличне декорације и величине су и два потпуно очувана капители из крстообразне цркве у Царичином граду,¹⁷ за које се такође може претпоставити да су могли бити део конструктивног склопа циборијума, односно капители балдахина. Крајње стилизована декорација и обрада ових капители опредељена је као рад провинцијских мајстора, што би се могло рећи и за јелички капител, с тим да су код њега режњеви акантусовог листа у већој мери моделовани натуралистички и са нешто више пажње и умећа приликом израде.

¹⁴ С обзиром на доступност брече у близини локалитета стабло стуба од мермера можда би могло да представља модел по коме су стубови од брече израђивани у локалној радионици.

¹⁵ Иста пракса примењена је и у објекту I.

¹⁶ Уломак камене пластике сасвим идентичне декорације (НМЧ, инв. бр. А II 262) пронађен је у гробљанској култној грађевини из трећег века на поменутом археолошком локалитету у Бељини код Чачка, што указује на то да се и овде ради о сполији донетој на Градину највероватније баш из рушевина ове античке грађевине, где су археолошка истраживања изнедрила богат и разноврстан архитектонски украсни опус у камену. Уп. Дмитровић, Радичевић, 2009, 11, кат. 136.

¹⁷ Ivanišević, 2008, 153, кат. бр. 23f.

Сви делови литургијских инсталација израђени су од локалног камена (пешчара). Сачувани су један стуб олтарске преграде декорисан профилисаним оквиром (кат. бр. 241), као и фрагменти неколико парпетних плоча украшених мотивима распрострањеним широм Римског царства, а карактеристичним за V и VI век.¹⁸ То су, између осталог, мали једнакокраки крст са троугаоно проширеним крацима који је смештен унутар вишеструко профилисаног оквира (кат. бр. 242), тзв. *лајински крст* (крст са дужим вертикалним краком) са на крајевима троугаоно проширеним крацима унутар профилисаног оквира (кат. бр. 243) и тзв. *ірчки крст* (једнакокраки) крст са благо троугаоно проширеним крацима у клипеусу (кат. бр. 244). На једном од мањих фрагмената сачуван је и карактеристичан мотив ромба са капљичастим орнаментом на углу.

Иако су остаци сликане декорације пронађени у траговима и на неким од зидова презбитеријума, југоисточног анекса и наоса цркве, најбоље очуване и *in situ* пронађене осликане површине потичу из северозападног анекса, тј. крстионице.¹⁹ Остаци сликане декорације очувани у доњим зонама западног и јужног зида били су украшени идентичним мотивом и то правоугаоним пољем зелене боје уоквиреним широком окер бордуром, чији црвенкасто-браон орнамент подражава жиличасту структуру декоративног камена, најчешће мермера (кат. бр. 245 и 247, сл. 20). При дну бочних зидова западног улаза у баптистеријум истим бојама је

¹⁸ Николајевић-Стојковић 1957, 31, 44, 46, 58, сл., 156, 160, 163.

¹⁹ Станојловић, 1990, 75–77.

изведен мотив који такође имитира структуру мермера (кат. бр. 246). Сликана декорација на овај начин представља заправо имитацију скупоцене мермерне оплате рађене у техници *opus sectile*,²⁰ што је пракса која је током V и VI века запажена широм Римског царства.²¹

* * *

Пракса коришћење сполија, која у великој мери карактерише градитељство рановизантијске епохе, у јеличком насељу долази до посебног изражаја како у профаним, тако и у сакралним објектима. Иако је уметничка вредност сполија занемаривана у корист употребне, може се рећи да су овакви предмети ипак посматрани и уграђивани као украсни и репрезентативни делови конструктивног склопа. Погодност претходне обраде, квалитет материјала, као и његова декоративност, били су довољан разлог напорног транспорта ових споменика са античких локалитета на простору данашњег Чачка и околине (Бељина), имајући у виду висинску разлику од око 600 метара. Сем стубова од мермера и брече, све сполије и остали елементи конструктивног склопа профаних и сакралних објеката

израђени су од ситнозрног, беличастог кречњака са великим процентом фосила, док су делови литургијских инсталација у Базилици „С“ израђени од пешчара.²² По обради рељефног орнамента може се распознати рад најмање три различита мајстора-клесара. Рељефни украс парпетних плоча Базилике „С“ понавља познате и често репродуковане мотиве, а својом грубом израдом указује на локалног мајстора. Исто то могло би се рећи и за декорацију стуба-допрозорника из Базилике „А“, док би се рељеф стубића канцела са представом винове лозе могао означити као дело већег уметничког домета. Као такво, оно би можда могло да имплицира и ранији датум израде.

Заједно са наведеним аналогијама, декоративни мотиви камене пластике и живописа са Градине сведоче о јединству иконографских образаца ранохришћанске уметности VI века. Тиме су ови споменици својеврсно сведочанство интензивних културних струјања и веза између Далмације и Константинопоља у време комплексних односа Римско-византијског царства и тзв. варварских народа на простору централног Балкана.

²⁰ Неке од карактеристичних и данас још очуваних примера овакве мермерне оплате видети код Sulser, Clausen, 1978, 128–132. Abb. 116–122.

²¹ Примери сликане имитације мермерне оплате у ближем окружењу констатовани су у Аустрији: Pillinger, 1994, 231–240; Zimmermann, 1995, 9–22; Бугарској: Pillinger, Popova, Zimmermann, 1999, 17, Nr. 5; Македонији: Aleksova, 1986, 19 и Грчкој: Pelekanidis, 1977, 82–84. Abb. 11–13.

²² Обе врсте стена су, према проф. Д. Миловановићу, запажене у ширем подручју локалитета.

Коментар новца нађеног на Градини на Јелици

Ископавања рановизантијског града на Јелици нису дала обилан нумизматички материјал, што није сасвим неуобичајено, нарочито за насеља градинског типа. Па ипак, и овако сужен узорак новца даје слику оптицаја. Већина новца нађена је у самом граду и то на “акропољу”, што је и разумљиво, али и у Доњем граду (северном подграђу) код Базилике „С“ (кат. бр. 196) и у Објекту VI (кат. бр. 189, 192). Неки примерци су нађени и код Базилика „В“ (кат. бр. 200) и „D“ (кат. бр. 201).

Прво што се опажа приликом анализе новца јесте постојање две групе налаза. Једна припада времену римског царства, а друга периоду ране Византије. Један комад припада ковању императора Хадријана (117-138. година), а кован је у Риму (кат. бр. 184). Комад је веома излизан због дуге циркулације. По свом пречнику од 32 cm и тежини од 22,05 g одговара рановизантијским фолисима. Већ је М. Милинковић у својој монографији нагласио да се овај комад уклапа у фолисе из периода између 538. и 565.

године¹, па је из тог разлога могао да се користи и у граду на Јелици током периода ране Византије. Следећа два примерка припадају антонијанима императора Галијена (кат. бр. 185) и Проба (кат. бр. 186). Требало би имати у виду да оба припадају времену јаке инфлације када су велике количине овог новца преплавиле и провинције на Балкану. Сличне примерке налазимо и у слојевима IV-V века на већем броју касноримских локалитета. Слична је ситуација и с новцем кованим у IV веку за време Лицинија (кат. бр. 187), Констанција II (кат. бр. 188–189), Валентинијана I (кат. бр. 191) и Валенса (кат. бр. 192–194). И ови примерци припадају великим, делом инфлаторним емисијама IV века и лако су могли да буду пронађени током рановизантијске обраде земље на рушевинама касноантичких агломерација. Такве агломерације постојале су у подножју Јелице као што су Бељина (лок. Јанковина) или сам данашњи Чачак, премда на самој планини Јелици није констатован кас-

¹ Милинковић, 2010, 62.

ноантички слој. Тешко је одгонетнути да ли је овај римски новац, због свог пречника и тежине близак рановизантијском ситном новцу, био употребљен у новчаним трансакцијама у то време² у граду на Јелици када је недостајао ситан новац за плаћање свакодневних потреба или је сакупљан ради претапања и коришћења тако добијене бронзе за друге намене. О претапању нам делимично говори и један неодређен комад (кат. бр. 202). Није искључено ни то да су се током рановизантијског периода у граду на Јелици одвијала оба процеса. Најбољи пример коришћења римског новца у друге сврхе је опсечена мајорина Јулијана Апостате, која је према садашњој тежини од 4,14 gr могла да одговара тегу за мерење финих метала (*exagia solidi*) (кат. бр. 190, 210).

Другу групу чини новац кован у периоду од Јустина I до Јустина II.³ Од златног новца до нас су дошли солид Јустинијана I (кат. бр. 197) и солид Јустина II (кат. бр. 200).⁴ У ковању бронзаног новца заступљени су мањи номинали од фолиса: пентанумион Јустина I (кат. бр. 196) и полуфолиси Јустинијана I (кат. бр. 198) и Јустина II (кат. бр. 199; 201). Овакав оптицај не одударе од опште слике налаза новца на рановизантијским локалитетима.⁵ Појава солида може се довести у везу с војним јединицама које су добијале плату у златном новцу, а делови ових јединица свакако су били стационарани у граду на Јелици и околним утврђењима.

² Слично тумачи и Милинковић (2010), 62, позивајући се на В. Поповића. Уп. Поповић, 1980, 126 – 128; Поповић, 1985, 47.

³ У околини Чачка, у Остри, на локалитету Соколица нађен је фолис Анастасија I (кат. бр. 203).

⁴ Приликом ископавањима на локалитету Лишка Ђава нађен је солид Јустинијана I (кат. бр. 204).

⁵ Иванишевић, Радић, 2006, 22–27.

Карактеристично је да је Јустинијанов полуфолис кован 538/539, а солид у широком распону између 542. и 565. године (могуће је да је солид са Јелице кован и ближе 542. години). Дакле, између ових ковања и полуфолиса Јустина II из 566/567. године постоји хијатус. Ако бисмо из анализе и изузели Јустинијанов солид, његово ковање се на Јелици завршава око 540. године, управо у време када је Балкан погодила велика провала Кутригура.⁶ Она вероватно није директно погодила град на Јелици, али општа несигурност која се огледа у бројним оставама на централном Балкану свакако је допринела тежем дотоку новца, а можда и неким економским проблемима.

Према налазу полуфолиса у Базилици „D“ (кат. бр. 201), крај циркулације новца на Градини на Јелици падао би у 569/570. годину. У односу на историјска збивања на Балкану овај датум ништа не значи, јер је велики продор Авара уследио тек 582. године. Можемо помишљати на неку монетарну кризу и општу деградацију привредних активности крајем VI века. Није искључена ни могућност да је у тим временима римски новац почео да се користи у свакодневном оптицају.⁷ Можда ће даља ископавања Градине изнедрити нове нумизматичке налазе који ће јасније осветлити тачно време завршетка рановизантијског живота у овом граду. Према досадашњим нумизматичким налазима свако нагађање било би хипотетично и спекулативно.

⁶ Иванишевић, Радић, 2006, 34 (са старијом литературом).

⁷ У том погледу занимљиво је да је у Објекту I нађен полуфолис Јустина II на коти 841.43, а на приближно истој коти (841.63), у сонди 5/96 која је релативно близу, нађен је нумус Констанција II.

Епиграфски споменици са Градине на Јелици

Градина на планини Јелици код Чачка убраја се међу најзначајније рановизантијске локалитете на тлу Србије и Балканског полуострва. Утврђено насеље вероватно је изграђено у првој половини VI века, у оквиру Јустинијанове обнове постојећих и изградње нових фортификација и градова на простору Илирика.¹ На Градини су, почевши од друге половине XIX века, пронађена двадесет три епиграфска споменика.² Иако је углавном реч о фрагментима, њихов значај лежи у томе што осветљавају поједине аспекте историје Чачка и околине у римско доба.

Први епиграфски споменик откривен на Градини на Јелици био је један жртвеник посвећен богињи Дијани. Пронашао га је секретар Окружног чачанског начелништва, преписао и о томе обавестио Друштво српске словесности. Јанко Шафарик је 1865. године на свом архео-

лошком путовању посетио Градину, али поменути натпис није успео да пронађе. Претпоставио је да су га однели сељаци да би га употребили приликом изградње неке куће. Данас је сачуван само цртеж који је Шафарик објавио у свом извештају.³ На Градини на Јелици пронађен је још један жртвеник Дијани, посвећен здрављу неког Максима (кат. бр. 248). Прецизна година није позната. Једино се зна да је до 1958. године служио као праг у кући Петра Шипетића у селу Граб. Потом је пренет у Народни музеј Чачак где се и данас чува.⁴

Већина епиграфских споменика на Градини на Јелици откривена је у току систематских археолошких истраживања локалитета током последњих деценија XX и прве деценије XXI столећа. Највећу групу чини петнаест фрагментата различитих облика и димензија из цркве „А“. Они су пронађени 1986. године, у северном делу презбитеријума, у слоју шута, изнад суб-

¹ О Градини на Јелици упоредити: Milinković, 2001, 71–133; Милинковић, 2010.

² Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 1, 3, 4, 13, 21, 24, 25, 27–36, 38–43.

³ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 4.

⁴ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 3.

струкције пода.⁵ Можда им треба придружити још један одломак који је са Градине пренет у Народни музеј Чачак.⁶ Два епиграфска споменика пронађена су током археолошких истраживања цркве „С“. Један жртвеник откривен је 1988. године у пролазу источног зида, заједно са уломцима црквеног намештаја (кат. бр. 249). Пошто је исечен због секундарне употребе, име божанства није сачувано, као ни име дедиканта нити назив легије у којој је служио као конзуларски бенефицијар.⁷ Одломак другог жртвеника, посвећеног богињи Дијани (касније прерађен у базу за стуб) (кат. бр. 237), пронађен је 1994. године, у шуту источно од олтарског простора цркве „С“.⁸ Археолошка истраживања на Градини из 2007. године изнела су на светлост дана одломке три натписа откривена у шуту објекта VI.⁹ Сви епиграфски споменици пронађени током систематских истраживања Градине на Јелици данас се чувају у Народном музеју у Чачку.

Већину епиграфских споменика са Градине на Јелици није могуће прецизно датовати. У неким случајевима време њиховог настанка може се приближно одредити на основу облика слова или података у самим текстовима. Једини прецизно датовани споменик јесте одломак натписа од беличастог кречњака из Објекта VI, нађен 2007. године.¹⁰ У другом и трећем реду била

су уклесана имена конзула Максима и Албина. Марко Нумије Сенекион Албин и Марко Леулије Максим Емилијан вршили су дужност епонимних конзула 227. године.¹¹

Када је реч о датовању епиграфских споменика са Градине на Јелици, посебну целину чини петнаест одломака из цркве „А“.¹² Судаћи према палеографским одликама, они припадају периоду позног Римског царства. Поједина слова карактеристична су за латинске натписе настале после друге половине или краја III века. То су:

- слово А, са сломљеном попречном цртом, које се јавља крајем III или почетком IV века, среће се и на хришћанским натписима IV и V века;

- слово G са другом цртом спуштеном косо надоле, посведочено је и на хришћанским натписима IV и V века;

- слово M, чије су друга и трећа црта спојене изнад доње линије реда, јавља се од друге половине III века;

- слово N, чија друга црта полази косо надоле нешто ниже од врха прве, карактеристично је и за хришћанске натписе;

- незнатно издужено слово O такође је карактеристично за хришћанске натписе;

- слово R, чија је друга црта затворена у горњој трећини вертикалне хасте, а трећа црта је врло дуга и косо спуштена надоле, такође је карактеристично за хришћанске натписе;

⁵ Милинковић, 1986, 52; Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 25, 27–29, 31–35, 38–43.

⁶ Милинковић, 1986, 52; Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 24.

⁷ Милинковић, 1988, 69; Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 13.

⁸ Фејанчић, 1995, 181; Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 1.

⁹ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 21, 30, 36.

¹⁰ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 21. Читање

натписа ревидирала је и поправила Лома, 2008, 190–192.

¹¹ Лома, 2008, 192.

¹² Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 25, 27–29, 31–35, 38–43.

- слово V, чије су косе црте при дну спојене изнад доње линије реда, такође је карактеристично за хришћанске натписе.¹³

Описани облици слова указују да би фрагменте из цркве „А“ требало датовати у IV или V век, те да је вероватно реч о одломцима хришћанских натписа.

У случају два жртвеника посвећена богињи Дијани могуће је одредити само *terminus post quem*, тј. време после кога су морали настати. Први споменик (кат. бр. 248), који је Ј. Шафарик 1865. године тражио на локалитету, посветио је Тит Статије Криспин, декурион коњаника друге кохорте Делмата (*cohors II Delmatarum*).¹⁴ Ова јединица је основана 169. или 170. године, на самом почетку маркоманских ратова Марка Аурелија. Римском царству, пре свега провинцијама на средњем и доњем току Дунава и на Балканском полуострву, али и северној Италији, претила је опасност од варварских племена (Квада, Маркомана, Јазига и Костобока), а избила је и епидемија куге која је десетковала војне јединице. Марко Аурелије је због тога предузео опсежне мере за јачање војске и борбу против варвара. Оне су подразумевале и регрутацију латрона, тј. разбојника из Дарданије и Далмације.¹⁵ Међу јединицама које су тада основане била је и друга кохорта Делмата, посведочена на жртвенику са Градине. Због тога га треба датовати у време после 169. или 170. године. Владавину Марка Аурелија (160-181. године) треба узети и као *terminus post quem* за датовање Дија-

ниног жртвеника који се од 1958. године чува у Народном музеју у Чачку.¹⁶ На то указује царско гентилно име *Aurelius* које носе дедиканти овог споменика. Оно је у Далмацији пре владавине претпоследњег цара династије Антонина посведочено само једном, док је у каснијем периоду изузетно често.¹⁷

Одломци епиграфских споменика са Градине на Јелици осветљавају поједине аспекте историје Чачка и околине у римско доба. Ова област припадала је Далмацији и налазила се на самој граници са Горњом Мезијом. По свој прилици је улазила у састав територије муниципијума *Malvesiatium* који се идентификује са Висибабом код Пожеге, југозападно од Чачка.¹⁸ Епиграфски споменици са Градине на Јелици пружају податке о саставу војне посаде помених пограничне области на истоку Далмације. На њима су посведочени један помоћни одред и један конзуларски бенефицијар. Помоћни одред је већ поменута друга кохорта Делмата, чији је декурион Тит Статије Криспин подигао жртвеник посвећен Дијани.¹⁹ Ова јединица је од друге половине II века чинила посаду пограничне станице која се налазила у Чачку или околини. Ту је могла бити доведена већ за време владе Марка Аурелија (после 170. године), када је заједно са првом кохортом Делмата (*cohors I Delmatarum*) градила бедеме Салоне.²⁰ На Градини је пронађен и један жртвеник чији је дедикант био конзуларски бенефицијар. Његово име, име божанства и назив легије у којој је слу-

¹³ О облицима слова упоредити: Петровић, 1975, 110–120. За хришћанску палеографију упоредити: Kaufmann, 1917, 453–455.

¹⁴ Ферјанчић, Јеремић, Гојић, 2008, кат. бр. 4.

¹⁵ Ферјанчић, Јеремић, Гојић, 2008, 16.

¹⁶ Ферјанчић, Јеремић, Гојић, 2008, кат. бр. 3.

¹⁷ Alföldy, 1969, 47.

¹⁸ Ферјанчић, Јеремић, Гојић, 2008, 11–12.

¹⁹ Ферјанчић, Јеремић, Гојић, 2008, кат. бр. 4.

²⁰ СІЛ III 1979, 8655=6374.

жио нису сачувани, јер је споменик, као што смо већ напоменули, исечен због секундарне употребе (кат. бр. 249).²¹ Гентилно име нашег војника, од кога су сачувана само слова *VL*, могло је гласити *Iulius* или *Ulpus*. Од назива легије сачуван је само први број – X. У питању би могла бити легија *XI Claudia*, стационирана у Дуросторуму у Доњој Мезији, јер су њени бенефицијари посведочени и на другим натписима из Чачка и околине.²² У обзир долазе и панонске легије *X Gemina* (из Виндобоне) и *XIV Gemina* (из Карнунтума) које су редовно слале бенефицијаре на службу у Далмацију. Задаци конзуларских бенефицијара стационираних у области Чачка били су разнолики. Вероватно су имали полицијске дужности у оквиру којих су надгледали и прикупљање пореза и аноне, која се у III веку убирала од провинцијског становништва за снабдевање војске. У њиховој надлежности биле су и деонице путева који су се укрштали у области Чачка. Долину Западне Мораве пратила је саобраћајница која је повезивала руднике сребра у Домавији са једним од најзначајнијих путева у балканским провинцијама - долином Велике Мораве. Од ње су се у самом Чачку или околини одвајала два крака. Један је водио на север, ка рудницама на Руднику и Космају, а други на југ, преко Јелице, ка Ивањици. Конзуларски бенефицијари стационирани у области Чачка надгледали су поменуте деонице, старајући се о безбедности саобраћаја.²³

²¹ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 13.

²² Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 2, 7.

²³ О војној посади Чачка и околине у римско доба упоредити: Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, 15–18; о путевима упоредити: Васић, 1986, 27; Ферјанчић, 1995, 179–180; Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, 18.

Епиграфски споменици са Градине на Јелици сведоче и о римским култовима поштованим у области Чачка и, посредно, о економској историји источне Далмације. На локалитету су до сада пронађена три жртвеника посвећена богињи Дијани. Један, о коме је већ било речи, подигао је Тит Статије Криспин, декурион друге кохорте Делмата.²⁴ Други жртвеник су за здравље свог рођака Максима посветили Аурелије Виктор, Аурелије Мемор и Аурелије Паулин.²⁵ Име дедиканта трећег споменика није у потпуности сачувано. Гентилно име је гласило Клаудије, а когномен *Niger*, *Nigellius* или *Nigellio*.²⁶ Споменицима са Јелице треба додати још два жртвеника посвећена богињи Дијани. Један је нађен у самом Чачку,²⁷ а други у његовој околини, можда баш на Јелици.²⁸ Узети заједно, они указују на постојање римских рудника у овој области. Дијана, чији је култ био изузетно раширен у Далмацији, често је поштована у рудничким реверима. Рудари у мајданима сребра сматрали су је симболом овог племенитог метала, јер је била повезана са месецом. Неки су у њој видели и божанство слично Мајци Земљи (*Terra Mater*), заштитници и покровитељки рудара. Треба напоменути да су трагови старог рударства откривени у подножју Јелице, у селу Горачићи. На ову средњовековну делатност у широј околини Чачка указују налази и топоними у области Такова, долини Дреновице и на

²⁴ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 4.

²⁵ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 3.

²⁶ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 1.

²⁷ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 9.

²⁸ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 2.

северним обронцима Осоја. Могуће је да су ови рудокопи експлоатисани и у римско доба.²⁹

Један споменик са Градине на Јелици сведочи о становништву пограничне области око Чачка. Реч је о жртвенику који су, како смо већ напоменули, Дијани посветили Аурелије Виктор, Аурелије Мемор и Аурелије Паулин, за здравље свог рођака Максима.³⁰ Максим је по свој прилици припадао домаћем становништву Далмације. На то указује име његовог оца *Scenocalus* које се сврстава у илирски, прецизније, делматски ономастикон.³¹ Судаћи према именској формули, састављеној од личног имена и патронимика у генитиву (*Maximus Scenocali*), Максим није имао римска грађанска права.³²

За историју Градине на Јелици нарочито је занимљив један од одломака пронађених у цркви „А“. Реч је о фрагменту чији текст, распоређен у четири реда, гласи (кат. бр . 250):

[- - -] IC + [- - -]
[- - -] + STRVITA [- - -]
[- - -] NOMINE [- - -]
[- - -] ++ [- - -]

Текст је могуће реконструисати на неколико начина. Овде ћемо скренути пажњу на два предлога. Други и трећи ред могли су гласити: [- - -] *co]nstruita (!) [in] nomine do[mini ?]*. Друга могућност би била: [*aede]m struit a [fundamentis | in] nomine do[mini]* или [*basilica]m struit a [fundamentis | in] nomine do[mini]*. Предложене

²⁹ О рударству у области Чачка види: Симић, 1951, 34, 225, 303; Васић, 1986, 29–30; Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, 19.

³⁰ Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 3.

³¹ Mayer, 1957, 313; Katičić, 1963, 274; Alföldy, 1969, 289.

³² Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, 21.

допуне указују да овај фрагмент можда сведочи о изградњи цркве „А“ на Градини.³³

Почевши од друге половине XIX века, на Градини на Јелици пронађена су двадесет три епиграфска споменика. У мањем броју случајева реч је о појединачним налазима, док је већи број натписа откривен током систематских археолошких истраживања локалитета у последњим деценијама XX и првој деценији XXI века. Иако фрагментарни, епиграфски споменици са Градине сведоче о историји Чачка и околине у римско доба, пружајући податке о војној посади, економском животу, култовима и становништву.

³³ Ferjančić, 1995, 183, fr. 1; Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, кат. бр. 43.

Рановизантијска утврђења у околини Јелице

Недалеко од Чачка, у планинској зони Западне Србије, налази се локалитет Градина на Јелици. Још увек није у потпуности јасно којој је касноантичкој провинцији префектуре Илирик ово значајно налазиште припадало. Наиме, на основу епиграфских споменика констатовано је да је током првих векова римске власти на Балкану област око данашњег Чачка улазила у састав провинције Далмације.¹ Током турбулентног периода, који је уследио од краја III века, дошло је до административне реорганизације Царства у циљу стварања мањих административних јединица којима је било лакше управљати. Како је поменута област била превише удаљена од Салоне, главног града провинције Далмације, може се претпоставити, иако без поузданих доказа, да се током касноантичког периода и Гра-

дина на Јелици нашла на територији провинције Мезија I.²

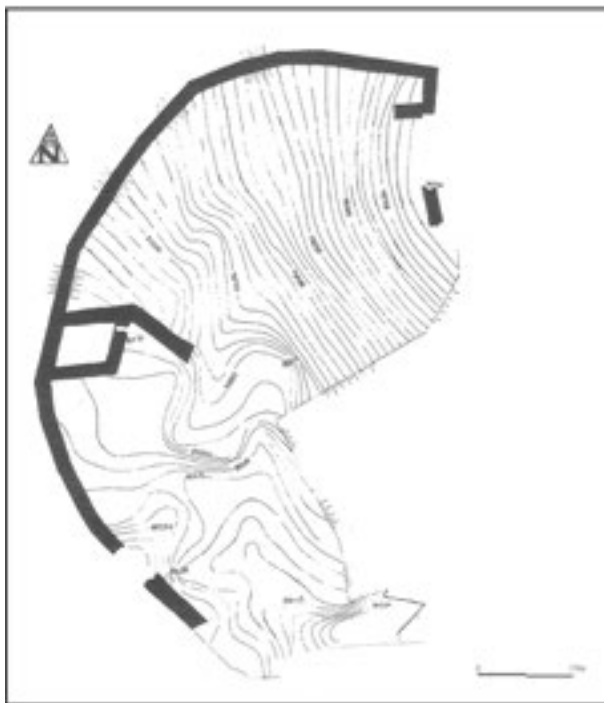
Процес римских освајања Балкана обележило је подизање насеља и утврђења првенствено у нижим, равничарским пределима. Њихово напуштање и насељавање у више зоне пракса је која, иако индицирана већ у III веку у већој мери започиње крајем IV века услед опасности од варвара. О вертикалној миграцији сведочи и локалитет Горња Црнућа код Горњег Милановца, у широј околини Јелице, на коме су уочени трагови живота у IV и V веку.³ Своју кулминацију ова пракса доживљава у VI веку за време владавине Јустинијана I (527-565).⁴ Једно од новоподигнутих висинских утврђења из VI века је и Градина на Јелици, за коју се може рећи да представља регионални центар и град у ширем значењу те речи. У околини овог локалитета

¹ Петровић, 1993, 22, 24–25; Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, 11.

² Милинковић, 2010, 25–26 и напомена 58.

³ Луђајић, Поповић, Милинковић, 1986.

⁴ Поповић, 1988; Milinković, 2008; Špehar, 2008.

Сл. 34 *Ostra - Соколица, основа*
 Fig. 34 *Ostra - Sokolica, plan*

подигнуто је још неколико утврђења у рановизантијском периоду: Остра - Соколица, Лишка Тава, Вучковица - Градина, Вича - Стојковића градина и Овчар бања Илиње (Сл. 5).⁵

Остра - Соколица

Око 14 km североисточно од Јелице, на југоисточним обронцима Вујна, у селу Остра на локалитету Соколица налазе се остаци утврђења неправилног облика, чија се најдоминантнија тачка налази на коти од 810 m.⁶ Приликом ископавања спроведених 1973. и 1977. године констатовано је да се ради о бронзанодопској

градини на којој је касније подигнуто рановизантијско утврђење које је, према речима истраживача, било коришћено и током средњег века.⁷ Истраживања су показала да је реч о мањем утврђењу димензија 65 x 35 m, опасаном бедемом са западне, северне и јужне стране, док источна и југоисточна страна, на којима се налазила литица, нису биле утврђене. Бедеми ширине 1,5-2 m били су начињени од камена везаног малтером (сл. 34).⁸

Са унутрашње стране западног бедема откривен је објект неправилне правоугаоне основе, искошених зидова, чије димензије износе око 6,5 x 6,5 m, а у који се улазило кроз улаз ширине око 0,90 m смештен на источном зиду. Највероватније се ради о кули којој су у каснијој фази зазидана врата. Од североисточног спољашњег угла куле одваја се краћи бедем дужине око 10 m, који води до узвишеног дела утврђења. На тај начин су створене две засебно брањене целине. Мања, равнија целина заузима мала је најдоминантнији део локалитета, док је већа представљала подграђе смештено на падини. За сада није откривена капија кроз коју се улазило у утврђење. Може се претпоставити да је била на западном беду, где је констатован прекид. На северни крак претпостављене капије управно је постављен зид од камена и блата дужине 1,80 m.

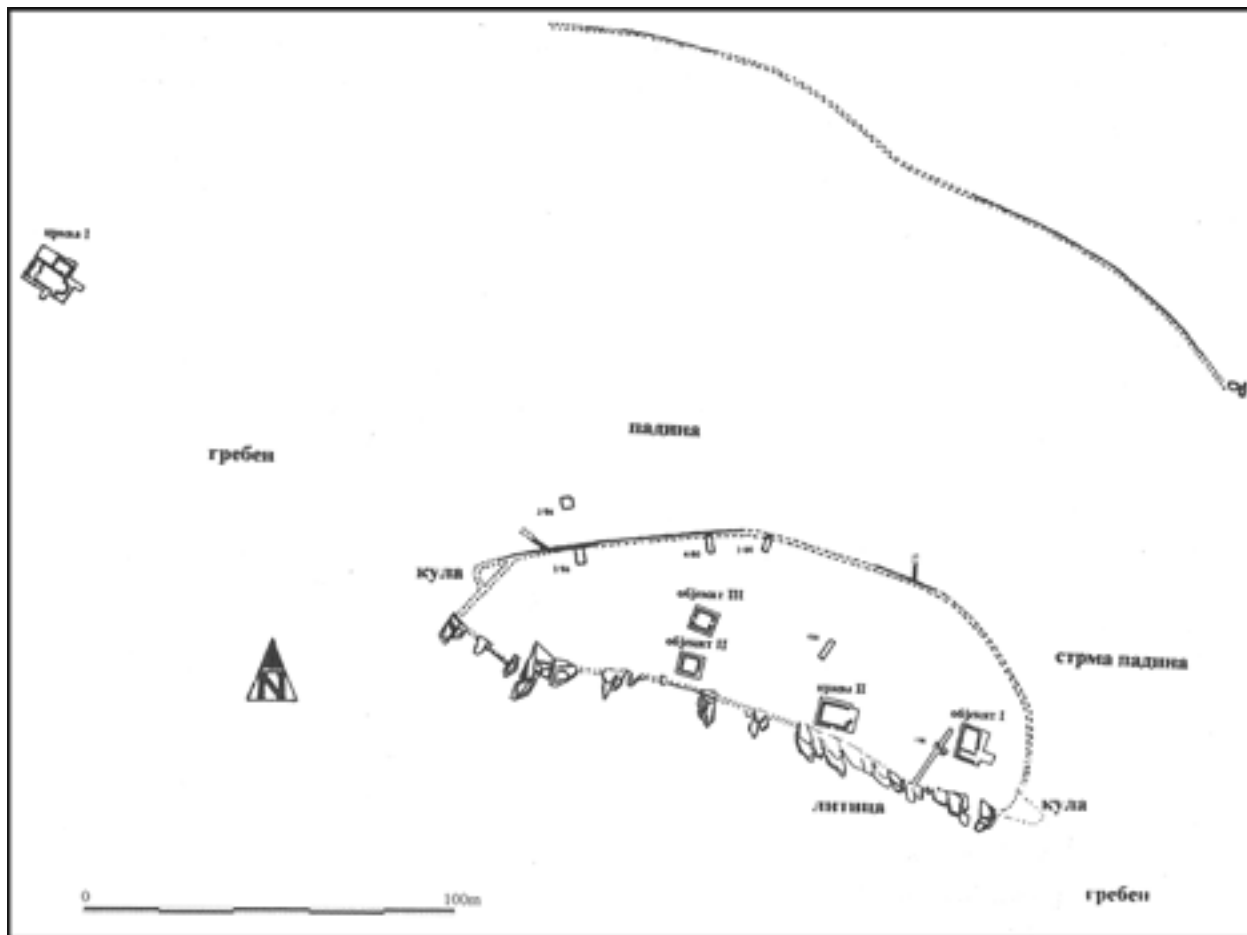
Током ископавања су откривени малобројни покретни налази из рановизантијског периода, као што су уломци керамике, бронзани

⁵ Milinković, 2002, 129-130; Милинковић, 2010, 207.

⁶ Milinković, 1995, 249; Милинковић, 2010, 207.

⁷ Извештај о раду 1973, 292-293; Извештај о раду 1977, 233-234.

⁸ Milinković, 1995, 249; Милинковић, 2010, 208-209, сл. 273.

Сл. 35 Лис - Ћава, скица основе
 Fig. 35 Lis - Ćava, plan (sketch)

фолис Анастасија I (491-517) (кат. бр. 203),⁹ лучна бронзана фибула са посувраћеном стопом и псеудообмотајем (кат. бр. 256),¹⁰ као и жрвањ, гвоздени кључ (кат. бр. 259), разноврстан алат и прибор, а констатовани су и комади згуре.

⁹ Милинковић, 2010, 209.

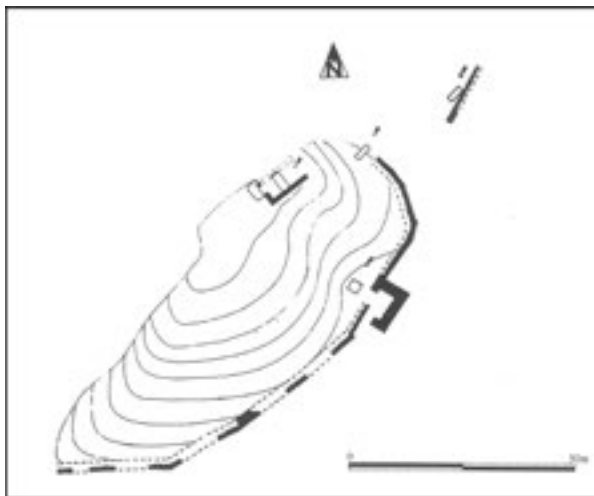
¹⁰ Milinković, 1995, Abb. 18/b; Милинковић, 2010, 209, сл. 274; Веселичић, 2009, 34, Т. III/1.

Лишка Ћава

Око 9 km североисточно од Јелице и 5 km северозападно од Гуче налази се, на висини од 667 m, локалитет Лишка Ћава.¹¹ Прве податке о налазишту пружа Милан Станић у другој половини XIX века,¹² да би га потом обишао и Фе-

¹¹ Милинковић, 1986, 61; Радичевић, 2002, 38.

¹² Драгачевац, 1870, 79–80.

Сл. 36 Виџа - Стојковића градина, основа
Fig. 36 Viča - Stojkovića gradina, plan

ликс Каниц који напомиње да је реч о римској утврди дугачкој око 500 корака, са зиданим бедемима ширине 1 m.¹³ Оскудне информације о две куле и зидовима високим 2-3 m потичу с почетка XX века,¹⁴ да би се потом Лишка Ђава наша и у попису археолошких налазишта Србије из средине XX века.¹⁵ Током 60-их и 70-их година уследила су нова рекогносцирања,¹⁶ да би археолошка ископавања овог локалитета била спроведена 1986. године под руководством М. Милинковића, а потом и Д. Радичевића 2000-2002. и 2006. године. Током ископавања констатовани су остаци бедема, неколико грађевина различитих димензија, као и две цркве.¹⁷

Реч је о утврди неправилног облика и димензија 175 x 210 m која има две целине.

Горњи, узвишени део налази се на мањем платоу (155 x 50 m), који једино са јужне стране није био опасан бедемом због литице која се ту налази. Унутар брањеног ареала констатована су три објекта и црква. Бедеми ширине 1,36 m начињени су од притесаног, лепо сложеног камена повезаног малтером, а очувани су до висине од 2,94 m. Чини се да је плато био додатно утврђен са две куле непознатог облика које су се налазиле на југоисточном и северозападном делу. У доњем, већем и стрмијем делу утврђења, димензија 145 x 210 m, откривени су остаци бедема на северозападној страни, као и остаци још једне цркве (сл. 35).¹⁸

Објекат I, начињен од камена везаног блатом, налази се у југозападном делу утврђеног платоа и има спољашње димензије 8,80 x 5,30 m. Састоји се од две просторије неједнаких димензија које нису међусобно комуницирале. Од покретних налаза, констатованих приликом истражижања овог објекта, треба издвојити будак (кат. бр. 261) и налазе рановизантијске керамике, те лучну гвоздену тауширану фибулу са посувраћеном стопом и обмотајем која је вероватно припадала неком богатијем жителу утврђења (кат. бр. 255).¹⁹

Објекат II, смештен у централном делу платоа уз литицу, имао је димензије 6 x 5,5 m. Као и код претходног објекта, и његови зидови ширине око 0,70-0,75 m, били су начињени од камена везаног блатом. Како приликом ископавања нису констатовани уломци црепа, може се претпоставити да је највероватније био покри-

¹³ Kanitz, 1892, 144; Каниц, 1985, 593.

¹⁴ Ердељановић, 1902, 167.

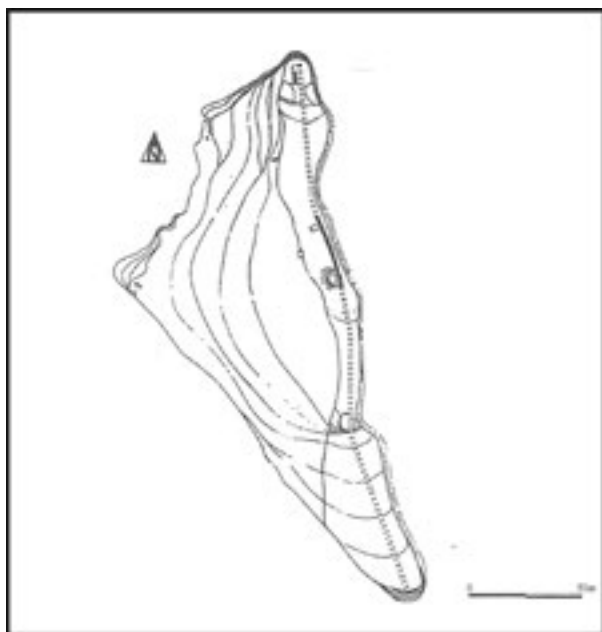
¹⁵ Гарашанин, Гарашанин, 1951, 139.

¹⁶ Ранковић, Икодиновић, 1973, 162–163.

¹⁷ Милинковић, 2010, 208.

¹⁸ Милинковић, 1986, 62; Милинковић, 2010, 210–211, сл. 276.

¹⁹ Радичевић, 2002, 41–45; Радичевић, 2009, 410–411, 416, сл. 7–9; Милинковић, 2010, 212–213.

Сл. 37 Вучковица - Градина, скица основе
Fig. 37 Vučkovića - Gradina, plan (sketch)

вен дрветом. И унутар овог објекта су, поред уломака керамике, констатовани примерци разноврсног алата, попут косе и косира.²⁰

Готово паралелно са претходним налазио се Објекат III, удаљен 12 m у правцу севера. Грађен је истом техником, тако да је и ширина зидова идентична, док унутрашње димензије ове грађевине износе 4,80 x 4,25 m. Током ископавања, поред фрагмената рановизантијске керамике, откривени су сврдло, чешагија, као и гвоздени инструмент за вађење стрела из тела (кат. бр. 265).²¹

Унутар горњег дела утврђења на Лишкој Тави налазила се и тзв. црква II, удаљена око 30 m западно од Објекта I и смештена уз литицу.

Реч је о једнобродној грађевини димензија 11 x 6,25 m, са апсидом на источној страни, која је била полукружна и са спољашње и са унутрашње стране. Начињена је од камена везаног блатом уз спорадичну употребу малтера, док су на простору апсиде уочени комади сиге који су служили за израду полукалоте. На поду су констатована два слоја малтерне поднице који сведоче о обнови коју је црква претрпела у непознатом тренутку. Откриће уломака прозорског стакла унутар цркве сведочи о постојању застакљених прозора.²²

На северозападној падини локалитета, у подграђу, откривена је још једна сакрална грађевина означена као црква I, чије димензије износе 11,40 x 10,10 m, а ширина зидова 0,60 m. Реч је о једнобродној грађевини са апсидом на истоку, која је такође полукружна и са унутрашње и са спољашње стране. Уз североисточни угао цркве налази се правоугаони анекс, док се на западу налазила припрата. У цркву се улазило кроз пролаз на средини јужног зида нартекса. Зидови су начињени од камена везаног блатом, уз спорадичну употребу малтера, као што је био случај са степеништем у анексу. Осим тога, око апсиде су откривени уломци опеке и сиге, док уломци прозорског стакла сведоче да је и она имала застакљене прозоре, попут цркве у горњем делу утврђења. Уломци стакла констатовани су само унутар сакралних објеката, док њихово присуство није установљено у профаним грађевинама.²³

Од осталих налаза откривених приликом ископавања требало би споменути налаз солида

²⁰ Радичевић, 2002, 35–36; Милинковић, 2010, 213.

²¹ Милинковић, 2010, 213.

²² Радичевић, 2006, 32–35; Милинковић, 2010, 214–215.

²³ Радичевић, 2002, 46–48; Милинковић, 2010, 214.

Јустинијана I (кат. бр. 204), као и бронзану иглу за одећу (кат. бр. 257).²⁴

Стојковића градина у Вичи

Локалитет се налази на око 8 km од Гуче у правцу југоистока. Градина је смештена на купастом узвишењу југоисточно од Вичке реке, на висини од 533 m. Утврђењу се најлакше приступа са југоисточне стране, док се на северозападној, неутврђеној, налази литица.²⁵ Два помена овог налазишта потичу из прве половине XX века, док је сам локалитет био предмет рекогносцирања 1967. и 1968. године. Готово двадесет година касније (1985) на овом простору су спроведена и сондажна истраживања од стране Народног музеја у Чачку и том приликом је начињен и геодетски снимак налазишта.²⁶

Реч је о утврђењу неправилног облика, димензија 75 x 25 m, чији су бедеми делимично истражени, те је констатовано да су начињени од притесаног камена повезаног малтером (сл. 36). Чини се да се на североисточној страни утврђења налазила још једна траса бедема дуга 11 и широка 1-1,10 m, којом је подграђе можда било утврђено. На најприступачнијој југоисточној страни бедем је био додатно ојачан истуреном правоугаоном кулом унутрашњих димензија 3,10 x 4,90 m. Њени зидови су били широки 1,45-1,95 m, док се улаз широк 1,30 m налазио на јужној страни.²⁷

²⁴ Милинковић, 1986, 63–64; Радичевић, 2002, 35–36; Милинковић, 2010, 212.

²⁵ Марковић, Петрашиновић, Михајловић, 1986, 68.

²⁶ Јовановић, 1908, 404; Протић, 1940, 13; Ранковић, Икодиновић, 1974, 181–182; Милинковић, 2010, 218.

²⁷ Марковић, Петрашиновић, Михајловић, 1986, 68; Милинковић, 2010, 218–219, сл. 280.

Осим тога, током ископавања у северном делу утврђења, на најдоминантнијој тачки откинут је и делимично истражен тзв. Објекат 1, димензија 7 x 4,80 m, који је имао улаз широк 1,30 m. Реч је о грађевини начињеној од камена везаног малтером која је имала малтерну подницу. Дебљина зидова износи 0,70, а очувана висина 0,80 m. Трагови лепа указују да је горњи део био начињен од дрвета.²⁸

Од покретних налаза издвајају се рановизантијска керамика рађена на брзом витлу, део коштаног троделног дворедог чешља, као и комади згуре.²⁹

Вучковица - Градина

Ово утврђење се налази на путу Гуча-Ивањица, у селу Вучковица. Први га помиње Коста Јовановић почетком XX века.³⁰ Уследило је рекогносцирање 1955, а затим и пробно ископавање 1986. године.³¹

Током поменутих истраживања констатовано је да је реч о тешко приступачном утврђењу, на брду изнад савременог насеља, коме се прилазило са западне стране, док се на југу и истоку налази литица. Изглед терена је условио да ова фортификација неправилног облика, димензија 250 x 90 m, и буде утврђена само са северне и западне стране. Бедеми ширине 1,30 m начињени су од ломљеног камена везаног блатом, уз спорадичну употребу малтера, док се у конфигурацији терена могу уочити положаји кула (сл. 37).³²

²⁸ Марковић, Петрашиновић, Михајловић, 1986, 68–69; Милинковић, 2010, 219–220.

²⁹ Марковић, Петрашиновић, Михајловић, 1986, 69–71; Milinković, 1995, 248–249; Милинковић, 2010, 219, сл. 281.

³⁰ Јовановић, 1908, 384.

³¹ Ранковић, Икодиновић, 1974, 181; Милинковић, 2010, 216.

³² Петрашиновић, Лудајић, 1986, 75–79; Милинковић, 2010,

Од покретних налаза преовлађује праисторијска керамика, док део откривеног материјала (око 10 %) отпада на касноантичку керамику рађену на брзом витлау. Осим тога, откривени су и врх стреле и коштани уломци дворедог троделног чешља који припадају рановизантијском хоризонту, као и комади згуре.³³

Овчар Бања - Илиње

Овај локалитет налази се у Овчар Бањи на висини од 414 m и удаљен је 15,5 km северозападно од Градине на Јелици. Иако је познат од раније, на њему су тек 2005. године спроведена ископавања мањег обима од стране Завода за заштиту споменика културе у Краљеву.³⁴

Током ископавања уочени су остаци бедема са кулом, а делимично је истражен и објект грађен техником сухозида са остацима малтерног пода. Трагови лепа сведоче да је горњи део објекта био израђен од дрвета, док одсуство уломака црепа указује да је и кров највероватније био покривен дрветом. Мања количина откривене рановизантијске керамике указује на могућност да се овде током VI века налазило утврђење, док покретни налази сведоче да је оно било у интензивнијој употреби током средњовековног периода.³⁵

Иако су рановизантијска утврђења из околине Градине на Јелици углавном делимично и непотпуно истражена, изузимајући у извесној мери

216–217, сл. 278.

³³ Петрашиновић, Лудајић, 1986, 75–79; Milinković, 1995, 248–249, Abb. 18/e-f; Милинковић, 2010, 216–217, сл. 279.

³⁴ Милинковић, 2010, 220.

³⁵ Булић, 2006; Милинковић, 2010, 220.

Лишку Тава, могуће је уочити одређене правилности које су карактеристичне за подизање утврда и утврђених села током рановизантијског периода на простору централног Балкана.³⁶

Најпре, положај поменутих утврђења сведочи да су она била повезана у јединствену целину са Градином на Јелици која је сасвим сигурно представљала верски и административни центар једне шире регије. Она су могла, попут Лишке Таве, да имају и визуелну комуникацију са Градином на Јелици. Пресељавање становништва у више, теже приступачне зоне, јасно се уочава на наведеним примерима, будући да се фортификације налазе углавном на надморској висини већој од 500 m, изузимајући Илиње.

У складу са конфигурацијом планинског терена покривеног шумом, утврде су свој облик прилагођавале микротопографским условима. Што се тиче техника градње, камен и малтер су коришћени за бедеме и цркве, мада ни употреба блата као везивног елемента није ретка. На значај које су цркве имале указују, осим технике градње, и откривени уломци прозорског стакла који сведоче да су само сакрални објекти имали застакљене прозоре.

Насупрот томе, профани објекти су били грађени од камена и блата или у техници сухозида, док је горњи део био начињен од дрвета или плетера и лепа. И налази унутар објеката сведоче првенствено о становништву које се бави пољопривредом, дакле о сеоском живљу, будући да су налази пољопривредног алата најбројнији. Присуство луксузнијих предмета констатовано је само на локалитету Лишка Тава, који је по свој прилици био најзначајнији центар после Градине на Јелици, о чему сведочи и постојање две цркве.

³⁶ Милинковић, 2010, 228.

Допринос истраживања Градине на Јелици проучавањима ране Византије у Србији

Омиљено излетиште становника Чачка, планина Јелица и место Градина на литици околениој Чачку и Западној Морави, одавно је будило машту и мештана и путника. Преко путописаца и истраживача из XIX века, а посебно Јанка Шафарика и Феликса Каница, овај локалитет се нашао и у стручној археолошкој литератури. Пажњу је привлачила и Каницова скица утврђења на Градини на којој су бедем и зидови унутар њега приказани налик на паукову мрежу (сл. 2).

Срећна околност је била да су Археолошки институт и Народни музеј из Чачка на конкурс код Регионалне заједнице науке у Краљеву добили пројекат *Римски градови на територији Чачка и Краљева*. Тако су из тог пројекта 1984. године издвојена средства и за мање сондажне радове на Градини.¹ Већ су прве сонде дале очекиване резултате и могло се наслутити да се

под великом шумом крију необично значајни археолошки налази. И поред вандалског разграђивања бедема због насипања пута педесетих година XX века, главни корпус налазишта остао је прилично добро очуван. Иако и овај пројекат прате уобичајени финансијски проблеми, Михаило Милинковић је и ископавањима после 1984. године успео да добром стратегијом ископавања обухвати најважније тачке овог насеља, што омогућава да Градину већ сада сагледамо као једну од најважнијих рановизантијских тачака на територији данашње Србије.

У свом основном плану Градина не одудара битно од евидентираних рановизантијских планинских насебина (сл. 7, 23). Код свих њих бедем Горњег града обухвата највишу коту локалитета и у њему су вероватно живела важна службена лица: епископ (ако постоји епископија), војни заповедник с војном јединицом (ако је посреди чисто војно утврђење), а можда и поседник имања. Око Горњег града формирају се Доњи град или подграђа која су у највећем

¹ Руководилац пројекта Милоје Васић поверио је вођење радова на Градини на Јелици Михаилу Милинковићу, тада асистенту у Археолошком институту.

броју ових насебина могла имати и карактер прибежишта где су се у случају неке опасности склањали сељаци са стоком из оближњих села која су припадала или гравитирала утврђењу. У многим су нађене и цркве, обично једна у мањим или две у нешто већим насебинама (сл. 35).

Иако и код археолошки истраживаних тврђава не могу да се утврде сасвим прецизне димензије, поготову димензије подграђа, највећи њихов број је испод величине Градине на Јелици и она са својих за сада констатованих 22 хектара спада у највећа планинска утврђења у Србији. Градина и по генералном плану и по црквама изван бедема Доњег града у многоме подсећа на Царичин град, иако с њим не може да се мери по урбанизму и луксузним архитектонским украсима (подни мозаици у црквама, богато клесани капители стубова). Она би по нађеном покретном материјалу, архитектонским објектима и украсима на њима најпре могла да представља административни и економски центар једне регије.

Да бисмо јасније сагледали слику рановизантијских насеља вратићемо се закључцима које је изнео Михаило Милинковић.² Поново анализирајући Прокопијев текст *О грађевинама (De aedificiis)*, Милинковић напомиње да се у њему помиње укупно 654 утврђења на читавом Балканском полуострву. До сада евидентирани и делом истражене тврђаве у балканским провинцијама знатно премашују овај број, а само је на територији данашње Србије констатовано 200 утврђења.³ Анализирањем мапа на странама 223

и 224⁴ може се издвојити неколико категорија насебина. Њих треба схватити условно, само као систематизацију неких појава које се јављају већ од III века, а не као хијерархијски ред.

Пре свега, то би били римски градови који су наставили да живе, попут Сирмијума (Сремска Митровица), Сингидунума (Београд), Виминацијума (Костолац), Наисуса (Ниш), (Липљан код Грачанице). Живот у њима био је много скупљенији него у IV веку, али са још увек с неким сачуваним урбаним карактеристикама, иако су стамбени објекти у њима много немарније зидани, а и покретни археолошки материјал је сиромашан. Некрополе су често смештене унутар старих бедема или поред цркава у самом граду. Овде бисмо могли да убројимо и рановизантијско насеље у Ромулијани (Гамзиград) или у Тимакум Минусу (Равна код Књажевца).⁵

Другу категорију би чинила дунавска погранична утврђења настала на темељима римских каструма, кастела или осматрачница (*speculum*). У њима су и даље били стационирани одреди пограничне војске (*limitanei*) који су обрађивали имања око утврђења као и IV и V веку.⁶

Трећу категорију чинила би планинска утврђења саграђена почетком VI века која су вероватно била део пограничног појаса одбране

⁴ Милинковић, 2010, 224, сл. 282- 283. Уп. и новију карту (сл. 4, у овом каталогу).

⁵ О рановизантијским градовима видети синтетски рад Liebeschuetz, 2008, 207 и даље. М. Милинковић, 2010, 222, помиње и категорију насеља у низини као што су Маскаре (близу споја Западне и Јужне Мораве).

⁶ М. Витби пише да су лимитани добијали парче земље коју су обрађивали да би се издржавали, али су и они који су командовали елитним јединицама добијали имања на којима су становали док нису у активној служби (ратовима, походима итд.). Уп. Whitby, 2008, 307.

² Милинковић, 2010, 222.

³ Милинковић, 2010, 236/7 и карта на сл. 284.

на „савском лимесу“ и која су евидентирана пре свега на планини Цер и у Подрињу, а која су контролисала Мачву и Јадар.

Четврту категорију чинила би планинска насеља која су утврђена и већином подигнута тек у VI веку. Слободно можемо констатовати да их у овом тренутку највише има у југозападној Србији (око Новог Пазара), сливу Велике Мораве (Западна Морава, Ибар, Јужна Морава и сама Велика Морава) и долини Тимока. Можда је ово само последица боље истражености појединих региона или је то ипак био смишљен економски и стратешки потез власти у Константинопољу и провинцијске администрације који су сматрали да су ти предели најбезбеднији за насељавање и наставак какве-такве производње која би омогућила плаћање пореза и снабдевање војске. На основу наших досадашњих знања није увек могуће јасно раздвојити функције ових утврђења. Не узимајући у обзир град *Iustiniana Prima* (Царичин град) као царско и архиепископско седиште, тешко је одредити која су од ових насебина чисто војна утврђења која су бранила комуникације и руднике, а која су била утврђена села. Можда су она која су настала на темељима римских или касноантичких планинских насеља (Врсенице или Рас код Новог Пазара) имале војни стратешки значај. У другима, пак, која су била на знатним висинама (између 500 и 1500 метара), вероватно су гајени неки пољопривредни производи и стока којима је требало опскрбити војне јединице и чиновнике, а и анализа оног релативно малог броја нађених предмета у утврђењима показује да се то становништво првенствено бавило земљорадњом и сточарством. Сасвим је сигурно да толика ко-

личина утврђених насеља није могла бити само војног карактера, поготово што се у то време не може рачунати с толиким бројем војника који би били у њима стационирани.⁷ Није искључено да су неки локалитети, нарочито богатији, као што су они у околини Царичиног града, могли бити утврђени замкови богатих велепоседника.

Градина на Јелици у том погледу даје делимичан одговор. Иако још увек нису откривене улице које би повезивале Северно и Јужно подграђе и „акропољ“ и које би сведочиле о урбанизму Градине, значајан број откривених кућа (неке стамбене а неке економске) и пет базилика (од којих су три изван досада констатованих бедема подграђа) говоре о регионалном значају овог места. Није искључено да су и Базилике „А“ и „Д“ припадале подграђима чији бедеми још нису откривени, а можда су имале одбрамбени систем од земљаних бедема, палисада и ровова. Вероватно би се детаљним истраживањем на овим просторима констатовале и зидане зграде, али је исто тако могуће да су овде, а и у подграђима у оквиру бедема, биле саграђене и куће од слабог материјала (брвнаре, бондручаре). И Базилика „В“ је, иначе окружена гробљем, могла припадати неком засеоку или субурбиуму. Још увек нема довољно доказа да је на Градини постојала епископија, јер нису нађени ни натписи ни печати који би потврђивали овај статус. Ипак, организација Горњег града указује да је овде столовала значајна личност уз Базилику „Е“. Можда о присуству неке мање војне посаде или само неког војног часника задуженог за одржавање реда говоре налази солида Јустинијана I

⁷ О сеоским насељима и утврђеним селима уп. Ward-Perkins, 2008, 327 и даље; Милинковић, 2010, 227.

и Јустина II. Археолошки материјал, као поликандилиони и стаклене светиљке који су нађени у цивилним објектима, застакљени прозори и остаци канализације, говори о вишем стандарду становника Градине. Но, неки полупроизводи од кости и рогова или метална згура упућују на занатске делатности, док пољопривредни алат и сточне клепетуше указују на бављење једног дела становника Градине пољопривредом и сточарством. Све поменуто одговарало би административном, трговачком и произвођачком центру. Можда је овде, како помишља Михаило Милинковић, било и свето место око кога су се скупљали ходочасници.⁸ Није искључено да су Градини гравитирала насеља у Вичи, Остри, Лису која су могла бити утврђена села (сл. 5).

Посебну пажњу привлачи податак да су у базиликама у овом граду откривени гробови.⁹ Градина је и овде дала важне резултате, јер се управо овде истражују рановизантијске некрополе, што је код нас врло редак случај. Притом се делимично може издвојити популација којој покојници припадају. Тако је, поред поменутог примера из Базилике „А“, у и око Базилике „В“ остеолошка анализа показала да се у откривеном делу некрополе у појединим гробовима ради о германској популацији, а и археолошки материјал је то потврдио. Овде су, поред мушкараца, сахрањени и жене и деца. У малом броју јављају се германски делови одеће и опреме и керамика и у објектима у оквиру бедема, поред преовлађујућег чисто ромејског материјала. У

овом тренутку тешко је одговорити на питање колика је била та германска популација и којим тачно племенима ови дошљаци припадају, а и када су приспели у Градину. Не можемо улазити ни у дискусију да ли су Германи овде доведени као војска федерата или као радна снага, али њихово присуство је сигурно.

Ми немамо јасне податке у писаним изворима како је функционисала управа у балканским провинцијама; такви подаци не постоје ни за друге провинције ромејског царства, осим Египта.¹⁰ Јустинијана Прима је била изграђена као царски град и центар велике регије, али су осим ње морали да буду подигнути и градови типа Градине на Јелици, као мањи провинцијски центри, без оних права која су наследили некадашњи касноантички градови, али ипак с важним црквеним и административним функцијама.¹¹ Пример Градине на Јелици можда указује на систем груписања мањих утврђених планинских села око већег центра. Ово је свакако тема за размишљање, али и путоказ колико су важна археолошка ископавања уколико хоћемо да докучимо систем власти и социјалне структуре ране Византије. Због тога је, у овом часу, значај Градине на Јелици немерљив. Иако већ давно започета, истраживања су обухватила мали део овог пространог налазишта. То даје наду да ће у даљим, много интензивнијим радовима овај град дати прецизније одговоре на наша лутања у непознатом простору рановизантијског живота на Балкану.

⁸ Милинковић, 2010, 236.

⁹ Антрополошка анализа још није завршена, али је за сада сигурно да у Базилици „А“ постоји дечији скелет с намерно деформисаном главом (усмено обавештење М. Милинковића, на коме му захваљујем).

¹⁰ За управу у Египту уп. Ward-Perkins, 2008, 319.

¹¹ Liebeschuetz, 2008, 207 и даље.

ΚΑΤΑΛΟΓ ΗΑΛΛΑΖΑ

ПРАИСТОРИЈСКИ ПЕРИОД

1. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 4,6 x 5,2 x 0,4 cm; Објекат IV; 1997. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: позни снесолит

Фрагмент ручно рађене амфоре левкастог врата украшене низом троугластих отисака испод обода. Тамномрке је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 3/15.

АБ

2. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 4,6 x 2,4 x 0,5 cm; Објекат I - просторија „а“; Народни музеј Чачак.

Датовање: позни снесолит

Фрагмент коничне шупље стопе ручно рађене посуде, са кружном перфорацијом, украшен низовима тачкастих удубљења. Црвеномрке је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 4/10.

АБ

3. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 2,7 x 3,6 x 0,5 cm; Објекат IV; 1997. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: позни снесолит

Фрагмент трбуха ручно рађене посуде украшен низом мањих отисака у облику ластиног репа испод којег се налазе паралелне вертикалне изломљене линије начињене урсзивањем. Мрке је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 4/11.

АБ

4. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 3,2 x 5,2 x 0,4 cm; Објекат IV; 1997. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: позни неолит

Фрагмент трбуха ручно рађене посуде украшен урезаном хоризонталном линијом на рамену испод које се налазе паралелне хоризонталне таласасте линије начињене дубоким урезивањем. Тамномрке је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 4/12.

АБ

5. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 4,8 x 7,6 x 0,7 cm; Објекат IV; 1997. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: позни неолит

Фрагмент обода ручно рађене посуде са лучном косо постављеном дршком правоугаоног пресека на ободу. Дршка је украшена низовима тачкастих удубљења. Црне је боје, углачане површине, а израђен је од пречишћене земље.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 5/1.

АБ

6. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 3,7 x 4,7 x 0,4 cm; Сонда 3/08; 2008. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: позни неолит

Фрагмент обода ручно рађене полулоптасте шоље са лучном дршком овалног пресека која прелази обод посуде. Дршка је са спољне стране украшена паралелним плитким уздужним канелурама. Тамномрке је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 5/7.

АБ

7. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 8,2 x 5,9 x 6,5 cm (R 15,8 cm); Базилика „А“; 1985. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: рано гвоздено доба

Фрагмент обода и трбуха ручно рађеног ниског пехара широког отвора украшен косим канелурама на трбуху. Корен дршке видљив на ободу, као и на трбуху. Тамнокрме је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 10/6.

АБ

8. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 5,4 x 4,2 x 0,6 cm; Објекат VI - просторија „а“; 1985. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: рано гвоздено доба

Фрагмент трбуха ручно рађене посуде украшен паралелним плитким хоризонталним канелурама и пластичним вертикалним кратким ребром. Тамнокрме је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 6/1.

АБ

9. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 5,6 x 6,7 x 0,7 cm; Базилика „А“ - северни део нартекса; Народни музеј Чачак.

Датовање: рано гвоздено доба

Фрагмент оштро профилисаног трбуха ручно рађене посуде украшен урезаним праволинијским орнаментима. На трбуху се налази пластично језичасто задесљање. Тамнокрме је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 10/10.

АБ

10. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 3,1 x 5,4 x 0,8 cm; Објекат VI; 2008. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: рано гвоздено доба

Фрагмент обода ручно рађене полулоптасте зделе украшен паралелним плитким хоризонталним канелурама и низом повезаних утиснутих S мотива испод обода, док је обод са горње стране украшен низом повезаних S мотива и шрафираним троугловима изведеним техником урезивања. Сивомрке је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 6/14.

АБ

11. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 5,6 x 5,8 x 0,5 cm; Објекат VI - просторија „а“; 2006. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: старије гвоздено доба

Фрагмент обода ручно рађене полулоптасте зделе украшен паралелним плитким хоризонталним канелурама и низом повезаних утиснутих S мотива испод обода, док је обод са горње стране украшен низом повезаних S мотива и шрафираним троугловима изведеним техником урезивања. Сивомрке је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 7/4.

АБ

12. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 5,9 x 6,1 x 0,6 cm; Објекат VI - просторија „а“; 2006. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: старије гвоздено доба

Фрагмент врата и рамена ручно рађене амфоре украшен вертикалним низом повезаних урезаних шрафираних малтешких крстова. Црне је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 8/7.

АБ

13. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 9,7 x 14,2 x 0,9 cm; Објекат VI; 2008. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: рано гвоздено доба

Фрагмент врата и трбуха ручно рађене амфоре украшен са два хоризонтална низа повезаних утиснутих S мотива између којих су хоризонталне широке канелуре. На трбуху се налази краћа хоризонтално бушена дршка украшена са две уске подужне канелуре. Мркоцрвене је боје, пригачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 7/15.

АБ

14. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 4,5 x 1,3 x 1,1 cm; Објекат VIII - просторија „b“; 2008. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: позна фаза старијег гвозденог доба (гвоздено доба III)

Фрагмент косо или хоризонтално постављене лучне дршке приближно кружног пресека (вероватно припада некој посуди израђеној на витлу). Светлоцрвене је боје, сродираним површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 9/10.

АБ

15. Фрагмент посуде

Керамика, рађено руком; димензије: 3,3 x 1,1 x 0,9 cm; Базилика „D“; 2008. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: позна фаза старијег гвозденог доба (гвоздено доба III)

Фрагмент косо или хоризонтално постављене лучне дршке приближно кружног пресека (припада некој посуди израђеној на витлу). Тамнокрке је боје, углачане површине, а израђен је од земље помешане са песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 10/14.

АБ

16. Језгро

Камен, окресивање; димензије: 4,9 x 3,3 x 2,4 cm; Објекат VIII; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 145/08.

Датовање: гвоздено доба

Језгро од окресаног полупровидног камена са делимично очуваним кортексом, чија је горња половина беличасте, док је доња тамноцрвене боје. Са свих страна су видљиви негативи од одбијених ламела и одбитака различитих димензија.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 9/14.

АБ

17. Предмет непознате намене

Керамика, рађено руком; димензије: 4,3 x 4,4 x 0,8 cm; Базилика „D“ - средњи брод; Народни музеј Чачак.

Датовање: позни снесолит или рано гвоздено доба

Керамички кружни плочасти предмет, тзв. жетон. Мркоцрвене је боје, грубе површине, а израђен је од земље помешане са крупнијим песком.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 9/11.

АБ

18. Предмет непознате намене

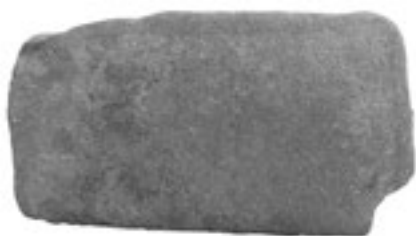
Керамика, рађено руком; димензије: 12,8 x 4,4 x 3,6 cm; Објекат IV; 1997. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: позни снесолит или рано гвоздено доба

Предмет у облику животињског рога израђен од печене земље са примесом у виду каменчића. Има окер мрку боју и грубе је површине.

Библиографија: Булатовић, 2011, сл. 9/12.

АБ

19. Палета

Камен, глачање; димензије: 16,5 x 8,9 x 2,4 cm; Сонда 1/12; 2012. година; Народни музеј Чачак, Ц 136/12.

Датовање: позни снесолит или рано гвоздено доба

Камена палета правоугаоног облика са ниско уздигнутим ивицама. Израђена је од црвенкастог пешчара хетерогене структуре.

Библиографија: Непубликовано

АБ

РИМСКИ ПЕРИОД

20. Фибула

Бронза, бакар, ливење; димензије: 2,1 x 3,1 x 0,3 cm; Објекат VI; 2007. година; Народни музеј Чачак, Ц 15/07.

Датовање: крај III - прва половина IV века

Део лучне T фибуле са зглобним механизмом за закопчавање. Очувани су део тракастог, неорнаментисаног лука и цилиндрично обликована глава која носи осовину. Изнад главе, на почетку лука, налази се мањи део „луковице“.

Библиографија: Милинковић, 2010, 28, Сл. 9-3.

MP

21. Фибула

Бронза, ливење са проламањем, урезивање; димензије: 3,0 x 3,1 x 0,3 cm; Сонда 1/00; 2000. година; Народни музеј Чачак, Ц 27/00.

Датовање: III век до средине/друге половине IV века

Фибула са плочастим луком кружног облика и попречним држацем игле са кукицом на полсјини. Недостаје игла. На луку је изведен украс проламањем симетричних перфорација у виду пелти и труба, тако да је у позитиву добијен орнамент трозупца или кадуцеја. Руб лука украшен је ситним, косим урезима.

Библиографија: Петковић, 2010, kat. br. 969, T. XXXI/10; Милинковић, 2010, 28, Сл. 9-2.

MP

РАНОВИЗАНТИЈСКИ ПЕРИОД

Функционални делови одеће и накит

22. Укосница

Бронза, ливење; дужина 7,5 cm; пречник главе 0,7 cm; пречник тела 0,2 cm; Објекат VI; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 304/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Укосница ваљкастог облика која на горњем крају има лоптасто проширење, док се на доњем шпинасто завршава.

Библиографија: Милинковић, 2010, 135.

СВ

23. Наушнице

Бронза, ливење; пречник 2,3 и 2,6 cm; дебљина карике 0,1 cm; Базилика „В“ - гроб бр. 4; 1987. година; Народни музеј Чачак, Ц 76/87 и Ц 77/87.

Датовање: VI - почетак VII века

Две бронзане наушнице у виду тање алке кружног пресека на чијем се једном крају налази петљица.

Библиографија: Милинковић, 2010, 196-197, сл. 267, 269.

ВВ

24. Наушница

Бронза, ливење; пречник 2,3 cm; дебљина карике 0,2 cm; Објекат VI - просторија „б“; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 35/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Бронзана наушница у виду алке четвороугаоног пресека са отвореним крајевима који су превијени један преко другог.

Библиографија: Милинковић, 2010, 138, сл. 171.

ВВ

25. Наушница

Бронза, ливење; димензије: 2,7 x 1,9 x 0,2 cm; Објекат VI - просторија „с“; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 420/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Наушница од бронзане жице кружног пресека са петљом на доњем делу. Крајеви наушнице су отворени и преклопљени један преко другог.

Библиографија: Милинковић, 2010, 138-139, Сл. 172.

MP

26. Перла

Стаклена паста, перфорирање; димензије: 2,0 x 0,5 cm; Базилика „В“ - гроб бр. 6; 1987. година; Народни музеј Чачак, Ц 79/87.

Датовање: VI - почетак VII века

Перла цевастог облика и неправилног правоугаоног пресека, од стаклене пасте плавичасте боје.

Библиографија: Милинковић, 2010, 196, сл. 268-269.

MP

27. Перла

Карнеол, резање, брушење, перфорирање; димензије: 4 x 2 x 1 cm; Сонда 3/08 - проширење; 2011. година; Народни музеј Чачак, Ц 25/11.

Датовање: касноантички/рановизантијски период

Већа фасетирано брушена перла у облику издуженог полиедра, тамноцрвене боје. Предмет је подужно перфориран по средишту, с тим да је пречник перфорације на једном крају већи од другог.

Библиографија: Милинковић, 2011, 68-69, сл. 19, Т. III/5.

MP

28. Привезак

Олово, کالاј, ливење, лемљење (?); дужина 3,1 cm; обим 1,1 cm; висина са петљом 1,9 cm; Објекат VIII, слој светлије мрке земље помешане са шупом, Горњи град; 2010. година; Народни музеј Чачак, Ц 133/10.

Датовање: VI - прва половина VII века

Цилиндрична, у средишњем делу благо спљоштена капсула од олова, пресвучена کالاјем. Површина привеска украшена је псеудогранулацијом и мањим пластичним испупчењима од којих су нека распоређена у виду супротстављених троуглова, нека у паралелним, попречним низовима, а један број у крстастом распореду. Уже бочне стране капсуле су конично-хемисферично испупчене, са мањим дугмстастим завршенима окруженим „гранулама“ у крстастом распореду. На средишту горње стране налази се повијена канелована петља за качење на огрлицу, у склопу које је овај привезак био ношен.

Овакви и слични привесци, понекад израђени од злата, могли су служити као капсуле за амulette још у паганско време.

Библиографија: Милинковић, 2011, 67; Milinković, 2013, 36-37.

MM

29. Привезак

Зуб мсавсда, перфорирање, углачавање; дужина 7,5 cm; пречник 1,2 cm; Сонда 11/95; 1995. година; Народни музеј Чачак, Ц 36/95.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Привезак (амулет?) благо повијеног облика са највећом дебљином (ширином) приближно у средишњем делу. Перфорација кроз коју је пролазила врпца налази се у корену зуба.

Библиографија: Милинковић, 2001, 82, сл. 67.

CB

30. Наруквица

Бронза, ливење, урезивање, пунцирање; димензије: 5,5 x 5,2 x 0,2 cm; Базилика „А“ - гроб бр. 6; 1986. година; Народни музеј Чачак, Ц 17а/86.

Датовање: VI - почетак VII века

Наруквица правоугаоног пресека и отворених крајева са кружно обликованим, плочастим проширењима. На једном крају проширење није очувано, док је друго украшено кружним орнаментом са пунцираном тачком у средини.

Библиографија: Милинковић, 1986, 53, Т. XVII/1; Milinković, 2002, 111, Abb. 32/5; Милинковић, 2010, 191, сл. 261, Т. XII/5.

MP

31. Наруквица

Бронза, ливење, искуцавање, урезивање; димензије: 6,0 x 5,6 x 0,3 cm; Објекат VI - просторија „d“; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 212/08.

Датовање: VII - почетак VIII века

Наруквица отворених, раскуцаних крајева, неправилног правоугаоног пресека. Према крајевима наруквице распоређени су хоризонтални урези, док су благо проширени крајеви декорисани косим урезаним линијама.

Библиографија: Милинковић, 2010, 137-138, сл. 170, Т. XIII/6.

MP

32. Наруквица

Сребро, ливење, урезивање; димензије: 4,6 x 4,1 x 0,3 cm; Објекат VI - просторија „d“; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 174/08.

Датовање: VI - почетак 7. века

Мања наруквица отворених крајева, кружног пресека. Наруквица је при крајевима декорисана са по две групе хоризонталних уреза, између којих је изведен развучени цик-цак орнамент.

Библиографија: Милинковић 2010, 137, Сл. 169, Т. XIII/7.

MP

33. Прстен

Бронза, ливење; пречник 1,7 cm; дебелина алке 0,1 cm; Објекат I - просторија „f“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 222/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Мали бронзани прстен са кариком кружног пресека која је на једном месту задебљана тако да формира главу прстена.

Библиографија: Милинковић, 2010, 243, сл. 286.

BB

34. Прстен

Бронза, ливење, пунктирање; пречник 2,2 cm; ширина главе 0,7 cm; Објекат V - просторија „а“; 2000. година; Народни музеј Чачак, Ц 41/00.

Датовање: VI - почетак VII века

Бронзани прстен са тракастом алком која се шири у главу украшену са шест приближно симетрично распоређених пунктираних кругова са тачком у средини.

Библиографија: Милинковић, 2010, 243, сл. 286.

ВВ

35. Фибула

Бронза, гвожђе, ливење, проламање; стаклена паста; димензије: 3,5 x 3,4 x 0,3 cm; Базилика „А“ - гроб бр. 10; 1986. година; Народни музеј Чачак, Ц 19А/86.

Датовање: VI - почетак VII века.

Фибула има ромбично-кружно тело са четири пара наспрамно распоређених стилизованих глава птица грабљивица. Делимично очувана декорација открива да се на месту очију налазила прозирна стаклена паста, а на средишњој плочи двоструки неправилан низ мањих пунцираних троуглова, вероватно испуњених нијелом. Централни део фибуле декорисан је крстасто распоређеним линеарним урезима са лежиштем за стакласти уложак у средини. На задњој страни предмета су са кородираним остацима механизма за закопчавање били слепљени остаци тканине.

Библиографија: Милинковић, 1998, 270; Милинковић, 2010, 191-192.

СВ

36. Фибула

Бронза, ливење, урезање, пунцирање; димензије: 3,7 x 2,7 x 0,2 cm; Проширeње сонде 3/08; 2011. година; Народни музеј Чачак, Ц 17/11.

Датовање: VI - почетак VII века

Фибула у облику крста са проширеним краковима. Механизам за закопчавање на полсјини фибуле није очуван. Наспрамни краци су једнаки, орнаментисани на крајевима широким линеарним урезима и назубљеним орнаментом у виду троуглова. Површина фибуле декорисана је са једанаест концентричних кругова, при чему се нешто већи кругови са пунцираном тачком у средини налазе у приближно крстастом распореду, а око њих су распоређени мањи. Два кружна орнамента на средишњем делу фибуле само су делом утиснута.

Библиографија: Милинковић, 2011, 69, сл. 20, Т. III/2.

МР

37. Фибула

Бронза, ливење, урезивање; димензије: 4,8 x 1,5 x 0,3 cm; Сонда 4/13; 2013. година;

Народни музеј Чачак, Ц 71/13.

Датовање: VI - почетак VII века

Лучна фибула са посувраћеном стопом и обмотајем. Недостају механизам за закопчавање и игла. На глави фибуле налази се отвор кроз који је била провучена осовина са опругом и дугметасто проширење за блокирање опруге. Олучасто обликован држач игле формиран је тако што је стопа посувраћена и са три намотаја обмотана око корена лука. На оба краја лука и горњег дела стопе урезане су по две, односно три попречне линије, тако да су између њих формирана пластична ребра. Кратак лук фибуле, полукружног пресека, орнаментисан је са две паралелне линије у средишњем делу и по две кратке косе линије уз ивице.

Библиографија: Непубликовано

MP

38. Фибула

Бронза, твозђе, ливење, ковање, урезивање; димензије: 5,4 x 1,7 x 0,3 cm; Објекат VIII - просторија „b“; 2010. година; Народни музеј Чачак, Ц 42/10.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Лучна фибула са посувраћеном стопом и псеудообмотајем. Недостају механизам за закопчавање и игла. Спој лука и стопе украшен је једним ојачањем и са девет пластичних ребара који имитирају намотаје жице, док су на задњем делу горње стране стопе формирана још два ребра. Држач за иглу је на доњој страни стопе. На глави фибуле налази се отвор кроз који је била провучена осовина са опругом и полисдарско проширење за блокирање опруге. Средишњи део високо извијеног плочастог лука декорисан је стилизованом представом људског лика уоквиреном правоугаоним пољем око кога су, мање-више правилно, распоређена четири мања концентрична круга.

Библиографија: Милинковић, 2011, 66, сл. 10,11, Т. III/1a-1b.

MP

39. Фибула

Гвозђе, бронза, бакар, ковање, ливење, искуцавање, тауширање; димензије: 6,2 x 1,3 x 0,2 cm; Сонда 5/02; 2002. година; Народни музеј Чачак, Ц 9/02.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Лучна фибула са посувраћеном стопом и обмотајем, орнаментисана са детаљима од бабра и бронзе. Игла и држач игле на доњем делу стопе нису очувани. Плочасто обликовани лук и горњи део стопе повезани су једним ужим делом око кога су омотана четири намотаја жице. Стопа је декорисана уметањем танке бакарне жице уз рубове са ситним украсом попут астрагала. Комбиновање различитих врста метала примењено је и на глави фибуле, на којој се очувала осовина са опругом. Крајевни осовине завршавају се кутицама од бабра, а на горњем делу се налази једна кутица од бронзе.

Библиографија: Милинковић, 2010, 143-144, сл. 179, Т. XII/8.

MP

40. Фибула

Гвожђе, ковање, урезивање; димензије: 6,5 x 0,7 x 0,2 cm; Сонда 2/12, 2012. година; Народни музеј Чачак, Ц 80/12.

Датовање: VI - почетак VII века

Фрагментована лучна фибула са посувраћеном стопом и обмотајем (?). Недостају доњи део стопе, намотаји жице и механизам за закопчавање са иглом. Глава фибуле модлована је у виду извијене петље. На корену лука, поред места где су били намотаји, урезане су две линије које праве X мотив. Стопа је плочасто проширена и доста општењена.

Библиографија: Непубликовано
МР

41. Уметак

Стаклена паста; димензије: 2,6 x 2,5 x 0,5 cm; Објекат VI - просторија „b“, 2007. година; Народни музеј Чачак, Ц 11/07.

Датовање: касноантички период

Кружни уметак од стаклене пасте са стањеном ивицом. Оквир уметка је црне, а унутрашњи део сивкасто-плаве боје.

Библиографија: Милинковић, 2010, 28, сл. 9-1.
МР

42. Копча са оковом

Легура сребра, ливљење, урезивање, закивање; Базилика „D“ - гроб. бр. 6, набачај костију; 2006. година; димензије копче: 3,2 x 3,2 x 0,7 cm; димензије окова: 2,5 x 2,8 x 0,9 cm; тежина копче 18,50 gr; тежина украсног окова 5 gr; Народни музеј Чачак, Ц 17/06, Ц 26/06.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Појасна копча са два мања и једним већим украсним оковом. Копча поседује масивну алку бубрежастог облика са седласто обликованим трном. Задња страна алке је, око базе трна, украсна једноставним мањим пластичним ребрима. За исту страну причвршћена су два мања окова чији су крајеви кружног облика, плочасти, са урезима на рубовима. Кружни окови су заковницама били причвршћени за кожни део појаса. Одовојен од копче је њен украсни оков на коме су представљене две спојене главе голуба које гледају у различитим правцима. Овај део окова је делом фрагментован. На полеђини поседује ушину за упуштање у кожни део појаса и у свом саставу има нешто мање сребра него сама копча.

Библиографија: Милинковић, 2011, 184.
ММ

43. Копча

Бронза, ливење; димензије: 2,5 x 2,3 x 0,6 cm; Базилика „А“ - гроб бр. 7; 1986. година; Народни музеј Чачак, С 17б/86.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Мања копча срцоликог облика са масивним, штитасто обликованим трном повијеног краја. Део алке на који је прикачен трн помоћу петље је стањен, док је предњи део на који належе крај трна проширен.

Библиографија: Милинковић, 1986, 53, Т. XVII/2; Milinković, 2002, 111, Abb. 32/6; Милинковић, 2010, 191, сл. 261, Т. XII/4.

MP

44. Копча

Бронза, ливење; димензије: 2,9 x 1,8 x 0,5 cm; Објекат VI - просторија „б“; 2007. година; Народни музеј Чачак, Ц 74/07.

Датовање: VI - почетак VII века

Мања копча у облику слова D којој недостаје трн. Масивна алка је кружно/полукружног пресека, стањена на делу за који је био причвршћен трн.

Библиографија: Милинковић, 2010, 136, сл. 167.

MP

45. Копча

Бронза, ливење са проламањем, урезивање, пунцирање; димензије: 4,6 x 3 x 0,3 cm; Објекат V; 1995. година; Народни музеј Чачак, Ц 83/95.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Једнодлана копча са правоугаоном алком и фиксираним штитастим оковом типа Сучидава. Алка има улегнуће за трн који није очуван. Техником проламања на окову изведени су мотив крста заобљених кракова и полумесеца. Површина је декорисана кружићима са тачком у средини (по четири са обе стране крстолике перфорације). Крај окова се завршава задебљањем готово кружног облика. Копча на полеђини има три ушице за причвршћивање на кожни ремен.

Библиографија: Milinković, 2002, Abb. 15/5; Милинковић, 2010, 82-83, сл. 286, Т. XII/3.

MP

46. Копча

Бронза, ливење, искуцавање; димензије: 6,5 x 4 x 0,5 cm; Објекат II; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 123/96.

Датовање: друга половина VI - прва половина VII века

Копча издуженог правоугаоног облика типа Јаси Ада. Алка се састоји из два дела: једног у виду шипке кружног пресека на који је фиксиран други савијени део четвороугаоног пресека. Крај трна је повијен преко алке, док је у горњем делу плочасто проширен.

Библиографија: Milinković, 2002, 87, Abb 15/3; Милинковић, 2010, 72, сл. 286, Т. XII/6; Bugarski, 2012, 240, Fig. 4/1.

MP

47. Копча

Бронза, ливење са проламањем; димензије: 3,3 x 2,3 x 0,2 cm; Објекат VI - просторија „d“; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 417/08.

Датовање: друга половина VI - прва половина VII века

Мања једноделна копча коју чине овална алка и оков штитастог облика. Са обе стране копче благи усек наглашава прелазак од алке ка окуву на коме су са обе стране изведени конкавно удубљење и један мањи усек. На полеђини копче се налазе две ушице за причвршћивање на кожни ремен. Копча показује знатне трагове употребе (излизаност).

Библиографија: Милинковић, 2010, 136-137, сл. 168, Т. XII/2.

MP

48. Језичак за појас

Бронза, искуцавање на матрици; дужина 6,6 cm; ширина 2,3 cm; дебелина 0,03 cm; Сонда 1/12, слој тамномрке растресите земље са изразитом концентрацијом камена, Горњи град; 2012. година; Народни музеј Чачак, Ц 5/12.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Језичак за појас израђен уз помоћ матрице и „пресовања“, одн. искуцавања, са перфорацијом према крају који се причвршћивао за кожни део појаса. Украшен је особеном орнаментиком која је у ранијој литератури тумачена као клански знак (тамга). По томе овај језичак припада типу Мартиновка, раширеном од средње Азије до Италије. Делимично фрагментован.

Библиографија: Непубликовано

MM

49. Игла за одећу

Бронза, ливење, урезивање, ковање; дужина 11,2 cm; пречник 0,6 cm; дужина ланца 13,4 cm; Објекат I - просторија „а“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 23/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Игла за одећу кружног пресека која се у доњем делу шпицасто завршава, док је у горњем раскуцана у виду повијеног кружног плочастог проширења. Горњи део тела игле обликован у виду астрала и за њега је, кроз перфорацију, провучен ланчић који се састоји од 10 малих карика у облику латиничног слова S. Ланчић се завршава куком за качење. Плочасто проширење је са гоње стране украшено паралелно постављеним хоризонталним и косим урезима.

Библиографија: Милинковић, 2001, 132; Милинковић, 2010, 60, сл. 286, Т. XIII/1. СВ

50. Игла за одећу

Бронза, ливење, ковање, стаклена паста; дужина 11,2 cm; пречник тела 0,5 cm; пречник главе 0,9 cm; Објекат VI - просторија „а“; 2006. година; Народни музеј Чачак, Ц 95/06.

Датовање: VI - почетак VII века

Игла за одећу кружног пресека која у горњем делу има проширење правоугаоног пресека. Горњи крај игле је повијен и раскуцан у виду мањег кружног плочастог проширења, док се повијени доњи крај шпицасто завршава. На три стране проширења налазе се по четири вертикално постављена лежишта за улошке од плаве или жућкасте стаклене пасте (очувани само у четири случаја). Део тела игле непосредно изнад и испод проширења украшен је хоризонталним пластичним ребрима, односно урезима, са мотивом астрала испод проширења.

Библиографија: Милинковић, 2001, 132; Милинковић, 2010, 59, сл. 163, Т. XIII/3. СВ

51. Игла за одећу

Бронза, ливење, ковање, пунцирање, урезивање; димензије: 12,2 x 0,6 x 0,2 cm; Објекат I - просторија „d“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 162/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Игла за одећу правоугаоног пресека која је на горњем крају раскуцана у виду повијеног приближно кружног плочастог завршетка, док се у доњем шпицасто завршава. У горњем делу игле налази се проширење са таласасто изведеним рубовима, чија је предња страна украшена неправилно распоређеним пунцираним полукружним мотивима. Простор између проширења и повијеног горњег дела игле украшен је урезаним мотивом рибе кости.

Библиографија: Милинковић, 2010, 59-60, сл. 268, Т. XIII/2. СВ

Предмети од кости, рога и слоноваче

52. Затварач торбице

Рог, исцање, глачање, перфорирање, урезивање; димензије: 8,1 x 1,8 x 0,4 cm; Објекат II; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 66/96.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Затварач за торбицу правоугаоног облика и полукружног пресека са заобљеним угловима. Задња страна држача је равна и недекорисана, док је предња глачана и украшена. Очувана је само једна перфорација предвиђена за провлачење врпце којим је торбица била причвршћена за држач, док су други краћи крај и пратећа перфорација оштећени. Предмет је украшен са четири урезана концентрична круга са тачком у средини, који су неправилно распоредени између поменуте две перфорације.

Библиографија: Милинковић, 2010, 72, сл. 55.

СВ

53. Затварач торбице

Рог, исцање, перфорирање, урезивање, глачање; димензије: 11,8 x 1,2 x 0,2 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 28/89.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Коштана плочица приближно правоугаоног облика, која има двоструке перфорације на крајевима. Орнаментисана је украсом у виду урезаних концентричних кругова који су постављени по подужној оси предмета. Дуже стране предмета су између перфорација таласасто обликоване.

Библиографија: Милинковић, 2010, 153-154, сл. 195.

СВ

54. Затварач торбице

Рог, резање, урезивање, перфорирање, димензије: 10,8 x 2,5 x 0,5 cm; Објекат I - просторија „а“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 61/96.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Делимично фрагментован држач за торбицу правоугаоног облика и полукружног пресека. Задња страна предмета је равна и неукрашена, док је предња благо заобљена, глачана и орнаментисана. Поседује две перфорације за провлачење врпце. Предмет је, у три паралелна реда, декорисан утиснутим концентричним кружићима са тачком у средини.

Библиографија: Милинковић, 2010, 57-58, сл. 36.

СВ

55. Затварач торбице

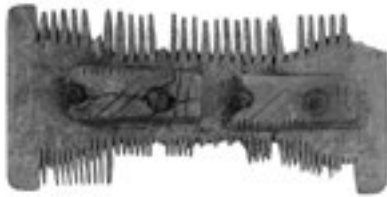
Рог, резање, урезавање, перфорирање; димензије: 11,4 x 3,1 x 0,6 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 207/97.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Држач торбице правоугаоног облика, са равном задњом страном и заобљеном, пригlačаном и украшеном предњом површином предмета. Дужи рубни делови украшени су водоравним, паралелно урезаним линијама са вишеструким вертикалним урезима распоређеним у неправилним растојањима. Централна површина држача подељена је усправним двоструким урезима на шест орнаменталних поља украшених комбинацијом двоструких полукружних уреза и ситних кружића са тачком у средини. На њој се налазе и две кружне перфорације за вршце којим је држач био спојен са торбицом од органског материјала.

Библиографија: Милинковић, 2010, 57, Т. XIV/10.

СВ

56. Чешаљ

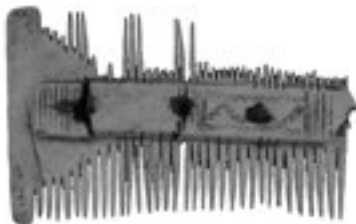
Кост, резање, урезавање; димензије: 7,5 x 3,6 x 1,0 cm; Сонда 2/97; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 152/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Делимично оштећен двореди троделни чешаљ правоугаоног облика. На једној страни има гушће, а на другој ређе распоређене зупце. Коштана ојачања су за средишњи део причвршћена са четири метална закивка. Ојачања су украшена косим и вертикалним паралелно урезаним линијама.

Библиографија: Непубликовано

СВ

57. Чешаљ

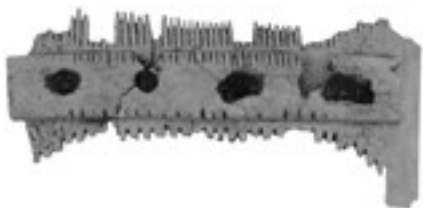
Кост, резање, урезавање, утискивање; димензије: 7,7 x 5 x 1,3 cm; Објекат V - просторија „а“; Народни музеј Чачак, Ц 69/00.

Датовање: VI - почетак VII века

Двореди троделни фрагментовани чешаљ правоугаоног облика који на једној страни има гушће, а на другој ређе распоређене зупце. Оба коштана ојачања су за средишњи део причвршћена са четири метална закивка. На једном од ојачања се између вертикалних урезаних линија налази утиснути орнамент, местимично истоветан мотиву двоструког низа пунцираних троуглова, типичном за функционалне делове одеће германског начина израде, неједнаког одраза. Два оваква орнамента спојена су у два хоризонтална низа, док је један постављен између њих у виду цик-цак мотива.

Библиографија: Милинковић, 2010, 83, Т. XIV/12.

СВ

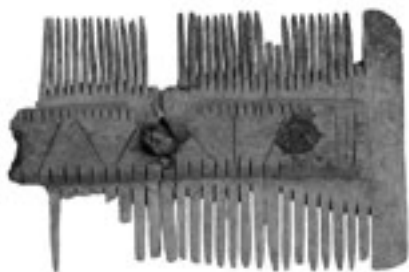
58. Чешаљ

Кост, резање; димензије: 8,1 x 3,3 x 1,00 cm; Објекат VIII - просторија „б“; 2010. година; Народни музеј Чачак, Ц 150/10.

Датовање: VI - почетак VII века

Фрагментован двореди троделни чешаљ правоугаоног облика који на једној страни има гушће, а на другој ређе распоређене зупце. Оба коштана ојачања су за средишњи део причвршћена са четири метална закивка.

Библиографија: Непубликовано
СВ

59. Чешаљ

Кост, резање, урезивање; димензије: 6 x 3,9 x 1,2 cm; Објекат VIII - северна просторија; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 260/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Фрагментован двореди троделни чешаљ правоугаоног облика који на једној страни има гушће, а на другој ређе распоређене зупце. Оба коштана ојачања су за средишњи део причвршћена са два (првобитно три) метална закивка. На ојачањима је делимично сачувана декорација коју су на средишњој површини чиниле усправне и косе линије, а на рубовима краћи вишеструки вертикални паралелни урези.

Библиографија: Милинковић, 2010, 90, сл. 82.
СВ

60. Чешаљ

Кост, резање, урезивање; димензије: 8,0 x 2,5 x 0,3 cm; димензије протома: 4,2 x 2,6 x 0,3 cm и 4,2 x 1,2 x 0,3 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 110/97.

Датовање: касноантички/рановизантијски период

Скупина уломака чешља и, вероватно, његове футроле, са видљивим траговима горња. Неки од уломака су декорисани само на једној страни, а неки на обе. На једном фрагменту је остао сачуван гвоздени закивак. Орнамент се састоји од урезаних кругова са тачком у средини, уоквирених повијеним паралелним линијама. Оплате су украшене једноставним урезима.

Декоративности чешља свакако су доприносили и коњски протоми.

Библиографија: Милинковић, 2010, 58-59, сл. 38.

СВ

61. Дршка (?)

Кост; исечање, урезавање; димензије: 5,1 x 2,5 x 3,2 cm; Објекат VI; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 411/08.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Фрагментована коштана дршка (?) ваљкастог облика која је пригачана. Уз ивице се налазе по три хоризонталне, паралелно урезане линије, док је простор између њих са по две, односно три паралелне, истоветно изведене линије, подељен на три неједнака поља. Мања поља су украшена хоризонтално постављеним мотивима концентричних кругова, док је централно украшено косим линијама које се међусобно секу. На пресецима се налазе мотиви концентричних кругова. Кроз дршку (?) пролази перфорација, док је један њен унутрашњи део правилано исечен.

Библиографија: Милинковић, 2010, 133-134, сл. 162.

СВ

62. Дршка (?)

Кост, исечање, урезавање; димензије: 5,5 x 2,5 x 2,4 cm; Сонда 2/96 - продужетак; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 72/97.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Дршка (?) цилиндричног облика са перфорацијом која пролази кроз подужни средишњи део на једном крају. Друга половина предмета има жлеб за усађивање. Дршка је декорисана по целој површини (декорација је распоређена у три хоризонтална поља одвојена водоравним, паралелним урезаним линијама). За два поља карактеристични су низови утиснутих концентричних кружића са пунцираним тачкама у средини, који се пружају од горњих ка доњим крајевима. Орнаментака ова два поља допуњена је урезаним вертикалним и косим линијама. Трећи орнаментални ниво, онај ближи перфорацији, украшен је неправилним мрежастим мотивом добијеним урезавањем површине у више праваца.

Библиографија: Непубликовано

СВ

63. Дршка (?)

Кост; исечање, урезавање; димензије: 6 x 2,3 x 2,5 cm; Сонда 2/97; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 177/97.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Дршка (?) цилиндричног облика са кружним удубљењем које пролази кроз уздужни средишњи део. На једном крају је урезан правилан жлеб за усађивање. Шире стране дршке су подељене на по четири поља од који су два већа. Поља су између себе одељена вишеструким паралелно урезаним линијама. У мањим се налазе мотиви у облику ћириличног слова X изведени троструким линијама, док се у већим, доњим пољима, налазе косо постављене троструке урезане линије.

Библиографија: Непубликовано

СВ

64. Дршка (?)

Кост, резање, глачање; дужина 6,2 cm; пречник 0,9 cm; Објекат I - просторија „а“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 254/96.

Датовање: крај VI - 6/почетак 7. века

Фрагментован предмет ваљкастог овлика, углачених и од употребе излизаних површина, чији је један крај поломљен. На другом крају се уочавају најмање четири поља уоквирена троструким линијама, док је простор између њих био испуњен мотивима концентричних кругова.

Библиографија: Непубликовано

СВ

65. Оплата

Слоновача, сечење, глачање, урезивање; димензије: 2,5 x 1,9 x 0,3 cm; Објекат I - просторија „d“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 139/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Фрагмент кружне оплате од слоноваче, са задебљањем на унутрашњој страни које сужава кружни отвор. Једна ивица оплате је зарубљена, а на другој су урезане три танке паралелне канелуре.

Библиографија: Milinković, 2001, 120.

ДБ

66. Полуфабрикат од рога

Рог, резање; дужина 7,2 cm; пречник 1,5 x 1,8 cm; Сонда 3/96; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 141/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Горњи део рога који је делимично обрађен и углачан. При доњем делу се уочавају трагови исцања.

Библиографија: Непубликовано

СВ

67. Полуфабрикат од рога

Рог, резање; дужина 8,7 cm; дебелина 3 cm; Базилика „А“ - западни део северног брода; 1986. година; Народни музеј Чачак, Ц 14/86.

Датовање: VI - почетак VII века

Дршка од рога заглачана од употребе, са равно засеченом задњом страном.

Библиографија: Непубликовано

ДБ

68. Полуфабрикат од рога

Рог, резање; дужина: 8,3cm, дебелина 3,2cm; Базилика „А“ - јужни брод; 1987. година; Народни музеј Чачак, Ц 30/87.

Датовање: VI - почетак VII века

Врх рога са равно засеченом задњом страном.

Библиографија: Непубликовано

ДБ

69. Полуфабрикат од рога

Рог, резање; дужина: 5,2 cm; дебелина 1,7 cm; Сонда 5/95; 1995. година; Народни музеј Чачак, Ц 9/95.

Датовање: VI - почетак VII века

Равно засечени врх рога, издубљен са задње стране.

Библиографија: Непубликовано

ДБ

Опрема куће

70. Клин

Гвожђе, ковање; димензије: 6,9 x 0,5 cm; пречник главе 1 cm; Базилика „А“ - западни део средњег брода; 1986. година; Народни музеј Чачак, Ц 19/86.

Датовање: VI - почетак VII века

Мањи гвоздени клин са телом квадратног пресека и плочасто раскуцаном главом.

Библиографија: Непубликовано

ВВ

71. Клин

Гвожђе, ковање; дим. 2,8 x 0,3 cm; пречник главе 0,7 cm; Сонда 3/13; 2013. година; Народни музеј Чачак, Ц 47/13.

Датовање: VI - почетак VII века

Мањи гвоздени клин са телом квадратног пресека и калотастом главом.

Библиографија: Непубликовано

ВВ

72. Клин

Гвожђе, ковање; димензије: 11,6 x 0,7 x 0,6 cm; Базилика „С“ - олтар; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 3/89.

Датовање: VI - почетак VII века

Повијени гвоздени клин четвороугаоног пресека са плочасто раскуцаном главом.

Библиографија: Непубликовано

ВВ

73. Клин

Гвожђе, ковање; димензије: 16 x 1 x 0,7 cm; Сонда 13/95; 1995. година; Народни музеј Чачак, Ц13/95.

Датовање: VI - почетак VII века

Већи гвоздени клин правоугаоног пресека са вертикално раскуцаном плочастом главом.

Библиографија: Непубликовано

ВВ

74. Клин

Гвожђе, ковање; димензије: 15 x 1,5 x 0,8 cm; спољашње лице западног бедема; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц146/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздени клин правоугаоног пресека са тракасто раскуцаном и на једну страну повијеном главом на којој се налази перфорација.

Библиографија: Милинковић 2010, сл. 290.

ВВ

75. Клин

Гвожђе, ковање; димензије: 10,5 x 0,8 x 0,5 cm; Објекат VIII - просторија „а“; 2013. година; Народни музеј Чачак, Ц2/13.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздени клин издуженог тела правоугаоног пресека са пирамидалном главом, повијен на доњем крају.

Библиографија: Непубликовано

ВВ

76. Кламфа

Гвожђе, ковање; димензије: 6 x 3 x 0,5 cm; Базилика „В“ - јужни брод; 1987. година; Народни музеј Чачак, Ц 39/87.

Датовање: VI - почетак VII века

Мања гвоздена кламфа са телом четвороугаоног пресека.

Непубликовано

ВВ

77. Кламфа

Гвожђе, ковање; димензије: 3,3 x 0,8 x 0,1 cm; Сонда 4/88; 1988. година; Народни музеј Чачак, Ц 1/88.

Датовање: VI - почетак VII века

Мања оштећена гвоздена кламфа тракастог пресека.

Непубликовано

ВВ

78. Оков

Бронза, ковање; димензије: 13,1 x 2,6 x 0,1 cm; Сонда 9/95; 1995. година; Народни музеј Чачак 27/95.

Датовање: VI - почетак VII века

Оков у виду мање бронзане плоче издуженог облика која је у средини кружно проширена, док се на крајевима сужава. На оба краја, као и на средини, налазе се по две кружне перфорације за закивке.

Библиографија: Непубликовано

ВВ

79. Шарка

Гвожђе, ковање; димензије: 15,1 x 8,5 x 2 cm; Објекат VI; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 250/08.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Шарка се састоји од закивка ваљкастог облика са плочасто раскуцаним крајевима на који су закачене три плочасте шипке листоликог облика, које су на једном крају савијене у виду петљи кружног облика, док су на другом крају повијене. На све три листолика дела налазе се, ближе закивку, кружне перфорације.

Библиографија: Непубликовано

СВ

80. Баглама

Гвожђе, ковање; дужина: 22,6 x 3,1 x 0,6 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 26/89.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Троделна баглама сачињена од ромбичног средишњег дела који се на оба краја завршава у виду петље кружног облика. Кроз један крај је провучена овална повијена алка која је у једном крају савијена, док је кроз други крај провучена шипка савијена тако да у горњем делу формира отворену петљу кружног облика.

Библиографија: Милинковић, 2010, 153, 157, сл. 210.

СВ

81. Баглама

Гвожђе, ковање; димензије: 24,1 x 1,6 x 0,6 cm; Базилика „С“ - североисточна просторија; 1988. година; Народни музеј Чачак, Ц 52/88.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Троделна баглама чији је средишњи део начињен од правоугаоне шипке на оба краја обликоване у виду петљи кружног облика. Једна петља је провучена кроз кружни отвор који се налази на шипци правоугаоног облика и пресека, а која се ка доњем крају, на коме се налази вертикално постављен крак, постепено сужава. Друга петља средишњег дела багламе је провучена кроз отворену петљу кружног облика која се налази у горњем делу шипке правоугаоног облика и пресека.

Библиографија: Непубликовано

СВ

82. Поликанделон–полијелеј

Бронза, ливење са проламањем, ковање; R = 24,6 cm; дебелина око 5 cm, висина (са куком за качење) 34,5cm; Објекат VI - подрумска просторија, слој интензивног шута; 2007. година; Народни музеј Чачак, Ц 9/07.

Датовање: VI - почетак VII века

Диск је био окачен за куку помоћу три бронзана ланчића, спојена при врху двоструком алком. Намењен је да носи седам кандила, шест у рубној зони, у правилном кружном распореду, и једно у средишту. Кандила (највероватније стаклена) била су смештена у кружне отворе, са широком страном у горњем делу. Спољни држачи повезани су радијалним крацима са средишњим. Између њих је постављен двоструки украсни низ стилизованих љиљана или пупољака.

Поред бронзаног диска и оригиналних делова ланчића који су се могли спојити, у близини самог полијелеја пронађена је кородирана, слабије очувана гвоздена кука за качење, могуће тордирана.

Библиографија: Милинковић 2010, 124, сл. 132-134, Т. XIV/2.

ММ

83. Ручка - део поликанделона-полијелеја

Бронза, ливење, ковање; дужина 13,8 cm, ширина 1,7 cm, R држача = 4,1 cm;

Објекат VI - просторија „Б“, слој црвенкастог шута; 2007. година; Народни музеј Чачак, Ц 50/07.

Датовање: VI - почетак VII века

Ручка у облику извијене траке неједнаке ширине – држач кандила, део поликанделона-полијелеја са приближно кружним отвором. Поликанделон је поседовао неколико таквих ручки, радијално распоређених око централног обруча. За средишњи обруч полијелеја ручка била је причвршћена са два закивка, док је један затварао отвор држача кандила.

Библиографија: Милинковић 2010, 124-125, сл. 136, Т. XIV/3.

ММ

84. Два дела поликанделона-полијелеја

Бронза, бакар, ливење са проламањем, ковање; R поликанделона = приближно 18 cm; R држача = 3,9-4,2 cm; дебелина 0,4-0,5 cm; Објекат VI - просторија „Б“, слој црвенкастог шута; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 43/08, Ц 58/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Два дела полијелеја који се могу спојити, са приближно кружним држачима за кандила. Поликанделон се могао расклопити на више делова. Према реконструисаном пречнику могао је имати шест кружних држача за кандила, уколико се њихов број није повећавао додавањем сегмената. Крајеви појединачних делова поликанделона били су плочасто истањени и перфорирани. У једну од перфорација се потом уметао мали бакарни клин, потпуно је заптиввајући. Издигнути део овог клина улазио је у перфорацију на крају другог сегмента. Тако су делови полијелеја били међусобно повезани. Качени су за ушице од увијених бакарних жица, провучених кроз посебне отворе. За ушице су се причвршћивали ланци, о којима је поликанделон висио.

Библиографија: Милинковић 2010, 125, сл. 137-138, Т. XIV/4.

ММ

85. Катанац

Гвожђе, ковање; димензије 8 x 7,2cm; дужина ланца око 45cm, дебљина карика 0,5cm; Базилика „С“ - из оставе у североисточном анексу; 1988. година; Народни музеј Чачак, Ц 15/88.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Цилиндрични катанац са три ојачавајућа прстенаста обруча и ланцем. На предњој страни катанца распоређена су три закивка уз ивице, у троугаоном распореду. Између два закивка постављен је један правоугаони отвор, а још један, нешто већи отвор, налази се у средишњем делу. На задњој страни катанца причвршћен је ланац састављен од једне кружне, седам елипсоидних и једне карике увучених страница која формира облик „осмице.“

Библиографија: Милинковић, 1988, 72-73, Т. XII, XIII; Milinković, 2002, 102, Abb. 27/2; Милинковић, 2010, 153, сл. 193-194.

MP

86. Оков браве са механизмом за закључавање

Гвожђе, бронза, ковање, ливење; димензије окова: 7,7 x 6,8 x 1,7 cm; димензије друга два дела: 5,9 x 1,4 cm и 2,8 x 2,5cm; Сонда 5/96 - продужтак; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 40/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Оков браве четвороугаоног облика делимично очуваних бочних страница. У сва четири угла распоређене су кружне перфорације, док је у средишту постављен издужени прорез који највероватније представља отвор за кључ. Очувана су још два дела механизма браве, од којих су на једном сачувани трагови бронзе који су били фиксирани са унутрашње стране окова.

Библиографија: Милинковић, 2010, сл. 289.

MP

87. Оков браве

Гвожђе, ковање; димензије: 7,2 x 6 x 0,2 cm; Објекат III, 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 227/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Фрагментован оков браве са две правоугаоне и једном кружном перфорацијом. Библиографија: Непубликовано

MP

88. Механизам браве

Гвожђе, ковање; димензије: 7,2 x 1,2 cm; Објекат VI; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 129/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Део механизма браве са већим правоугаоним отвором на средини.

Библиографија: Милинковић, 2010, 121, сл. 128.

MP

89. Механизам за затварање

Бронза, искудавање, перфорирање, урезивање, пунцирање; димензије: 3,6 x 1,7 x 0,05 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 62/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Механизам за затварање кутије од танког бронзаног лима. На повијеном крају се налазе шарнир и перфорација. Супротни, оштећени крај, има калотасто испупчење на коме се такође налази перфорација. Дуж обе стране тракастог тела изведен је по један линеарни урез, а око калотастог испупчења се, у троугаоном распореду, налазе три кружића са тачком у средини.

Библиографија: Непубликовано

MP

90. Кључ

Гвожђе, ковање; димензије: 9,3 x 2 x 0,5 cm; Објекат I - просторија „а“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 54/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Кључ са дршком правоугаоног облика која се завршава перфорацијом за качење. На супротном крају дршка прелази у проширени део са три зупца повијена ка унутра (за покретање механизма браве). Један кружни отвор налази се са доње стране кључа, испод зубаца.

Библиографија: Milinković, 2002, Abb. 37/2.

MP

91. Кључ

Гвожђе, ковање; димензије: 13,5 x 2,5 cm; дебљина дршке 0,4 cm; дебљина савијеног дела 0,6 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 22/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Кључ са дршком благо проширеног доњег дела и перфорацијом за качење. На савијеном делу кључа налазе се три широка зупца за покретање механизма браве.

Библиографија: Milinković, 2002, Abb. 37/3.

MP

92. Кључ

Гвожђе, ковање; Димензије: 12,3 x 2,3 x 0,3 cm; Објекат III; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 220/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Кључ са перфорацијом за качење, чији се облик дршке и број зубаца не могу одредити услед оштећености корозијом.

Библиографија: Непубликовано

MP

93. Кључ

Гвожђе, ковање, урезивање; димензије: 8,4 x 7,4 cm; дебљина дршке 0,4 cm; дебљина савијеног дела 0,5 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 83/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Већи кључ са дршком плочасто-троугаоног пресека која се завршава листовитим проширењем са перфорацијом за качење. Доњи део кључа прелази у издужени крак, савијен улево под правим углом, на коме се налази перфорација око које су распоређена три зупца. Декорацију кључа чине урезана троугаона и ромбоидна поља.

Библиографија: Milinković, 2002, Abb. 12/1; Милинковић, 2010, 56, сл. 31.

MP

94. Кључ

Гвожђе, ковање, урезивање; димензије: 11,5 x 3,3 cm; дебљина дршке 0,4 cm; дебљина савијеног дела 0,9 cm; Сонда 5/02, 2002. година; Народни музеј Чачак, Ц 15/02.

Датовање: VI - почетак VII века

Кључ са трапезоидно обликованом дршком плочастог пресека која је на врху завршена проширењем са већом перфорацијом за качење. На супротном крају дршка прелази у савијени крак где је формиран правоугаони отвор око кога се налазе четири зупца за покретање механизма браве. Поред отвора са зупцима изведена су два паралелна уреза.

Библиографија: Милинковић 2010, сл. 288.

MP

95. Кључ

Гвожђе, ковање; димензије 8,5 x 2,5cm; дебљина дршке 0,3cm, дебљина савијеног дела 0,5cm; Објекат VI; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 239/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Кључ са уском дршком правоугаоног пресека која је на врху савијена у петљу за качење. Са супротне стране дршка се наставља у савијени део за покретање механизма браве, који чини три зупца.

Библиографија: Милинковић, 2010, сл. 288.

MP

96. Кључ

Гвожђе, ковање, урезивање; димензије: 14,4 x 2,8 cm; дебљина дршке 0,2 cm; дебљина савијеног дела 0,5 cm; Сонда 3/08 - проширење; 2011. година; Народни музеј Чачак, Ц 100/11.

Датовање: VI - почетак VII века

Већи кључ са трапезоидно обликованом дршком плочастог пресека која се завршава проширењем са перфорацијом за качење. На супротном, савијеном крају кључа, формирана су три зупца за покретање механизма браве. Површина кључа је орнаментисана хоризонталним и косим линсарним урезима.

Библиографија: Милинковић, 2011, 68, Т.1/2.

MP

97. Кључ

Гвожђе, ковање; димензије: 6,7 x 1,8 cm; дебелина дршке 0,3 cm; дебелина савијеног дела 0,6 cm; Сонда 4/13; 2013. година; Народни музеј Чачак, Ц 75/13.

Датовање: VI - почетак VII века

Кључ са ужом дршком, плочастог пресека, која се на врху завршава кружним проширењем са већим отвором за качење. На супротном, савијеном крају кључа, формирана су три зупца за покретање механизма браве.

Библиографија: Непубликовано
МР

98. Кључ

Гвожђе, ковање; димензије: 11,4 x 4,4 cm; дебелина дршке 0,5 cm, дебелина проширеног дела 0,2 cm; Сонда 4/13; 2013. година; Народни музеј Чачак, Ц 104/13.

Датовање: VI/почетак VII века

Кључ са фрагментованом дршком у облику шипке правоугаоног пресека која се на једном крају рачва у два полукружно савијена крака, а на другом се завршава пестостраним проширењем танког пресека.

Библиографија: Непубликовано
МР

99. Кључ

Гвожђе, ковање; димензије: 4,1 x 2,4 cm; дебелина алке 0,3 cm; дебелина дршке кључа 0,5 cm; Објекат VI - просторија „а“; 2006. година; Народни музеј Чачак, Ц 63/06.

Датовање: VI - почетак VII века

Мањи кључ са већом прстенастом алком за коју је био причвршћен тако да се могао окретати око алке и носити као прстен. Механизам за покретање браве чини правоугаоно проширење без зубаца.

Библиографија: Милинковић, 2010, 121, сл. 125.
МР

100. Реза (?)

Гвождје, ковање; димензије 20 x 4 x 0,9cm; 10,8 x 2,5 x 0,8 cm; Објекат VI - просторија „b“; 2007. година; Народни музеј Чачак, Ц 22/07.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздени плочасти предмет неправилног трапезоидног облика и правоугаоног пресека који се на једном крају завршава у виду петље, док је на другом савијен под углом нешто оштријим од правог. Кроз петљу је била провучена мања шипка правоугаоног пресека, чији су крајеви повијени под правим углом и стањени.

Библиографија: Милинковић 2010, 115, сл. 115.

ВВ

101. Прозорско стакло

Стакло, ваљање, сечење; димензије: 3,6 x 1,8 x 0,1 cm; Сонда 3/85; 1985. година; Народни музеј Чачак, Ц 2/85.

Датовање: VI - почетак VII века

Фрагмент иридираног прозорског стакла зеленкасте боје.

Библиографија: Непубликовано

ДБ

102. Прозорско стакло

Стакло, ваљање, сечење; 4,5 x 2 x 0,1 cm; Базилика „В“; 1987. година; Народни музеј Чачак, Ц 47/87.

Датовање: VI - почетак VII века

Фрагмент иридираног беличастог прозорског стакла са очуваним делом равног зарубљеног обода.

Библиографија: Непубликовано

ДБ

103. Прозорско стакло

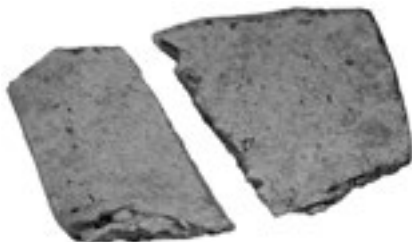
Стакло, ваљање, сечење; димензије: 7,7 x 4,8 x 0,2 cm; Објекат VI - просторија „d“; 2011. година; Народни музеј Чачак, Ц 14/11.

Датовање: VI - почетак VII века

Веома иридиран фрагмент прозорског стакла са очуваним равним делом обода зеленкасте боје.

Библиографија: Непубликовано

ДБ

104. Прозорско стакло

Стакло, ваљање, сечење; димензије: 6 x 3 x 0,2 cm; 5,8 x 4,6 x 0,4 cm; Сонда 3/08 - проширење; 2011. година; Народни музеј Чачак, Ц 153/11.

Датовање: VI - почетак VII века

Два фрагмента равног, прозирног прозорског стакла зеленкасте боје, са уочљивим мехурићима ваздуха. На једном је очуван део обода.

Библиографија: Непубликовано

ДБ

105. Прозорско стакло

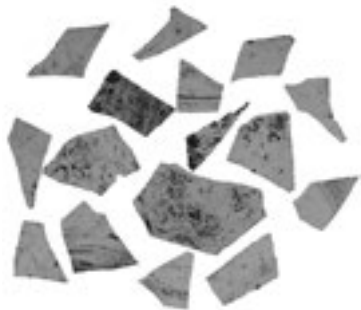
Стакло, ваљање, сечење; димензије 9,2 x 6,3 x 0,2 cm; Објекат X; 2013. година; Народни музеј Чачак, Ц 22/13.

Датовање: VI - почетак VII века

Фрагмент равног и прозирног, зеленкастог прозорског стакла са очуваним делом обода.

Библиографија: Непубликовано

ДБ

106. Прозорско стакло

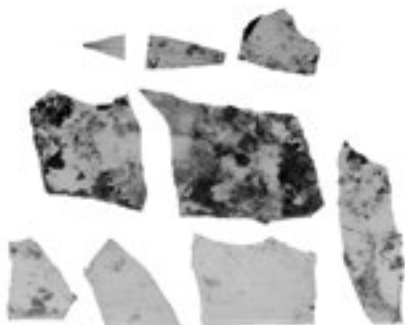
Стакло, ваљање, сечење; Базилика „С“ - средњи јужни анекс; 1994. година; Народни музеј Чачак, Ц 14/94.

Датовање: VI-почетак VII века

Шездесет и пет фрагмената равног прозорског стакла, од којих је девет са очуваним делом обода. Фрагменти су различитих димензија.

Библиографија: Непубликовано

ДБ

107. Прозорско стакло

Стакло, ваљање, сечење; димензије: од 1,9 x 1,1 x 0,2 cm до 3,1 x 3,5 x 0,2 cm; Базилика „С“ - средњи јужни анекс; 1994. година; Народни музеј Чачак, Ц 20/94.

Датовање: VI век

Тридесет и седам фрагмената равног прозорског стакла, иридираних и различитих боја (зеленаста, жућкаста, беличаста). Једанаест фрагмената има очуван део зарубљеног равног обода.

Библиографија: Непубликовано

ДБ

108. Жрвањ

Камен, класање и глачање; пречник 38,4 cm; дебљина 5,8 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 90/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Плочасте жрвањ неправилног кружног облика са истоветним отвором у средини, начињен од беличастог ситнозрног камена.

Библиографија: Непубликовано

ПШ

109. Жрвањ

Камен, класање и глачање; пречник 40,3 cm; дебелина 7,3 cm; Сонда 9/95; 1995. година; Народни музеј Чачак, Ц 26/95.

Датовање: VI - почетак VII века

Плочасти жрвањ неправилног кружног облика са истоветним отвором у средини, начињен од беличастог ситнозрног камена.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

110. Мортаријум

Камен, класање и глачање; пречник 30,5 cm; висина 18,8 cm; Објекат VIII; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 2/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Мортаријум са реципијентом полуоптастог облика са три симетрично распоређене плочасте дршке. На предњој страни се налази изливник. Унутрашњост је пригачана. Начињен је од кречњака.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

111. Мортаријум

Камен, класање и глачање; пречник 32,3 cm; висина 22,4 cm; Објекат III; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 181/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Мортаријум са реципијентом полуоптастог облика са три симетрично распоређене плочасте дршке. На предњој страни се налази изливник. Унутрашњост је пригачана. Начињен је од кречњака.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

112. Мортаријум

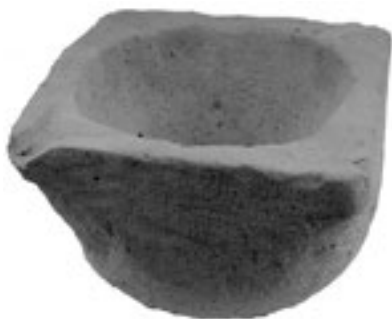
Камен, класање и глачање; пречник 35,2 cm; висина 22,2 cm; Сонда 1/97; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 31/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Мортаријум са реципијентом полулоптастог облика са три симетрично распоређене плочасте дршке. На предњој страни се налази изливник. Унутрашњост је пригладана, док је дно пробушено. Начињен је од кречњака.

Библиографија: Непубликовано

ПШ

113. Мортаријум

Камен, класање и глачање; пречник 27,3 cm; висина 17,4 cm; Објекат VIII; 2008. година; Народни музеј Чачак, П 8/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Мортаријум са реципијентом полулоптастог облика и квадратно обликованом горњом површином. На једном од углова уочавају се трагови изливника. Унутрашњост је пригладана. Начињен је од кречњака.

Библиографија: Милинковић, 2010, 90, сл. 81.

ПШ

114. Дршка ведрице

Гвожђе, ковање; димензије: 17,5 x 0,7 x 0,3 cm; Сонда 2/97; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 148/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Дршка ведрице, правоугаоног пресека, са благо извијеним крајевима за качење.

Библиографија: Непубликовано

СС

115. Дршка бронзане посуде

Бронза, ливење; димензије: 9 x 4,1 x 0,4 cm; дебелина петље 0,7 cm; Објекат V - просторија „а“; 2000. година; Народни музеј Чачак, Ц 18/00.

Датовање: VI - почетак VII века

Дршка бронзане посуде, листоликог облика, са благим унутрашњим закривљењем и спирално повијеном петљом на врху.

Библиографија: Милинковић, 2010, 84, сл. 72.

СС

116. Дршка патере

Бронза, ливење; димензије: 17,2 x 2,2-5,5 x 0,2 cm; Објекат I - просторија „б“; 1985. година; Народни музеј Чачак, Ц 1/85.

Датовање: VI - почетак VII века

Дршка патере, правоугаоног пресека, са полукружно обликованим крајем. Корен дршке је леззасто проширен.

Библиографија: Милинковић, 2010, 54-55.

СС

117. Реципијент неодређене намене

Бронза, ливење, искуцавање; висина 2,80 cm; ширина 3,40 cm; Горњи град, ископ за темељ конзерваторске бараке, слој мрке земље; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 132/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Бронзани реципијент по облику налик минијатурном котлу, са две спољне ушице за качење на нивоу обода и малим дугметастим завршетком на средини испупченог дна. Фрагментован, неодређене намене (лампа, кандило?).

Библиографија: Милинковић, 2010, 55, сл. 30.

ММ

118. Чаша

Стакло, техника слободног дувања; пречник обода чаше 9 cm; висина дна 1,4 cm; дебелина реципијента 0,1 cm; Објекат VIII - просторија „б“; 2010. година; Народни музеј Чачак, Ц 140/10.

Датовање: VI - почетак VII века

Чаша коничног облика, прстенастог извијеног обода, увученог купастог дна. Израђена од стакла зеленкасте боје.

Библиографија: Непубликовано

СС

119. Чаша

Стакло, техника слободног дувања; димензије: 3,5 x 2,1 x 0,1 cm; Базилика „А“; 1987. година; Народни музеј Чачак, Ц 97/87.

Датовање: VI - почетак VII века

Чаша коничног облика, благо увученог дна. Израђена од прозирног стакла жућкасте нијансе.

Библиографија: Križanac, 2009, 282, fig. 4:4.

СС

120. Чаша

Стакло, техника слободног дувања; димензије: 4,85 x 3,45 x 0,15 cm; висина дна 1,2 cm; Објекат I - просторија „а“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 112/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Чаша увученог купастог дна. Израђена од стакла зеленкасте боје.

Библиографија: Križanac, 2009, 274, 284, no. 51, fig. 12:5; Милинковић, 2010, 249.

СС

121. Пехар на стопи

Стакло, техника слободног дувања; пречник стопе 4,5cm; висина очуваног реципијента 4,7cm; дебелина тела пехара 0,1cm; Објекат VIII; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 108/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Пехар плитког реципијента, на кружној равној стопи која се завршава прстенастим цвастим рубом.

Библиографија: Križanac 2009, 272, 283, fig. 8:3; Милинковић 2010, 249, Т. XIV/8.
СС

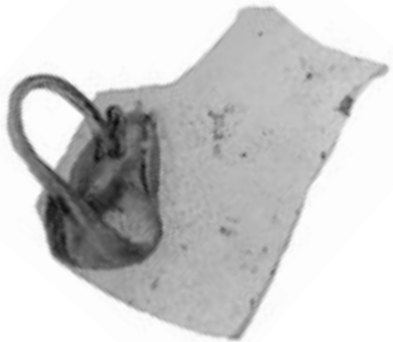
122. Пехар на стопи

Стакло, техника слободног дувања; пречник дна 4 cm; дебелина фрагмента 0,3-0,4 cm; Објекат I - просторија „d“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 173/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Пехар на кружној стопи која се завршава прстенастим цвастим рубом. Израђен од стакла зеленкасте боје.

Библиографија: Непубликовано
СС

123. Лампа

Стакло, техника слободног дувања; димензије: 4,4 x 3,5 x 0,1 cm; дебелина дршке 0,2 cm; Базилика „А“ – средњи део северног брода; 1987. година; Народни музеј Чачак, Ц 93/87.

Датовање: VI - почетак VII века

Фрагмент лампе са очуваном малом тракастом дршком. Израђена од стакла зеленкасте боје.

Библиографија: Križanac, 2009, 274, no. 45.
СС

124. Лампа

Стакло, техника слободног дувања; димензије: 4 x 3 x 0,1 cm; дебљина дршке 0,7 cm; јужно од базилике „В“; 1987. година; Народни музеј Чачак, Ц 104/87.

Датовање: VI - почетак VII века

Лампа коничног облика, задебљаног прстенастог обода, са очуваном малом дршком која крече од обода. Израђена од стакла маслинастозелене боје.

Библиографија: Гавриловић, 1989, 88; Križanac, 2009, 272, 283, fig. 9:1.

СС

125. Лампа

Керамика, у калуцу; дужина 8,3 cm; ширина 6,2 cm; висина 3 cm; Објекат VI; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 44/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Лампа овалног облика са низовима ситних бобичастих украса на диску. Припада тзв. малоазијском типу.

Библиографија: Милинковић, 2010, Т. XV/8.

ВБ

Алат и прибор

126. Будац

Гвожђе, ковање; димензије: 17,8 x 4,6 x 0,9 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс, остава; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 17/89.

Датовање: VI - почетак VII века

Будац са повијеним сечивом трапезоидног облика чије су ивице лучно обликоване конвексно изведеном оштрицом и краћим уским ојачањем правоугаоног облика и пресека на задњој страни кружног отвора за насађивање дршке. Бочна страна ушнице је правоугаоног облика.

Библиографија: Milinković, 2002, 102, Abb. 28/3; Милинковић, 2010, 153, сл. 199.

ГШ

127. Будац

Гвожђе, ковање; димензије: 23,1 x 8,9 x 0,6 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс, остава; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 16/89.

Датовање: VI - почетак VII века

Будац са повијеним сечивом трапезоидног облика чије су ивице лучно обликоване конвексно изведеном оштрицом и краћим ојачањем квадратног облика и пресека на задњој страни кружног отвора за насађивање дршке. Бочна страна ушнице је правоугаоног облика.

Библиографија: Milinković, 2002, 102, Abb. 28/12; Милинковић, 2010, 153, сл. 210.

ГШ

128. Будац

Гвожђе, ковање; димензије: 17,3 x 5,4 x 0,7 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс, остава; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 19/89.

Датовање: VI - почетак VII века

Мањи будац са повијеним сечивом трапезоидног облика чије су ивице лучно обликоване конвексно изведеном оштрицом и краћим ојачањем квадратног облика и пресека на задњој страни кружног отвора за насађивање дршке. Бочна страна ушнице је ромбоидног облика.

Библиографија: Milinković, 2002, 102, Abb. 28/9; Милинковић, 2010, 153, сл. 210.

ГШ

129. Срп

Гвожђе, ковање; димензије: 36,4 x 3,1 x 0,9 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс, остава; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 9/89.

Датовање: VI - почетак VII века

Срп са сечивом полукружног облика и троугаоног пресека чији је врх повијен под готово правим углом. Сечиво под углом мањим од готово 90° прелази у трн за насађивање правоугаоног пресека који се у доњем делу ломи најпре удесно под оштрим углом, а затим надоле под правим углом.

Библиографија: Milinković, 2002, 102, Abb. 27/11; Милинковић, 2010, 153, сл. 197.

ПШ

130. Косир

Гвожђе, ковање; димензије: 33,4 x 3,6 x 0,7 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс, остава; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 25/89.

Датовање: VI - почетак VII века

Косир са полукружним сечивом троугаоног пресека које је у горњем делу савијено готово под правим углом. Доњи део сечива прераста у тулац за насађивање кружног пресека на коме је очуван отвор за закивак овалног облика.

Библиографија: Milinković, 2002, 102, Abb. 27/7; Милинковић, 2010, 153, сл. 209.

МММ

131. Косир

Гвожђе, ковање; димензије: 27,7 x 3,9 x 0,3 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс, остава; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 21/89.

Датовање: VI - почетак VII века

Косир са полукружним сечивом троугаоног пресека које је у горњем делу савијено готово под правим углом. На тупој страни сечива налази се управно постављен испуст правоугаоног облика и пресека. Доњи део сечива прераста у тулац за насађивање кружног пресека.

Библиографија: Milinković, 2002, 102, Abb. 27/8; Милинковић, 2010, 153, сл. 157.

МММ

132. Косир

Гвожђе, ковање; димензије: 15,9 x 1,6 x 23 cm; Објекат VIII - просторија „d“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 93/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Мањи виноградарски косир са полукружним сечивом троугаоног пресека чији је врх оштећен. Дршка је правоугаоног пресека и завршава се у виду кружне отворене петље на доњем крају.

Библиографија: Milinković, 2002, Abb. 37/1; Милинковић, 2010, 56, сл. 32.

ПШ

133. Секира

Гвожђе, ковање; димензије: 19,8 x 6,2 x 3,2 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс, остава; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 20/89.

Датовање: VI - почетак VII века

Секира са повијеним трапезоидним сечивом и конвексном оштрицом. Задња страна кружног отвора за насађивање дршке, која је нешто дужа, спушта се испод линије споја сечива и доње ивице оштрице. Врх сечива је поломањен.

Библиографија: Milinković, 2002, 102, Abb. 28/2; Милинковић, 2010, 153, сл. 210.

ПШ

134. Тесла

Гвожђе, ковање; димензије: 11,93 x 3,4 x 1,1 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс, остава; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 15/89.

Датовање: VI - почетак VII века

Мања тесла са повијеним сечивом трапезоидног облика чији је врх делимично оштећен и краћим ојачањем правоугаоног облика и пресека на задњој страни овалног отвора за насађивање дршке. Бочна страна ушице је ромбоидног облика.

Библиографија: Milinković, 2002, 102, Abb. 28/7; Милинковић, 2010, 153, сл. 198.

ПШ

135. Стругач за дрво

Гвожђе, ковање; димензије: 48,2 x 2,1 x 0,4 cm; Горњи град, ископ за темељ конзерваторске баракe; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 99/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Стругач за дрво са сечивом троугаоног пресека које је на једној страни лучно савијено надоле под углом од око 45°. На савијени део сечива наставља се управно постављен и лучно обликован трн за насађивање дршке, изведен у виду шипке правоугаоног пресека. Трн за насађивање истоветног облика налази се и на другом крају алатке где се наставља на сечиво.

Библиографија: Непубликовано

ПШ

136. Длето

Гвожђе, ковање; димензије: 10,2 x 0,7 x 0,4 cm; Објекат VIII; 2013. година; Народни музеј Чачак, Ц 1/13.

Датовање: VI - почетак VII века

Деформисано длето начињено од шипке која је у горњем делу квадратног, а у доњем правоугаоног пресека. Доњи крај алатке је правилно засечен.

Библиографија: Непубликовано

ПШ

137. Звоно

Бронза, ливење; гвожђе, ковање, урезивање; пречник 14,2 cm; висина 12,3 cm; Базилика „С“ - североисточни анекс, остава; 1988. година; Народни музеј Чачак, Ц 12/88.

Датовање: VI - почетак VII века

Звоно полулоптастог облика на чијем се врху налази петљасто изведен завршетак правоугаоног облика и заобљених ивица, са кружним отвором за качење. На горњој страни петље урезима је обележено њено средиште, тако да је звоно на тај начин „центрирано“. Са унутрашње стране, а испод поменуте ушице за качење, било је окачено клатно начињено од гвоздене ваљкасте шипке која се у горњем делу сужава и завршава у виду отворене полукружне петље неправилног облика. Тачна намена звона није утврђена.

Библиографија: Milinković, 2002, 102, Abb. 28/1; Милинковић, 2010, 153, сл. 191-192.

ММ

138. Звоно

Бронза, ливење; пречник 3,8 cm; висина 5,6 cm; Сонда 3/96; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 150/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Звоно у облику зарубљене купе, ливено изједна, на чијем се врху налази петљасто изведен завршетак квадратног облика заобљених ивица са кружним отвором за качење. Клатно недостаје.

Библиографија: Милинковић, 2010, 96, сл. 88.

ПШ

139. Звоно

Бронза, гвожђе, ливење, ковање; пречник 4,5 cm; висина 4,6 cm; Сонда 3/08; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 207/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Мање звоно чији су доњи крајеви благо разгнати ка споља, на чијем се врху налази петљасто изведен завршетак правоугаоног облика са заобљеним горњим угловима и кружним отвором за качење кроз који је провучен, а потом савијен гвоздени клин. Клин има тело ваљкастог облика и плочасту главу кружног облика. Спољашњост је украшена са шест урезаних паралелних линија груписаних у три фриза. У првом, који се налази на горњем делу звона, налазе се две, у другом, који је на средини звона, три, а у трећем, уз доњу ивицу звона, једна линија. Клатно недостаје.

Библиографија: Милинковић, 2010, 96, сл. 89.

ПШ

140. Стругач за кожу

Гвожђе, ковање; димензије: 18,8 x 18,19 x 1,3 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс, остава; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 24/89.

Датовање: VI - почетак VII века

Стругач за кожу са трапезоидним сечивом и лучном оштрицом, чији су крајеви шпицасто обликовани и савијени нагоре под готово правим углом. На радни део алатке вертикално је постављен отворени тулац кружног, са отвором за закивак истоветног облика.

Библиографија: Милинковић, 2002, 102, Abb. 27/6; Милинковић, 2010, 153, сл. 209.

ПШ

141. Стругач за кожу

Гвожђе, ковање; димензије: 5,8 x 5,7 x 0,8 cm; Објекат VIII; 2010. година; Народни музеј Чачак, Ц 175/10.

Датовање: VI - почетак VII века

Стругач за кожу са трапезоидним сечивом и лучном оштрицом на којој се виде остаци од 10 зубаца. На радни део алатке вертикално је постављен трн правоугаоног облика и пресека који је у горњем делу повијен под готово правим углом.

Библиографија: Непубликовано

ПШ

142. Кожарски нож (?)

Гвожђе, ковање, урезивање; димензије: 11,9 x 1,2 x 0,3 cm; Објекат VIII - просторија „с“; 2012. година; Народни музеј Чачак, Ц 157/12.

Датовање: VI - почетак VII века

Кожарски нож (?) од кога је очувано оштећено и деформисано сечиво троугаоног облика и пресека. Прелаз дршке квадратног пресека у сечиво на унутрашњој страни је под углом, а на спољашњој раван. Врх сечива је поломљен, док је доњи део оштећен. Са обе стране сечива се уз прелаз дршке у оштрицу налази по један мотив концентричног круга са по три кружнице.

Библиографија: Непубликовано

МлМл

143. Маказе

Гвожђе, ковање; димензије: 32,1 x 5,8 x 0,3 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс, остава; 1989. година; Народни музеј Чачак, Ц 22/89.

Датовање: VI - почетак VII века

Лучне једноделне маказе за шишање оваца са сечивима троугаоног облика и пресека. Прелаз дршке квадратног пресека у сечиво на унутрашњој страни је конкаван, а на спољашњој раван, док је доњи део дршке плочасто раскуцан.

Библиографија: Milinković, 2002, 102, Abb. 28/10; Милинковић, 2010, 153, сл. 210.

ПШ

144. Гребено

Гвождје, ковање; димензије: 31,2 x 10,5 x 0,4 cm; Базилика „С“, североисточни анекс - остава; 1988 година; Народни музеј Чачак, Ц 16/88.

Датовање: VI - почетак VII века

Двострано гребено за чешљање вуне која са обе стране централног плочастог дела има по две паралелне дршке у виду делимично деформисаних шипки правоугаоног пресека. Средишњи део алатке са обе стране има фрагментоване остатаке зубаца који су са једне стране гушће, а са друге ређе распоређени.

Библиографија: Милинковић, 1988, Т. XII; Milinković, 2002, 102; Милинковић, 2010, 153.

ГШ

145. Пршљенак

Кост, резање; пречник 3,4 cm; висина 1,3 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 208/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Пршљенак у виду степенасто обликованог ваљка са кружним отвором у средини који је пригачан. Доња, шира база украшена је са доње стране са по две двоструке урезане кружнице, од којих је једна уз спољашњу ивицу, а друга на средишњем делу, док се са горње стране исте базе налази једна двоструко урезана кружница. Бочна страна горње базе украшена је са пет паралелно урезаних правих линија.

Библиографија: Milinković, 2002, Abb. 35/18

ГШ

146. Пршљенак

Керамика, печење; пречник 3,6 cm; висина 2,1 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 228/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Кружни пршљенак неправилног биконичног облика тамномрке боје са кружним отвором у средини. Пршљенак је напукао.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

147. Пршљенак

Керамика, печење; пречник 3,2 cm; висина 0,9 cm; Објекат V - просторија „а“; 2000. година; Народни музеј Чачак, Ц 59/00.

Датовање: VI - почетак VII века

Кружни пршљенак плочастог облика светлокрме боје са кружним отвором у средини.

Библиографија: Милинковић, 2010, 83, сл. 69.

ГШ

148. Пршљенак

Камен, класање и глачање; пречник 2,2 cm; висина 1,7 cm; Објекат X; 2013. година; Народни музеј Чачак, Ц 78/13.

Датовање: VI - почетак VII века

Пршљенак ваљкастог облика начињен од камена светло и тамносиве боје које се преливају, са кружним отвором у средини. Површина камена је фино углачана, а око ивице доње базе пружају се две танке, плитко урезане паралелне линије.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

149. Разбој

Кост, резање; димензије: 6,8 x 0,9 x 0,4 cm; Објекат I - просторија „f“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 257/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Разводник нити на разбоју у виду деформисане тракасте коштане плочице правоугаоног облика и пресека, са дванаест кружних перфорација распоређених равномерно и правилно у једној линији. Део плочице недостаје.

Библиографија: Milinković, 2002, Abb. 35/11; Милинковић, 2010, 58, сл. 37.

ГШ

150. Разбој

Кост, резање; димензије: 6,3 x 1,5 x 0,6 cm; Сонда 3/13; 2013. година; Народни музеј Чачак, Ц 60/13.

Датовање: VI - почетак VII века

Разводник нити на разбоју у виду тракасте коштане плочице правоугаоног пресека и облика, са пет кружних перфорација, од којих је једна делимично очувана, распоређених равномерно и правилно у једној линији. Део плочице недостаје.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

151. Игла

Кост, резање; димензије: 6,5 x 0,4 x 0,2 cm; Објекат VIII; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 348/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Игла правоугаоног пресека која се на оба краја шпицасто завршава. На глави игле налази се вертикално постављен овални отвор за провлачење конца. Површина игле је углачана.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

152. Удџа

Гвожђе, ковање; димензије: 7,4 x 0,6 x 0,2 cm; Објекат VIII - просторија „а“; 2010. година; Народни музеј Чачак, Ц 87/10.

Датовање: VI - почетак VII века

Удџа са телом правоугаоног пресека која у горњем делу поломљена. Врх удџе је заострен и има зализак.

Библиографија: Милинковић, 2011, 66, Т. II/1.

ГШ

153. Ливачка посуда (?)

Керамика, руком рађено; дужина 25 cm; ширина 22,5 cm; висина 8,6 cm; Објекат III; 1997. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: VI - почетак VII века

Реципијент издуженог овалног облика, дебелих зидова и са малим изливником заобљеног дна.

Библиографија: Милинковић, 2010, 75, Т. XVI/4.

ВБ

154. Клешта

Гвожђе, ковање; димензије: 20,8 x 9,9 x 0,7 cm; Објекат VI; 2010 година; Народни музеј Чачак, Ц 173/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздена клешта начињена од шипки правоугаоног пресека које су у доњем делу обликоване у виду кружне петље, од којих је једна поломљена. Доњи крајевци кракова међусобно су повезани граничником од шипке правоугаоног облика и пресека, која се на крајевима завршавала у виду петљи кружног облика, од којих једна недостаје. На граничнику је очувано шест уреза који су одређивали опсег отварања.

Библиографија: Милинковић, 2010, 129, сл. 147.

ГШ

155. Машнице

Гвожђе, ковање; димензије: 19,2 x 1,9 x 0,1 cm; Базилика „D“; 2005. година; Народни музеј Чачак, Ц 13/05.

Датовање: VI - почетак VII века

Поломљене машице направљене од једне траке лима правоугаоног облика и пресека која је савијена напола, тако да на горњем делу формира „омега петљу“ која је благо деформисана. Краци испод главе готово да се додирују, док се ка доњем делу постепено раздвајају. Сами краци се постепено шире ка свом доњем крају и имају трапезоидни облик, док су им доњи углови заобљени. Један крак је поломљен.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

156. Мистрија

Гвођдс, ковање; димензије: 21,6 x 5,1 x 0,2 cm; Сонда 2/96; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 81/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Мистрија делтоидног облика са заобљеним ивицама чији је врх радне површине поломљен. Дршка за насађивање у виду шипке квадратног пресека најпре се пружа праволинијски, под нагибом, а затим се „ломи“ под углом од око 90° и поново савија под правим углом, прерастајући у радну површину под углом од око 45° у односу на први део дршке.

Библиографија: Milinković, 2002, 102, Abb. 38/3; Милинковић, 2010, 75, сл. 59.

ГШ

157. Стилус

Гвођдс, ковање; пречник 0,5 cm; дужина 8,1 cm; Сонда 5/96; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 238/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Стилус начињен од шипке ваљкастог облика која се у доњем делу шпицасто завршава, док је у горњем трапезоидно раскуцана.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

158. Бригва

Гвођдс, ковање; димензије: 12,6 x 3,1 x 0,3 cm; Сонда II; 1984. година; Народни музеј Чачак, Ц 9/84.

Датовање: VI - почетак VII века

Бригва са сечивом троугаоног пресека чија је оштрица лучно изведена. На једном крају налази се полукружно ојачање са кружном перфорацијом кроз коју је провучена кружна алка за качење. Испод поменуте перфорације, померен ка средишњем делу сечива, налази се још један кружни отвор. Горња ивица сечива се најпре пружа праволинијски, после чега се савија надолу под готово правим углом и лучно пружа ка поломљеном врху сечива.

Библиографија: Непубликовано.

ГШ

159. Бритва

Гвожђе, ковање; димензије: 11,5 x 2,2 x 0,4 cm; Објекат VIII - просторија „а“; 2010. година; Народни музеј Чачак, Ц 82/10.

Датовање: VI - почетак VII века

Бритва са сечивом троугаоног пресека чија је оштрица лучно изведена. На једном крају налази се полукружно ојачање са кружном перфорацијом, а испод ње, померен ка средишњем делу сечива, налази се још један кружни отвор. Горња ивица сечива пружа се праволинијски.

Библиографија: Непубликовано

ПШ

160. Нож

Гвожђе, ковање; димензије: 12,2 x 1,1 x 0,2 cm; Сонда 2/96; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 115/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Нож са сечивом које има равну горњу ивицу и косу оштрицу која се завршава шпицасто. Прелаз обе ивице дршке у сечиво је праволинијски.

Библиографија: Непубликовано

МлМл

161. Нож

Гвожђе, ковање; димензије: 13,5 x 1,6 x 0,3 cm; Објекат VIII - просторија „б“; 2010. година; Народни музеј Чачак, Ц 100/10.

Датовање: VI - почетак VII века

Нож са сечивом које има равну горњу ивицу и косу оштрицу која се завршава шпицасто. Врх је поломљен. Прелаз горње ивице дршке у сечиво је изведен конкавно, а доњи конвексно.

Библиографија: Непубликовано

МлМл

162. Нож

Гвожђе, ковање; димензије: 29,8 x 2,2 x 0,43 cm; Објекат IX; 2011. година; Народни музеј Чачак, Ц 147/11.

Датовање: VI - почетак VII века

Дужи нож са сечивом, равном горњом ивицом и косом оштрицом која се завршава шпицасто. Прелаз горње ивице дршке у сечиво је изведен равно, а доњи конкавно. На самом крају дршке налази се мања фрагментована петља за качење.

Библиографија: Милинковић, 2011, 68, сл. 17, Т. I/1.

ГШ

163. Алат непознате намене

Гвожђе, ковање; димензије: 11,8 x 1,8 x 0,6 cm; Сонда 3/13; 2013. година; Народни музеј Чачак, Ц 48/13.

Датовање: VI - почетак VII века

Алатка непознате намене искована од квалитетнијег гвожђа. Начињена је од шипке правоугаоног пресека која се у горњем делу шпицасто завршава, а у доњем у виду плочасто раскуцаног краја са трокраким завршетком.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

164. Алат непознате намене

Гвожђе, ковање; димензије: 11,7 x 1,6 x 0,3 cm; Сонда 3/08; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 245/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Алатка непознате намене начињена од квалитетнијег гвожђа. Дршка, која се у горњем делу завршава у виду кружне петље, наставља се у тело алатке начињено од шипке правоугаоног пресека. У доњем делу алатка се завршава трапезоидним плочасто раскуцаним крајем који је поломљен.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

165. Брус

Камен, класање и глачање; димензије: 7,1 x 1,9 x 08 cm; Објекат I - просторија „с“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 272/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Брус неправилног овалног облика и неправилног правоугаоног пресека, заглачаних површина и заобљених ивица, начињен од ситнозрног камена мркосиве боје. На једној од широких страна уочавају се уреси настали приликом оштрења сечива.

Библиографија: Милинковић, 2010, 57, сл. 35.

МлМл

166. Брус

Камен, класање и глачање; димензије: 8,4 x 5,7 x 1,6 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 210/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Брус неправилног овалног облика и неправилног правоугаоног пресека, заглачаних површина и заобљених ивица, начињен од ситнозрног камена сивомрке боје. Део бруса је поломљен.

Библиографија: Непубликовано

МлМл

167. Брус

Камен, класање и глачање; димензије: 13,57 x 2 x 1,6 cm; Објекат VIII - просторија „а“; 2010. година; Народни музеј Чачак, Ц 163/10.

Датовање: VII - почетак VIII века

Брус неправилног облика и неправилног правоугаоног пресека, заглачаних површина и заобљених ивица, начињен од ситнозрног камена светломрке боје. На широј страни се налазе два уреса настала приликом оштрења сечива, од којих је један знатно дубљи и шири. Део бруса је поломљен.

Библиографија: Непубликовано

МлМл

Оружје

168. Ухобран

Гвожђе, ковање; димензије: 11,2 x 8,1 x 0,3 cm; Објекат I - просторија „а“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 81/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Делимично општећен гвоздени ухобран приближно правоугаоног, конвексно/конкавног облика, са косо засечним доњим угловима. Уз дуже ивице ухобрана очувана су по два кружна отвора за везивање поставе.

Библиографија: Милинковић, 2010, 61-62, сл. 42.

АС

169. Оклоп

Гвожђе, ковање; димензије дужих ламела: 9,3 x 1,4 x 0,1 cm; димензије краћих ламела: 7,2 x 1,7 x 0,1 cm; пречник карика 0,7 cm; Објекат X; 2013. година, Народни музеј Чачак Ц 31/13.

Датовање: крај VI - почетак VII века

Фрагментовани ламеларни оклоп са неколико стотина ламела, израђен од танких правоугаоних гвоздених плочица. Плочице или ламеле које имају зарубљене углове перфориране су у различитом распореду и међусобно повезане у редове, а потом пришиване за кожну поставу која се уочава у траговима. Уз ламеларни оклоп нађени су и делови панцира начињеног од уплетених малих карика, могуће штитника за врат.

Библиографија: Непубликовано

ВВ

170. Умбо (?)

Гвожђе, ковање; димензије: 10,5 x 4,8 x 0,6 cm; Сонда 3/08; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 320/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Уломак гвозденог умба (?) коничног облика чија је база постављена под оштрим углом у односу на испупчени део.

Библиографија: Непубликовано

АС

171. Оков дршке мача

Бронзани лим, ковање; димензија 4,9 x 2 x 0,3 cm; Објекат VI; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 302/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Делимично оштећен бронзани оков дршке мача (спате) овалног облика. На средини окова налази се испупчење у виду зарубљене пирамиде, а на његовим ужим странама по један кружни отвор за закивке.

Библиографија: Милинковић, 2010, 132, сл. 154.

АС

172. Оков каније

Бронзани лим, ливење, савијање; димензије: 2,7 x 1,7 x 0,5 cm; Објекат I - просторија „а“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 169/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Оков каније потковичастог облика и олучастог пресека начињен од бронзаног лима. Уз унутрашње ивице благо проширених крајева окова налази се по један пар наспрамно постављених кружних отвора за закивке.

Библиографија: Непубликовано

АС

173. Оков каније (?)

Бронзани лим, ковање; димензије: 7,7 x 1 x 0,1 cm; Сонда 3/13; 2013. година; Народни музеј Чачак, Ц 50/13.

Датовање: VI - почетак VII века

Уломак окова каније (?) лучног пресека начињеног од бронзаног лима. Уз унутрашњу ивицу очуваног, благо суженог краја украшеног линсарним урезима, налази се пар наспрамно постављених отвора за закивке.

Библиографија: Непубликовано

АС

174. Врх копча

Гвожђе, ковање; димензије: 25,2 x 5 x 2 cm; Објекат VI; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 59/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздени врх копча са бодилом лучно обликованих ивица чија се највећа ширина налази приближно у средини и незнатно оштећеним тулцем кружног пресека.

Библиографија: Милинковић, 2010, 131, сл. 153.

АС

175. Врх копча

Гвожђе, ковање; димензије: 17,3 x 2 x 1,1 cm; Сонда 5/96; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 192/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздени врх копча коме недостаје сам врх и чије су ивице оштећене. Бодило копча је уско, уједначене ширине и ромбоидног пресека, са наглашеним средишњим бридом, док је пресек оштећеног туца овалан.

Библиографија: Непубликовано

АС

176. Врх копча

Гвожђе, ковање; димензије: 14,3 x 2,6 x 0,3 cm; Сонда 11/95; 1995. година; Народни музеј Чачак, Ц 31/95.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздени врх копча коме недостаје сам врх и чије су ивице знатно оштећене. Бодило ромбоидног пресека најшире је у близини оштећеног трна за насађивање који је правоугаоног пресека.

Библиографија: Непубликовано

177. Врх стреле

Гвожђе, ковање; димензије: 10,6 x 1,6 x 0,8 cm; Базилика „С“; 1994. година; Народни музеј Чачак, Ц 6/94.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздени врх стреле који се од дна делимично оштећеног тупца овалног пресека постепено сужава до самог врха пробојног дела четвороугаоног пресека.

Библиографија: Милинковић, 2010, 154, сл. 211.

АС

178. Врх стреле

Гвожђе, ковање; димензије: 5,5 x 1,6 x 0,3 cm; Сонда 8/95; 1995. година; Народни музеј Чачак, Ц 21/95.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздени врх стреле листоликог облика и пљоснатог пресека чије су ивице знатно оштећене, са оштећеним трном правоугаоног пресека.

Библиографија: Непубликовано

АС

179. Врх стреле

Гвожђе, ковање; димензије: 6,8 x 1,2 x 0,8 cm; Базилика „С“; 1994. година; Народни музеј Чачак, Ц 17/94.

Датовање: VI - почетак VII века

Кородирани гвоздени врх тробриде стреле са трном кружног пресека.

Библиографија: Милинковић, 2010, 154, сл. 211.

АС

180. Врх стреле

Гвожђе, ковање; димензије: 9,7 x 0,9 x 0,9 cm; Објекат V - просторија „b“; 2006. година; Народни музеј Чачак, Ц 36/06.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздени врх тробриде стреле са делимично оштећеним тулцем овалног пресека. У доњем делу тулца налази се кружни отвор за закивак.

Библиографија: Милинковић, 2010, 85-86, сл. 75.

АС

181. Коњске жвале

Гвожђе, ковање; димензије шипке: 10,8 x 2,2 x 0,6 cm; димензије алке: 2,9 x 1,7 x 0,3 cm; Базилика „А“ - северни брод; 1987. година; Народни музеј Чачак, Ц 110/87.

Датовање: VI - почетак VII века (?)

Део гвоздених коњских жвала сачињен од шипке кружног пресека и алке. Шипка се на једном крају завршава оштећеном кружном ушицом, а на другом двема кружним ушицама неједнаких димензија. Већа ушица се налази између шипке и мање ушице и кроз њу је провучена алка неправилног облика. Бочне стране алке лучно су увучене и међусобно се додирују, делећи алку на два дела (један приближно кружног, а други приближно правоугаоног облика).

Библиографија: Непубликовано

АС

182. Коњске жвале

Гвожђе, ковање; димензије: 20,08 x 9,7 x 0,6 cm; Објекат VI - просторија „b“; 2007. година; Народни музеј Чачак, Ц 5/07.

Датовање: VI - почетак VII века (?)

Део гвоздених коњских жвала сачињен од две шипке кружног пресека, међусобно спојене кружним петљама којима се на једном крају завршавају. На другом крају шипке се завршавају двема ушицама неједнаких димензија и различитих облика. Већа ушица је неправилног кружног облика и смештена је између шипке и мање ушице неправилног овалног облика. Петља дуже шипке у истој је равни као и ушице, док је петља краће шипке постављена под правим углом у односу на ушице.

Библиографија: Непубликовано

АС

183. Псалија

Гвожђе, ковање; димензије: 12,2 x 4,8 x 0,8 cm; Сонда 4/13; 2013. година; Народни музеј Чачак, Ц 81/13.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздена псалија у виду шипке приближно правоугаоног пресека, чији је један крај повијен и завршава се лоптастим задебљањем, док се на средини налази отвор трапезоидног облика кроз који су провучена два фрагментована покретна окова начињена савијањем гвоздене шипке полукружног пресека. Шипка је на средини савијена тако да њени расковани краци, пљоснатог пресека, буду паралелни. Краци шипке међусобно су спојени са по два гвоздена закивка.

Библиографија: Непубликовано

АС

Новац и мерни инструменти

184. Сестерциј Хадријана

Бронза, ковање; R = 3,2 cm, T = 22,05 гр; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 82/97. Хадријан ? (117-138. година). Ковница Рим.

Аверс и реверс су тако излизани да се само назире портрет који би могао бити Хадријанов.

Неодређен

MB

185. Антонинијан Галијена

Бронза, ковање; R = 2,4 cm; Објекат VIII - просторија „b“; 2010. година; Народни музеј Чачак, Ц 123/10.

260-268. година. Неодређена ковница.

Аверс: Gallienus aug. Наго погрсеје окренуто надесно. На глави круна са зрацима.

Реверс: IOVI CO[.....]. Нејасна представа Јупитера.

Неодређен

MB

186. Антонинијан Проба

Бронза, ковање; R = 3,1 cm; Сонда 1/00; 2000. година; Народни музеј Чачак, Ц 1/00.

276-282. година. Неодређена ковница.

Аверс: Imp C Probus p f aug. Погрсеје у оклопу окренуто налево. Император на десном рамену носи укошено копље. На глави круна од зракова.

Реверс: [SOLI INVICTO]. Сол стоји у квадриги. Коњи галомирају окренути налево.

Неодређен

MB

187. Фолис Лицинија I

Бронза, ковање; R = 2,5-3 cm; Сонда 12/95. 1995. година; Народни музеј Чачак, Ц 59/95
312-315. година. Ковница Сисија.

Аверс: Imp Licinianus p f aug. Наго попрсје окренуто надесно. На глави ловоров венац.
Реверс: IOVI CON - SERVATORI AVGG NN. Јупитер стоји окренут налево, ослоњен на
скиптар. У десној руци држи Викториолу на кугли која му пружа венац. Лево крај ногу орао с
венцем. У пољу десно: В; у одсечку: SIS.

Библиографија: RIC VII, p. 423, no. 4
MB

188. Нумус Констанција II

Бронза, ковање; R = 1,8 cm; Сонда 5/96; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 197/96.
330-335. година. Неодређена ковница.

Аверс: Flul Constantius nob c. Попрсје у оклопу окренуто надесно. На глави дијадема.
Реверс: GLOR - IA EXERC - ITUS. Два војника стоје приказана спреда, а између себе држе
два војничка знака. Одсечак нечитак.

Неодређен
MB

189. Нумус Констанција II

Бронза, ковање; R = 1,7 cm; Објекат VI - просторија „а“; 2006. година; Народни музеј Чачак,
Ц 81/06.

355-361. година. Неодређена ковница.

Аверс: Dn Constan - tius p f aug. Попрсје у оклопу, отрнуто палудаментом, окренуто надесно.
На глави бисерна дијадема.

Реверс: [FEL TEMP - REPARATIO]. Пали коњаник у пољу окренут лсво. Изнад њега, у
десном пољу, император се спрема да га прободу копљем. Одсечак нечитак.

Неодређен
MB

190. Мајорина Јулијана

Бронза, ковање; димензије: 1,7 x 1,8 x 0,2 cm ; Т= 4,14 гр; Сонда 2/12; 2012. година; Народни музеј Чачак, Ц 81/12.

361-363. година. Неодређена ковница.

Аверс: [Dn Iulianu]s p [f aug]. Попрсе у оклопу, огрнуто палудаментом, окренуто надесно. Лице брадато. На глави бисерна дијадема.

Реверс: [SEC]V[RITAS REIPVB]. Бик окренут надесно. Изнад њега се види једна звезда. Неодређен. Комад је опсечен тако да подсећа на квадратни тет.

Уп. кат. бр. 210.

МВ

191. Нумус Валентинијана I

Бронза, ковање; R = 1,8 cm; Сонда 3/08, северни продужетак; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 230/08.

364-375. година. Неодређена ковница.

Аверс: Dn Valentini – [anus p f aug]. Попрсе у оклопу, огрнуто палудаментом, окренуто надесно. На глави бисерна дијадема.

Реверс: [GLORIA RO - MANORUM]. Император приказан спреда, искорачио налево. Десном руком вуче заробљеника за косу, а левом држи лабарум.

Неодређен

МВ

192. Нумус Валенса

Бронза, ковање; R = 1,8 cm; Објекат VI - просторија „d“; 2011. година; Народни музеј Чачак, Ц 49/11.

364-375. година. Неодређена ковница.

Аверс: Dn Valen – sp f aug. Попрсе у оклопу, огрнуто палудаментом, окренуто надесно. На глави бисерна дијадема.

Реверс: [GLORIA RO - MANORUM]. Император приказан спреда, искорачио налево. Десном руком вуче заробљеника за косу, а левом држи лабарум.

Неодређен; пробушен.

МВ

193. Нумус Валенса

Бронза, ковање; R = 1,8 cm; Сонда 1/96; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 53/96.
364-375. година. Ковница Сисија.

Аверс: Dn Valen – s p f aug. Попрсе у оклопу, огрнуто палудаментом, окренуто надесно. На глави бисерна дијадема.

Реверс: SECVRITAS – REIPVBLICAE. Секуритас корача окренут налево. У десној руци држи венац. У пољу лево: *RO; у пољу десно: •M; у одсечку: ASISC.

Библиографија: LRBC II, 1384.

MB

194. Нумус Валенса

Бронза, ковање; R = 1,7 cm; Сонда 1/96; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 269/08.
364-375. година. Неодређена ковница.

Аверс: Dn Valen – [s p f aug]. Попрсе у оклопу, огрнуто палудаментом, окренуто надесно. На глави бисерна дијадема.

Реверс: [SECVRITAS – REIPVBLICAE]. Секуритас корача окренут налево. У десној руци држи венац.

Неодређен

MB

195. Нумус Грацијана

Бронза, ковање; R = 1,5 cm; Јужни бедем Горњег града; 2009. година; Народни музеј Чачак, Ц 5/09.

367-375. година. Ковница Тесалоника.

Аверс: Dn Grat[ia]nus p f aug. Попрсе у оклопу, огрнуто палудаментом, окренуто надесно. На глави бисерна дијадема.

Реверс: GLORIA RO – MANORUM. Император приказан спреда, искорачио налево. Десном руком вуче заробљеника за косу, а левом држи лабарум. У пољу лево: A; десно: хриштограм; у одсечку: TES

Библиографија: LRBC II, 1755.

MB

196. Пентанумион Јустина I

Бронза, ковање; R = 1,5 cm; Базилика „С“ - јужни анекс; 1994. година; Народни музеј Чачак, Ц 21/94.

522-527. година. Ковница Константинопољ.

Аверс: [Dn Iustini – nus p r aug]. Попрсе у оклопу, огрнуто палудаментом, окренуто надесно. На глави дијадема.

Реверс: У средини: христограм; у пољу лево: В; десно: Є.

Библиографија: ДОС 21b; МИБЕ 32.

МВ

197. Солид Јустинијана I

Злато, ковање; R = 2,0 - 2,1 cm; случајан налаз; Градина на Јелици; Народни музеј Чачак, инв. бр. Н 598.

542-565. година. Ковница Константинопољ.

Аверс: Dn Iustini – anus [p raug]. Попрсе приказано спреда у оклопу. У десној руци држи глоб с крстом, а у левој штит с представом коњаника окренутог надесно који копљем пробада непријатеља. На глави шлем и дијадема.

Реверс: VICTORI –A AVCCC I. Крилата Викторија, у хитону, стоји приказана спреда. Десном руком држи дугачак крст у виду христограма, а левом глоб на коме је дугачак крст. У одсечку: /* // CONOB.

Библиографија: ДОС 95; МИБЕ 7.

МВ

198. Полуфолис Јустинијана I

Бронза, ковање; R = 3,0 cm; Сондс 3/08 - проширење; 2011. година; Народни музеј Чачак, Ц 81/11.

538/539. година. Ковница Константинопољ.

Аверс: Dn Iustini – anus [p raug]. Попрсе приказано спреда у оклопу. У десној руци држи глоб с крстом, а у левој штит с представом коњаника окренутог надесно који копљем пробада непријатеља. На глави шлем и дијадема.

Реверс: У средини велико слово К, изнад њега крст. У пољу лево: A/N/N/O; у пољу десно: XII; у одсечку А.

Библиографија: МИБ I, 96.

МВ

199. Полуфоллис Јустина II

Бронза, ковање; R = 2,1 cm; Објекат I - просторија „f“; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 1/97.

566/567. година. Ковница Солун.

Аверс: $\text{DN Iu[sti] - nus pp aug.}$ На престолу с наслоном седе Јустин II (приказан спреда, лево) и Софија (десно, с нимбом). Носе круне и дугу одсћу. Цар десном руком држи глоб с крстом, а царица скиптар с крстом.

Реверс: У средини велико слово К, изнад њега крст. У пољу лево: A/N/N/O; у пољу десно: II, у одсечку: TES.

Библиографија: DOC 62; MIB II, 68b.

MB

200. Солид Јустина II

Злато, ковање; R = 2,0 - 2,1 cm; случајан налаз код спољашње стране северозападног угла гробнице на свод код Базилике „В“; Народни музеј Чачак, инв. бр. Н 52.

567-578. година. Ковница Константинопољ.

Аверс: $\text{DN I - usTI - nus p p [aug].}$ Попрсе приказано спреда у оклопу. У десној руци држи Викториолу окренуту надесно, која из десне руке пружа венац императору. Он у левој руци држи штит с представом коњаника окренутог надесно који копљем пробуда непријатеља. На глави шлем и дијадема.

Реверс: VICTORI - [A AV]CCC A. Персонификација Константинопоља, приказана спреда, седе на столици без наслона. Десна потколеница је нага, а преко бутине је пребачен део драперије од огртача. Глава окренута надесно, на њој шлем. Десном руком држи копље (или скиптар), а левом глоб с дугачким крстом. У одсечку: CONOB.

Библиографија: DOC 4a; MIB II, 4.

MB

201. Полуфоллис Јустина II

Бронза, ковање; R = 2,1 cm; Базилика „D“ - југозападни угао главног брода; 2006. година; Народни музеј Чачак, Ц 1/06.

569/570. година. Ковница Солун.

Аверс: $\text{DN Iu[sti] - nus pp aug.}$ На престолу с наслоном седе, приказани спреда, Јустин II (лево) и Софија (десно). Изнад њих нимб. Носе круне и дугу одсћу. Цар десном руком држи глоб с крстом, а царица скиптар с крстом.

Реверс: У средини велико слово К, изнад њега крст. У пољу лево: A/N/N/O; у пољу десно: Δ; у одсечку: TES.

Библиографија: DOC 65; MIB II, 70a.

MB

202. Новац

Бронза, ковање; R = 1,4 cm; Сонда 3/08 - северни продужетак; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 266/08.

Неодређен

Аверс: Излизан. На њему се местимично налазе заземљене капљице истопљене бронзе.

Реверс: Излизан. Опажа се коњ с коњаником како корача окренут надесно.

Није могуће одредити период коме овај комад новца припада.

МВ

203. Фолис Анастасија I

Бронза, ковање; R = 3,3 cm; Остра - Соколица; 1977. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. 45. 512-517. година. Ковница Константинопољ.

Аверс: Dn Ana[sta] –sius p[ra] [aug]. Попрсе је у оклопу, огрнуто палудаментом, окренуто надесно. На глави дијадема.

Реверс: У средини велико слово М, изнад њега крст, испод С. У пољима лево и десно звезда.

У одсечку: С[O]N.

Библиографија: ДОС 23i-k; МИБЕ 27.

МВ

204. Солид Јустинијана I

Злато; ковање; R = 2,0 -2,1 cm; Лис - Ђава; Сонда 1/86; 1986. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. Н 251.

542-565. година. Ковница Константинопољ.

Аверс: Dn Iustini –anus [p[ro]p[ri]a]. Попрсе приказано спреда у оклопу. У десној руци држи глоб с крстом, а у левој штит с представом коњаника окренутог надесно који копљем пробада непријатеља. На глави шлем и дијадема.

Реверс: VICTORI –A AVCCC IV. Крилата Викторија, у хитону, стоји приказана спреда. Десном руком држи дугачак крст у виду христограма, а левом глоб на коме је дугачак крст. У одсечку: /* // CONOB.

МВ

205. Делови ваге за прецизно мерење

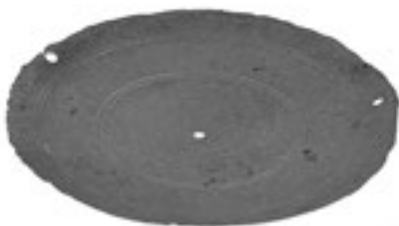
Бронза, ливење, ковање; дужина 14,1 cm, R таса = 3,4 cm; Објекат I - просторија „а“, слој гаражи и шута; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 115/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Делови ваге за прецизна мерења (новчарска, златарска), ручка и фрагментован тас (тас са леве стране није оригинални део ваге из Објекта I, већ потиче из суседног ископа као део ваге истог типа) са покретним језичком. Крајевни дршке су благо профилисани и завршавају се ушницама за качење тасова. Прецизне ваге су се користиле у златарству, али и приликом мењања, односно утврђивања ваљаности новца.

Библиографија: Милинковић, 2010, 60.

ММ

206. Тас, део ваге за прецизно мерење

Бронза, ковање, урезивање, перфорирање; R = 3,8 cm; Објекат I - просторија „g“, слој гаражи; 1997. година; Народни музеј Чачак, Ц 57/97.

Датовање: VI - почетак VII века

Тас, део ваге за прецизно мерење, украшен са по две кружне, паралелно урезане линије. Три мање перфорације за качење таса налазе се у рубним зонама таса, у правилном распореду, док се једна додатна налази у средишту.

Библиографија: Милинковић, 2010, 60, сл. 39.

ММ

207. Тас, део ваге за прецизно мерење

Бронза, ковање, перфорирање; R = 3,6 cm; Објекат VI - источни сегмент, слој црвенкастог шута; 2008. година; Народни музеј Чачак, Ц 93/08.

Датовање: VI - почетак VII века

Тас, део ваге за прецизно мерење. У рубној зони се, у правилном распореду, налазе три перфорације за качење таса.

Библиографија: Милинковић, 2010, 130, сл. 151.

ММ

208. Тег, ексагија?

Бронза, ливење, пунктирање, урезавање; димензије: 1,40 x 1,30 x 0,25 cm; тежина 4,04 гр; Сонда 13/95; 1995. година; Народни музеј Чачак, Ц 71/95.

Датовање: VI - почетак VII века

Тег правоугаоног, скоро квадратног облика, са тежином која приближно одговара тежини солида од 4,44 gr (sexagium - контролни тег, првобитно за злаган новац). На једној страни тегла налази се урезано слово N у обрнутом положају, као и тринаест тачкастих удубљења.

Библиографија: Непубликовано

ММ

209. Тег

Бронза, ливење; Објекат X, слој мрке растресите земље; 2011. година; димензије: 1,8 x 2,3 cm; тежина 54,48 gr; Народни музеј Чачак, Ц 148/11.

Датовање: VI - почетак VII века

Тег у облику срублене сфере, са две равне стране у чијем средишту се налази по једно тачкасто удубљење. Тежина приближно одговара тежини две унце (2 x 27,778 gr).

Библиографија: Милинковић, 2011, 68.

ММ

210. Тег

Бронза, ковање; димензије: 1,7 x 1,8 x 0,2 cm; T= 4,14 gr; Сонда 2/12; 2012. година; Народни музеј Чачак, Ц 81/12.

Датовање: 361-363. година, опсечен у VI - почетком VII века?

Уп. кат. бр. 190.

Библиографија: Непубликовано

МВ

211. Кука за кантар

Бронза, ливење; дужина 8,45 cm; дебелина 0,4 cm; Објекат I - просторија „а“; 1996. година; Народни музеј Чачак, Ц 278/96.

Датовање: VI - почетак VII века

Бронзана кука за кантар, fine израде, заобљеног пресека и са купастим проширењем на крају.

Публиковано: Милинковић, 2010, 61, сл. 41.

ДБ

212. Кука за кантар

Гвозђе, ковање; дужина 9,24 cm; дебелина 0,4 cm; Сонда 1/10; 2010. година; Народни музеј Чачак, Ц 59/10.

Датовање: VI - почетак VII века

Гвоздена кована кука за кантар, правоугаоног пресека и проширеног врха профилације облика зарубљеног троугла.

Публиковано: Милинковић, 2011, 71, Т. II/2.

ДБ

213. Ингот

Олово, ливење; димензије: 19,7 x 2,1 x 1,8 cm; тежина 548,9 gr; Базилика „С“, североисточни анекс - остава, 1988. година; Народни музеј Чачак, Ц 09/88.

Датовање: VI - почетак VII века

Издужени оловни слитак неправилно полукружног пресека.

Библиографија: Милинковић, 2010, 153.

ВВ

214. Ингот

Олово, ливење; димензије: 19,1 x 1,6 x 1,5 cm; тежина 411 gr; Базилика „С“, североисточни анкс - остава; 1988. година; Народни музеј Чачак, Ц 10/88.

Датовање: VI - почетак VII века

Издужени оловни слитак неправилно полукружног пресека.

Библиографија: Милинковић, 2010, 153.

ВВ

Керамика

215. Амфора

Керамика, на витлу; пречник обода 5,5 cm; висина 44 cm; Базилика „Е“ - нартекс; 1996. година; Народни музеј Чачак

Датовање: VI - почетак VII века

Амфора типа *spathcion*, малих димензија, узаног грла, уског вретенастог тела, зашиљеног дна. Рађена је од глине са примесама ситног песка, црвене боје печења. Преко спољне површине је нанет белачасти премаз.

Библиографија: Милинковић, 2010, Т. XV/1.

ВБ

216. Амфора

Керамика, на витлу; пречник обода 6 cm; висина 37 cm; Објекат III; 1997. година; Народни музеј Чачак

Датовање: VI - почетак VII века

Амфора типа *spathcion*, малих димензија, узаног грла, уског вретенастог тела, зашиљеног дна. Рађена је од глине са примесама ситног песка, црвене боје печења. Преко спољне површине је нанет белачасти премаз.

Библиографија: Милинковић, 2010, Т. XV/2.

ВБ

217. Амфора

Керамика, на витлу; пречник обода 7 cm; висина 39 cm; Објекат II; 1996. година; Народни музеј Чачак

Датовање: VI - почетак VII века

Амфора типа *spathcion*, малих димензија, узаног грла, уског вретенастог тела, зашиљеног дна. Рађена је од глине са примесама ситног песка, бело-жућкасте боје печења. Преко спољне површине местимично је сачуван белачасти премаз.

Библиографија: Милинковић, 2010, Т. XV/3.

ВБ

218. Амфора

Керамика, на витлу; пречник обода 9 cm; висина 48,8 cm; Објекат VIII; 2008. година; Народни музеј Чачак, А: 134.

Датовање: VI - почетак VII века

Амфора издуженог овалног тела са неравномерно распоређеним ребрима, заобљеног дна (тип LRA 2). Рађена је од глине са примесама песка, црвене боје печења. Преко спољне површине местимично је сачуван беличасти премаз.

Библиографија: Милинковић, 2010, Т. XV/6.

ВБ

219. Лонац

Керамика, на витлу; пречник обода 12 cm; висина 28,9 cm; Објекат III; 1997. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: VI - почетак VII века

Лонац уског отвора, широког лоптастог тела, равног дна. Рађен је од глине са примесама песка, светлосиве боје печења. Преко спољне и унутрашње површине постоји маслинаста глазур.

Библиографија: Милинковић, 2010, Т. XVI/7.

ВБ

220. Лонац

Керамика, на витлу; пречник обода 12,5 cm; висина 35 cm, пречник дна 14,4 cm; Објекат VI; 2006. година; Народни музеј Чачак, А: 305.

Датовање: VI - почетак VII века

Лонац-питос узаног отвора, јајоликог тела, равног дна. Рађен је од глине са примесама песка и кречњака, неусједначене светлије смеђе боје печења. Дуж реципијента се уочавају наизменично водоравни и таласasti урези.

Библиографија: Милинковић, 2010, Т. XVI/1.

ВБ

221. Поклопац

Керамика, на витлу; пречник обода 12,5 cm; висина 8 cm; Објекат VI; 2006. година;

Народни музеј Чачак, А: 300.

Датовање: VI - почетак VII века

Поклопац коничног облика са дугметастом дршком, рађен од глине са примесама песка, окер-црвенкасте боје печења.

Библиографија: Милинковић, 2010, Т. XV/4.

ВБ

222. Пехар

Керамика, на витлу; висина 8,5 cm; Објекат I; 1996. година; Народни музеј Чачак, А: 56.

Датовање: VI - почетак VII века

Део пехара рађеног од глине са примесама песка, сиве боје печења, са линеарним орнаментом изведеним глачањем. На врату се налазе усправне паралелне, а на телу равне укрштене линије које творе ромбоиде.

Библиографија: Милинковић, 2010, Т. XV/10.

ВБ

223. Делови посуда са печатним украсом

Керамика, на витлу; Објекти II, V, VI; Народни музеј Чачак.

Датовање: VI - почетак VII века

Ситни делови посуда са мотивима изведеним печатењем у виду ромбоида.

Библиографија: Милинковић, 2010, Т. XV/7.

ВБ

Пластика и сликана зидна декорација

224. Стуб-допрозорник

Ситнозрни фосилоносни кречњак, тесање; димензије: 49,5 × 19,5 × 11,5 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 354.

Датовање: VI - почетак VII века

Стабло стуба-допрозорника правоугаоног пресека (састоји се од два дела која се спајају).

Библиографија: Milinković, 2002 81, Abb. 8/4; Милинковић, 2010, 53, сл. 29.

МК

225. Импост капител

Ситнозрни фосилоносни кречњак; тесање, класање; димензије веће стране: 39 x 18,5 cm, димензије мање стране: 19,5 x 11,8 cm; висина 22 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 355.

Датовање: VI - почетак VII века

Импост капител прозорског стуба облика зарубљене пирамиде, трапезастог подужног пресека са профилисаним ивицама.

Библиографија: Milinković, 2002 81, Abb. 8/4; Милинковић, 2010, 53, сл. 29.

МК

226. Конзола

Ситнозрни фосилоносни кречњак; класање; димензије: 49,5 x 19,5 x 11,5 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 356.

Датовање: VI - почетак VII века

Правилно обрађен тесаник трапезоидног пресека са профилисаним ивицама на једној страни. На широј правоугаоној страни уклесан је тзв. грчки крст (равнокраки крст чији су краци дужине 10,5 cm), чији су крајевии благо троугаоно проширени.

Библиографија: Milinković, 2002, 81, Abb. 8/2; Милинковић, 2002a, 354, Т. V/2; Милинковић, 2010, 53.

МК

227. Фигурални капител/сполија

Ситнозрни фосилоносни кречњак; тесање, класање, траг сечења; димензије: 66 × 34 × 33 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 357.

Датовање: првобитно крај III - почетак V века, употреба VI - почетак VII века

Капител каснокоринтског типа са равном горњом површином абакуса четвороугаоног облика који на угловима има троугаоно класане, а по средини благо конкавних страна полукружне испусте. Испуст абакуса је на једном углу са обе стране украшен јонском волутом, док је један од очуваних средишњих испуста исклесан у виду главе мушкарца чије лице делимично оштећеног носа, удубљених очију бадемастог облика и отворених уста, подсећа на античке театарске маске. На месту између носа и уста налази се траг започетог сечења корпе капитела. На горњој површини калатоса испусти абакуса повезани су класаним полулуковима, док је корпа украшена делимично очуваним орнаментом акантусовог лишћа. Доња површина капитела је фрагментарно очувана.

Библиографија: Milinković, 2002, 78, Abb. 9; Милинковић, 2002а, 354, Т. VI/1; Милинковић, 2010, 53, сл. 28/1-2, Т. V/3.

МК

228. Фигурални капител / сполија

Ситнозрни фосилоносни кречњак; сечење, тесање, класање; димензије: 65 × 57 × 18 cm; пречник базе 37 cm; Објекат I; 1997. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 98.

Датовање: првобитно крај III - почетак V века, употреба VI - почетак VII века

Капител каснокоринтског типа са оштећеном четвороугаоном плочом абакуса, украшен полукружним испустима на средини бочних страна. Један од њих исклесан је у виду женске главе која подсећа на античке театарске маске. Доњи део лица (брада) је одсечен, док су нос и део образа оштећени. Женско лице са бадемастим очима и благо отвореним устима уоквирено је плетеницама косе са кружним завршцима који се изнад средине чела вертикално спајају. Увојци косе избачени су испред вела или капе која прекрива главу. Корпа капитела је исечена и исклесана у виду кружног ехинуса.

Библиографија: Milinković, 2002, 80, Abb. 8/1; Милинковић 2002а, 354, Т. V/1; Милинковић 2010, 50-53, сл. 27, Т. V/4.

МК

229. Уломак декоративног фриза

Ситнозрни фосилоносни кречњак; класање; димензије: 16 x 14 cm; Објекат V; 2000. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 358.

Датовање: VI - почетак VII века / сполија III века

Уломак декоративног фриза орнаментисан релефним мотивом палмете квалитетне израде. Идентичне палмете, пронађене у Белини крај Чачка, украшавају архитектонски украс култне гробљанске грађевине из III века (инв. бр. НМЧ А II 263), те се овај фрагмент може сматрати сполијом донестом са овог места.

Библиографија: Milinković, 2002, 90, Abb. 18/1; Дмитровић, Радичевић, 2009, 11, кат. бр. 137; Милинковић, 2010, 81, сл. 65-66.

МК

230. Стуб-допрозорник

Ситнозрни фосилоносни кречњак; тесање; димензије: 100 x 26 x 14 cm; Објекат V; 2000. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 359.

Датовање: VI - почетак VII века

Камени стуб издуженог правоугаоног облика и правоугаоног пресека, општећен са једне стране. Библиографија: Milinković, 2002, 90, Abb. 18/3; Милинковић, 2010, 81, сл. 65. МК

231. Капител

Ситнозрни фосилоносни кречњак; тесање; димензије: 46 x 28 x 15,5 cm; Објекат V; 2000. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 360.

Датовање: VI - почетак VII века / спотија III века

Фрагмент архитектонске камене пластике који би се, по једва приметним траговима некадашње релефне орнаментике, такође могао сврстати у спотије. Комад је претесан и преобликован у капител неправилног трапезоидног облика који је употребљен у конструкцијском склопу прозора.

Библиографија: Milinković, 2002, 90, Abb. 18/2; Милинковић, 2010, 81, сл. 65.

МК

232. Стуб-допрозорник

Ситнозрни фосилоносни кречњак; тесање, класање; димензије: 48 x 20 x 16 cm; Објекат VI; 2007. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 324.

Датовање: VI - почетак VII века / спотија III века

Стуб издуженог правоугаоног облика и правоугаоног пресека. Латински текст на горњем делу предње стране указује да је реч о спотији, жртвенику или надгробном споменику из римског периода који је на јеличку Градину највероватније доспео из рушевина античког насеља на месту данашњег Чачка. Као спотија употребљен је у конструкцијском склопу прозорског оквира.

Библиографија: Ферјанчић, Јеремић, Гојић, 2008, 73-74, кат. бр. 21; Милинковић, 2010, 106, сл. 99.

МК

233. Жрвањ/сполија - фрагмент парапетне плоче

Пешчар кластичне структуре; класање; димензије: 32 x 20,5 x 7,5 cm; Објекат VIII; 2011. године; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 361.

Датовање: VII-IX век / сполија VI века

Угаони део парапетне плоче који према материјалу израде и орнаментичи највероватније потиче из базилике „С“, односно из VI века. У каснијем периоду (VII-IX век) преобликован је и секундарно употребљен као жрвањ. На месту где се два паралелна пластична жлеба профилисаног оквира парапетне плоче сустичу под правим углом направљена је кружна перфорација пречника 4 cm, а сам уломак је са спољне стране донекле заобљен.

Библиографија: Милинковић, 2011, 64, Т. IV/1.

МК

234. Стуб-допрозорник

Ситнозрни фосилоносни кречњак; класање; димензије: 56 x 19 (16,5 при врху) x 21 cm; димензије крста: 30 x 13 cm; Базилика „А“ - јужни део нартекса; 1986. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 143.

Датовање: 6/почетак 7. века

Тесаник издуженог правоугаоног облика и правоугаоног пресека са благим сужењем према врху. На једној од ширих страна уклесан је крст са дужим вертикалним краком (тзв. латински крст). Краци крста завршавају се јасно дефинисаним проширењима у виду троугла.

Библиографија: Милинковић, 1995, 241, Abb. 13/c; Милинковић, 2002, 108, Abb. 31/4; Милинковић, 20026, 63, Abb. 11/3; Милинковић, 2010, 188, сл. 256.

МК

235. Стуб олтарске преграде

Ситнозрни фосилоносни кречњак; класање; димензије: 22 x 17 x 14 cm; Базилика „А“ - средњи брод, малтерисани темељни ров олтарске преграде; 1987. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 362.

Датовање: IV-V век

Уломак стуба олтарске преграде (држач плутеја), правоугаоног облика и квадратног пресека. Жлеб за парапетну плочу, који се налази само са једне од бочних страна, као и равна површина друге стране, имплицирају могућност да се ради о крајњем стубићу септума. На чоној површини украшен је рељефном представом мотива чокота винове лозе са гроздовима и лишћем бршљана.

Библиографија: Милинковић, 1988, 64-65, Т. III; Милинковић, 1995, 241, Abb. 13/c; Милинковић, 2002, 108, Abb. 31/2; Милинковић, 20026, 63, Abb. 11/1; Милинковић, 2010, 187, сл. 254.

МК

236. Стуб-довратник

Ситнозрни фосилоносни кречњак; сечење, тесање; димензије: 54 x 34,5 x 15 cm; Базилика „С“ - североисточни анекс, источни пролаз; 1988. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 320. Датовање: VI век / сполија III века

Фрагмент споменика из римског периода са вишеструко профилисаним оквиром на доњем делу ужих страна и остацима натписа који указује да је реч о вотивној ари коју је посветио конзуларни бенефицијар XI Клаудијеве (?) легије. Жртвеник је у горњем делу преломљен и, у секундарној употреби, на бочним странама исечен. С обзиром на контекст налаза може се претпоставити да је употребљен у конструкцијском склопу пролаза.

Библиографија: Milinković, 2002b, 55; Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, 59, кат. бр. 13; Милинковић, 2010, 149. МК

237. База стуба

Ситнозрни фосилоносни кречњак; класање; димензије: 52 x 43 x 27 cm; пречник кружног постолца 35 cm; Базилика „С“ - спољна страна апсиде; 1994. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 319.

Датовање: VI век / сполија III века

База стуба састоји се од квадратне плинте, доњег торуса и кружног постолца у чијем центру је издубљен жлеб за причвршћивање стабла стуба. На горњој површини базе очуван је део натписа на латинском језику који указује да је реч о сполији, односно фрагменту вотивне аре посвећене римској богињи Дијани. Жртвеник је исечен, преобликован и секундарно употребљен као база за стуб.

Библиографија: Milinković, 2002b, 55, Abb. 6/1; Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008, 42, кат. бр. 1; Милинковић, 2010, 149, сл. 183.

МК

238. Стабло стуба

Мермер или кристаласти кречњак, бело-плавичастих тонова; класање; висина 180 cm; пречник доњег дела 35,5 cm; пречник горњег дела 29,5 cm; Базилика „С“ - североисточни анекс; 1988. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 363.

Датовање: VI - почетак VII века

Стабло стуба чији се кружни пресек, гледано од базе према капителу, равномерно сужава за 6 cm, са обе стране има прстенасто проширење дужине 9 cm при врху, односно 10 cm при дну стабла. На средини доње равне површине налази се и мали кружни жлеб за причвршћивање стабла са базом стуба.

Библиографија: Милинковић, 1988, 71, Т. X; Milinković, 1995, 241, Abb. 13/c; Milinković, 2002b, 55, Abb. 6/2; Милинковић, 2010, 147-148, сл. 186.

МК

239. Капител

Ситнозрни фосилоносни кречњак; сечење, тесање, класање; димензије: 71,5 x 38 x 23 cm; пречник ехинуса 30 cm; Базилика „С“; 1994. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 364.

Датовање: VI - почетак VII века / спомија III века.

Архитектонски елемент који на једној страни има очувану релефну декорацију старије грађевине у виду фриза акантусовог лишћа и мотива пластенице са малим кружним апликацијама у средини преплета. Током VI века је исечен и преобликован у капител са два концентрична кружна испупчења која на једној од ширих страна формирају двостепени, прстенасти ехинус. Да је заиста у питању капител сведочи пречник мањег прстена од 30 cm, колико у просеку и износи пречник горњих, ужих страна стабала стубова Базилике „С“.

Библиографија: Milinković, 1995, 234, Abb. 7/h; Milinković, 20026, 55, Abb. 6/7; Милинковић, 2010, 149, сл. 184.

МК

240. Капител (фрагмент)

Ситнозрни фосилоносни кречњак; класање; димензије: 24, 5 x 21 x 11 cm; Базилика „С“ - западни део наоса; 1989. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 365.

Датовање: VI - почетак VII века

Фрагмент четворолисног коринтског капитела коме су очувани и део горње површине са плитко профилисаним абакусом и полукружним испустом украшеним угластим мотивом и део доње равне стране са кружним удубљењем за учвршћивање. Корпа капитела је на све четири стране била украшена симетрично постављеним листовима акантуса који се, прилапљени уз калатос, извијају према угловима абакуса. Сачувани су делови два листа чији се режњеви врховима додирују, тако да на спојевима формирају два троугаона и једно кружно удубљење.

Библиографија: Milinković, 1995, 234, Abb. 7/d; Милинковић, 1995a, 53, Т. IV/d; Milinković, 20026, 55, Abb. 6/4; Милинковић, 2010, 150, сл. 185.

МК

241. Стуб олтарске преграде

Пешчар; Класање; димензије: 89,5 x 22 x 23 cm; Базилика „С“ - североисточни анекс; 1988. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 366.

Датовање: VI - почетак VII века

Стуб олтарске преграде квадратног пресека. Са предње и задње стране релефно је украшен профилисаним правоугаоним оквиром са средишњом траком, док је на једној од бочних страна исклесан жлеб за учвршћивање парпетне плоче.

Библиографија: Милинковић, 1988, 71, Т. IX; Milinković, 1995, 234, Abb. 7/c; Милинковић, 1995a, 53, Т. IV/c; Milinković, 20026, 55, Abb. 6/3.

МК

242. Парапетна плоча

Пешчар; Класање; димензије: 90 x 86 x 9 cm; Базилика „С“ - североисточни анекс; 1989. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 142.

Датовање: VI - почетак VII века

Парапетна плоча, реконструисана на основу 1/3 очуваног дела, имала је приближно квадратни облик. Централно поље, у коме се између врхова два троугла налази рељефно моделовани равнокраки крст са троугаоно проширеним крацима, уоквирено је рамом од седам пластично профилисаних трака.

Библиографија: Милинковић, 1988, 71, Т. XI; Milinković, 1995, 234, Abb. 7/e-f; Milinković, 2002b, 55, Abb. 6/5; Милинковић, 2010, 148-149, сл. 182/1-2.

МК

243. Парапетна плоча

Пешчар; класање; димензије: 60 x 40 x 9 cm; Базилика „С“ - североисточни анекс; 1988. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 367.

Датовање: VI - почетак VII века

Централно поље фрагментоване парапетне плоче уоквирено је рамом од три пластично профилисане траке и украшено рељефном представом тзв. латинског крста (крста са дужим вертикалним краком). Сви краци крста су на крајевима благо троугаоно проширени.

Библиографија: Милинковић, 1988, 71, Т. XI; Milinković, 1995, 234, Abb. 7/e-g; Милинковић, 1995a, 53, Т. IV/e-g; Милинковић, 2010, 149, сл. 186.

МК

244. Парапетна плоча

Пешчар; класање; димензије: 67 x 57,5 x 9 cm; Базилика „С“ - југоисточни анекс; 1989. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 368.

Датовање: VI - почетак VII века

Фрагментована парапетна плоча декорисана рељефним украсима са обе стране. На једној од страна, мање централно поље је уоквирено рамом од седам пластично профилисаних трака и украшено мотивом равнокраког крста са троугаоним крацима (тзв. малтешки крст) између врхова два троугла. Са друге стране путеја се, унутар рама од две пластично профилисане траке, налази веће централно поље у коме је приказан мотив крста у клипеусу. Краци крста су на крајевима благо троугаоно проширени.

Библиографија: Непубликовано

МК

245. Сликана зидна декорација

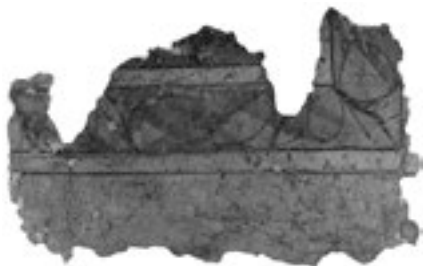
Слој кречног малтера, боја; фреско-сликарство; димензије: 106 x 67 cm; Базилика „С“ - југозападни угао крстионице, in situ; 1988/1989. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 94.

Датовање: VI - почетак VII века

Иако само при дну зидова фрагментарно очуване, две осликане површине (већа на западном и мања на јужном зиду) одају препознатљив иконографски образац којим су се током касноантичког периода украшавале доње површине зидова цркава. Унутар широке орнаменталне траке на чијој је окер позадини тањим потезима четкице у црвенкасто-браон боји изведен мотив налик на повијене и испрептане витице винове лозе, налазило се централно правоугаоно поље зелене боје са тамнозеленим акцентима. Централно поље и бордура уоквирени су са по две танке зелене линије које, чинићи рам беж боје (основна боја подлоге), приказане иконографске елементе раздвајају и још више наглашавају. Опонашајући жиличасту структуру декоративног камена (мермера), сликана декорација на овај начин представља имитацију скупопцене мермерне оплате рађене у техници opus sectile.

Библиографија: Milinković, 1995, 234, Abb. 8-9; Милинковић, 1995а, 54, Т. II/6, Т. V; Milinković, 2002, 99, Abb. 25-26; Milinković, 2002б, 55-57, Abb. 7; Милинковић, 2010, 149-150, сл. 187/а-б, Т. III/4.

МК

246. Сликана зидна декорација

Слој кречног малтера, боја; фреско-сликарство, димензије: 47 x 50 cm, 72 x 56 cm; Базилика „С“ - западни пролаз крстионице, in situ; 1988/1989. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 95-96.

Датовање: VI - почетак VII века

Две фрагментарно очуване осликане површине красиле су крајње доње делове бочних зидова западног пролаза у баптистеријум. На жућкасто-окер позадини, тањим и дебљим, таласастим потезима четкице у црвенкасто-браон боји изведен је мотив који имитира жиличасту структуру мермера, те се и овде може говорити о сликаној имитацији мермерних пансла какви су у великим и богатим црквеним средиштима красили доње делове зидова базилика.

Библиографија: Milinković, 2002, 99, Abb. 25-26; Milinković, 2002б, 55-57, Abb. 7; Милинковић, 2010, 149-150, сл. 187/с-д, Т. III/5.

МК

247. Сликана зидна декорација

Слој кречног малтера, боја; фреско-сликарство; димензије: 90 x 51 cm; Базилика „С“ - западни зид крстионице, in situ; 1988/1989. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II 97.

Датовање: VI почетак VII века

Фрагментарно очувана осликана зидна површина потиче са доњег дела западног зида крстионице, северно од западног пролаза. Идентичан мотив бордура открива да се исти образац понавља дуж целог западног зида, представљајући сликану имитацију пансла мермерне оплате.

Библиографија: Milinković, 2002, 99, Abb. 25-26; Milinković, 2002б, 55-57, Abb. 7; Милинковић, 2010, 149-150, сл. 187/е.

МК

Написи

248. Жртвеник

Црвенкасти камен са беличастим жилицама, клесање, урезивање; димензије: 82 x 38 x 27 cm; слова висине 5 cm; година налаза непозната; Народни музеј Чачак, инв. бр. А-1179.

Датовање: друга половина II или III век

Жртвеник је профилисан и горе и доле. На врху, на предњој и на бочним странама, украшен је мањим акротеријама, изнад којих је танка правоугаона плоча. Задња страна споменика је грубо клесана. Текст натписа гласи: Dianae | Aug(ustae) sac(rum) | Aureli(i) Victo[r] | et Mem-
or et | 5 Paulinus pro Maximo Sceno|cali cognato | I(ibentes) p(osuerunt). („Дијани узвишеној,
светињу Аурелији, Виктор, Мемор и Паулин за Максима, сина Сценокаловог, рођака, радо
поставише.“).

Библиографија: Васић, 1988, 29, сл. 10; Ферјанчић, Јерemiћ, Гојгић, 2008, бр. 3.
СФ

249. Фрагмент жртвеника

Кречњак (?); клесање, урезивање; димензије: 54 x 34,5 x 15,5 cm; слова висине 4,5 cm;
Базилика „С“; 1988. година; Народни музеј Чачак, Ц 21/88.

Датовање: II или III век

Жртвеник је, ради секундарне употребе, исечен са горње, десне и леве стране. Доњи део је вишеструко профилисан. Сачувани део натписа гласи:] | [- - -]VL[- - - | b(ene)]f(iciarius) co(n)
[s(ularis) | I]eg(ionis) X[- - - | v(otum)] s(olvit) [(i)bens) m(erito)] („... конзуларски бенефицијар
летије... завет је испунио радо по заслуги“).

Библиографија: Ферјанчић, 1995, 176; АЕ 1996, 1199; Ферјанчић, Јерemiћ, Гојгић, 2008, бр. 13.
СФ

250. Седам фрагмената натписа

Беличасти кречњак; урезивање; димензије: 13,5 x 11 x 4 cm; слова висине 3,2-3,5 cm; Базилика
„А“; 1986. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А-1696.

Датовање: IV или V век

Сачувани део натписа гласи:] | [- - -]IC+[- - - | - - -]+STRVITA[- - - | - - -] nomine [- - - | - - -]
| - - -.

Библиографија: Milinković, 1986, T. VIII; Milinković, 1995, 238, Abb. 14a; Ferjančić, 1995, 183;
АЕ 1996, 1201; Ферјанчић, Јерemiћ, Гојгић, 2008, бр. 43.

СФ

РАНОСРЕДЊОВЕКОВНИ ПЕРИОД

251. Дугме

Бронза, искуцавање, лемљење; димензије: 1,5 x 1,4 cm; Објекат VIII - просторија „а“; 2011. година; Народни музеј Чачак, Ц 140/11.

Датовање: IX век (?)

Дугме приближно лоптастог облика састављено из две калоте, од којих је доња деформисана.

На горњу калоту наслемљена је овална петља од танке жице.

Непубликовано

МР

252. Лонац

Керамика, на витлу; пречник обода 10,3 cm; висина 16,6 cm; пречник дна 8 cm; Објекат V; 2002. година; Народни музеј Чачак, А: 13.

Датовање: оквирно IX век

Огњишни лонац јајоликог облика, рађен од глине са примесама песка, сиво-смеђе боје печења.

Дуж горњег дела суда се налазе водоравни урези чешљем.

Библиографија: Булић, 2003, Т. XVIII/1; Милинковић, 2010, Т. XVI/8.

ВБ

253. Лонац

Керамика, на витлу; пречник обода 11,4 cm; висина 14,5 cm; пречник дна 8,7 cm; Базилика „Е“; 1996. година; Народни музеј Чачак.

Датовање: оквирно IX век

Огњишни лонац лоптастог тела и равног дна, рађен од глине са примесама песка, смеђе-сиве боје печења. Дуж горњег дела суда се налазе водоравни урези чешљем.

Библиографија: Булић, 2003, Т. XIV/6; Милинковић, 2010, Т. XVI/3.

ВБ

254. Делови огњишних лонаца

Керамика, на витлу; дужине 12,5 cm, 11,5 cm, 12 cm; Лис - Бава; Објекат V; 2000. година; Објекат VIII; 2008, 2010-2012. година; Народни музеј Чачак; А: 14, 40- 41.

Датовање: оквирно IX век

Делови огњишних лонаца, црвенкасто-смеђе боје печења, дуж тела украшени таласастим урезима и убодима.

Библиографија: Непубликовано

ВБ

ОКОЛНА УТВРЂЕНА НАСЕЉА

255. Фибула

Гвожђе, злато, сребро, искуцавање, тауширање; димензије: 9 x 2,3 x 0,3 cm; Лис - Тава; Објекат I; 2000. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А 1678.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Већа фибула са посувраћеном стопом и обмотајем. Држач игле је формиран тако што је стопа посувраћена и са два намотаја обмотана око корена лука. Глава фибуле носи осовину са опругом и дутметом за блокирање опруге. На крајевима осовине су задебљања у виду лоптица прекривених златом. Лук и стопа су орнаментисани техником тауширања са мотивима изведеним нитима од сребра и злата. Лук је целом дужином са обе стране оивичен са по две трачице, док средишњи део прекрива мотив састављен од кругова са тачком у средини, међусобно повезаних тангентима. Горњи део стопе састоји се од два проширења приближно квадратног облика, благо увучених бочних страна, која су повезана суженим делом стопе. У квадратним пољима налазе се четири крута са тачком у средини, правилно распоређена у угловима. У центру једног квадратног поља налази се идентичан пети круг, док је на централном месту другог приказан крст са проширеним крацима. На суженом делу стопе уметнуте су три хоризонталне трачице.

Библиографија: Радичевић, 2009, 409-411, сл. 7-9.

MP

256. Фибула

Бронза, гвожђе, ливење, урезавање; димензије: 4,2 x 1,6 x 0,3 cm; Остра - Соколица; просторија I; 1973. година; Народни музеј Чачак, инв. бр. А II/57.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Лучна фибула са посувраћеном стопом и псеудообмотајем. Недостају механизам за закопчавање и игла. На споју лука и стопе налазе се једно ојачање и осам пластичних ребара који имитирају намотаје жице, док су на задњем делу горње стране стопе формирана још два ребра. Стопа је крстолико обликована, при чему два шира бочна крака имају конкавну спољну страну, док су два крака у равни са кореном лука нешто дужа и равних спољних страна. Држач за иглу налази се на доњој страни стопе. Лук фибуле је високо извијен, полукружног пресека, орнаментисан са два мања кружна поља која повезују две паралелне линије. Око оба кружна поља налази се по једна полукружна линија (недовршени спољни кругови ?).

Литература: Milinković, 1995, 248, Abb. 18b ; Веселичић, 2009, 34-35, Т. III.

MP

257. Игла за одећу

Бронза, ливење, урезавање; дужина 15,3cm; димензије главе: 3,5 x 0,7 x 0,5 cm; Лис - Тава; Сонда 3/00; 2000. година; Народни музеј Чачак, Ц 22/00.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Игла кружног пресека, благо закривљена и стањена према шиљатом доњем крају. Завршетак тела игле према глави рељефно је украшен астрагалима и водоравно урезаним линијама. Глава је пуно ливсна, правоугаоно обликована, са трапезастим пресеком. На предњој страни се налази урезани орнамент (у горњој половини двоструко уоквиреног правоугаоног поља крст са троугаоно проширеним крацима), испод кога се налази украс у виду низа од четири урезана крута са тачком у средини међусобно повезана косим линијама.

Библиографија: Непубликовано

ДР

258. Кресиво

Гвожђе, ковање; димензије: 7,1 x 2,4 x 0,4 cm; Остра - Соколица; 1977. година; Народни музеј Чачак, р. бр. 55/77.

Датовање: VI - почетак VII века

Кресиво начињено од правоугаоне шипке правоугаоног пресека које се на једном крају завршава мањом кружном отвореном петљом, а на другом дршком у виду веће лучне петље. Горња површина кресива, на простору између ове две петље, украшена је са пет троугаоних мотива.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

259. Кључ

Гвожђе, ковање; димензије: 7,9 x 1,9 x 0,4 cm; Остра - Соколица; 1973. година; Народни музеј Чачак, р. бр. 56/73.

Датовање: VI - почетак VII века

Кључ са телом од трапезоидне шипке правоугаоног пресека, који се у горњем делу завршава у виду полигоналне петље са кружним отвором. У доњем делу, који је правоугаоног облика и пресека, кључ је савијен у десну страну под правим углом, док се са доње стране налази пет зубаца. Површина тела кључа украшена је у виду три фриза оивичена мотивима рибље кости, унутар којих су се налазиле праволинијски урези који су се међусобно секли.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

260. Реза (?)

Гвожђе, ковање; дужина 11,5 cm; Лис - Ђава; Сонда 2/00; 2000. година; Народни музеј Чачак, Ц 12/00.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Гвоздени плочасти предмет правоугаоног пресека који се на једном крају завршава у виду петље, док је на другом, трапезасто проширеном, савијен под готово правим углом.

Библиографија: Непубликовано

ДР

261. Будац

Гвождје, ковање; димензије: 21 x 10,5 cm; Лис - Бава; Објекат I; 2000. година; Народни музеј Чачак, Ц 22/00.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Будац са повијеним сечивом трапезоидног облика и лучно обликованом општрицом. Отвор за држалицу је кружан и са обе стране ојачан троугаоним проширењима. Ушица је постављена под тупим углом у односу на сечиво, наглашена је и постепено се сужава према благо заобљеном, квадратно обликованом крају.

Библиографија: Радичевић, 2002, 44, сл. 7/2.

ДР

262. Пробојац

Гвождје, ковање; димензије: 10,6 x 0,8 x 0,7 cm; Остра – Соколица; просторија 3; 1977. година; Народни музеј Чачак, р. бр. 156/77.

Датовање: VI - почетак VII века

Пробојац начињен од шипке правоугаоног облика и пресека која се на оба краја шпицасто завршава, с тим што је радна површина нешто дебла.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

263. Пршљенак

Керамика, печење; пречник 3,6 cm; висина 2,4 cm; Остра - Соколица; просторија 1; 1977. година; Народни музеј Чачак, р. бр. 36/77.

Датовање: VI - почетак VII века

Пршљенак биконичног облика мрке боје, са кружним отвором у средини.

Библиографија: Непубликовано

ГШ

264. Стругач за кожу

Гвожђе, ковање; димензије: 8,6 x 3,3 cm; Лис - Ђава; Сонда 2/00; 2000. година; Народни музеј Чачак, Ц 11/00.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Стругач за кожу лучно обликованог и назубљеног сечива које се сужава према крајевима. Горњи хрбат сечива је раван и на његовој средини се налази вертикално постављен трн, правоугаоног пресека, за насађивање дршке. Коришћен је приликом обраде коже.

Библиографија: Непубликовано

ДР

265. Медицински инструмент

Гвожђе, ковање; димензије: 28,5 x 2,5 x 0,6 cm; Лис - Ђава; Објекат III; 2006. година; Народни музеј Чачак, Ц 1/06.

Датовање: друга половина VI - почетак VII века

Алатка састављена од два различито обликована краја које повезује дршка квадратног пресека на којој се уочава траг орнамента у виду водоравно урезаних линија. Један крај се завршава у виду двозубца са два повијена и зашиљена крака квадратног пресека, док је други плочасто раскуцан, троугаоно обликован и постепено стањен до завршетка. Претпоставља се да је служила за вађење врха стреле из тела.

Библиографија: Радичевић, 2006, 36, 46, Т. VIII/6.

ДР

266. Нож

Гвожђе, ковање; димензије: 27,2 x 2,4 x 0,4 cm; Остра - Соколица; 1977. година; Народни музеј Чачак, р. бр. 52/77.

Датовање: VI - почетак VII века

Нож са сечивом које има равну горњу ивицу и равну оштрицу која се завршава лучно. Прелаз обе ивице дршке у сечиво је конкаван.

Библиографија: Непубликовано

ПШ

267. Нож

Гвожђе, ковање; димензије: 14,9 x 1,8 x 0,3 cm; Остра - Соколица; просторија 2; 1977. година;
Народни музеј Чачак, р. бр. 44/77.

Датовање: VI - почетак VII века

Нож са сечивом које има равну горњу ивицу и равну оштрицу која се завршава лучно. Прелаз
обе ивице дршке у сечиво је конкаван.

Библиографија: Непубликовано

ПШ

Библиографија наведених радова

Списак скраћеница:

Гласник САД	Гласник Српског археолошког друштва, Београд
DOC	A. R. Bellinger, <i>Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in Whittemore Collection, Anastasius to Maurice, 491-602</i> , Vol I, Washington D. C., 1966.
ЗРНМБ	Зборник радова Народног музеја у Београду
ЗРНМЧ	Зборник радова Народног музеја у Чачку
ИЧ	Историјски часопис, Београд
САН	The Cambridge Ancient History
LRBC II	R. A. G. Carson and J. P. C. Kent, <i>Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire D. 346-498</i> , Part II, Spink and Son, London, 1965.
MIB I	W. Hahn, <i>Moneta Imperii Byzantini, Von Anastasius I. bis Justinianus (491-565)</i> I, Wien, 1973.
MIB II	W. Hahn, <i>Moneta Imperii Byzantini, Von Justinus II. bis Phocas (565-602)</i> II, Wien, 1975.
MIBE	W. Hahn, M. A. Metlich, <i>Money of the Incipient Byzantine Empire</i> , Wien, 2000.
RIC VII	P. Brunn, <i>Roman Imperial Coinage VII, Constantine and Licinius, A. D. 313-337</i> , London, 1966.
Споменик САН	Споменик српске академије наука, Београд

Aleksova, 1986.

B. Aleksova, The Early Christian Basilicas at Stobi, *Corsi di cultura sull' arte ravennate e bizantina* 33, Ravenna, 1986, 13-81.

Alföldy, 1969.

G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1986.

Анђелковић, 1989.

Б. Анђелковић, Праисторијски налази са локалитета Јелица-Градина, *ЗРМЧ* XVIII, 1989, 81-86.

Анђелковић, 1990.

Б. Анђелковић, Праисторијске градине у околини Чачка, *Гласник САД* 6, 1990, 103-109.

Баван, Иванишевић, 2006.

Б. Баван и В. Иванишевић, *Iustiniana Prima – Царичин Град*, Лесковац, 2006.

Bikić, Ivanišević, 2012.

V. Bikić, V. Ivanišević, Imported pottery in the Central Illyricum – Case study: Caričin Grad/Iustiniana Prima, *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 42, Bonn, 2012, 41-49.

Bjelajac, 1990.

Lj. Bjelajac, La céramique et les lampes, in: *Caričin Grad II. Le quartier sud-ouest de la ville haute*, eds. B. Bavant, V. Kondić, J.M. Speiser, Belgrade-Rome, 1990, 161-190.

Bjelajac, 1996.

Lj. Bjelajac, *Amfore gornjomezijskog Podunavlja*, Beograd, 1996.

Bugarski 2012

I. Bugarski, On the Jánoshida type earrings and the seventh century Byzantine finds from the western Balkans, with a retrospective view of the Vajska (Vajszka) cemetery, in: *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére – Archaeological studies in Honour of Eva Garam*, ed. Tivadar Vida, Budapest 2012, 233 – 254.

Булатовић, 2011.

А. Булатовић, Праисторијски хоризонти на локалитету Градина на Јелици код Чачка, *Гласник САД* 25/2009, 115-140.

Булић, 2003.

Д. Булић, Трагови средњовековне материјалне културе са локалитета Градина на Јелици, *ИЧЛ*, 2003, 153-204.

Булић, 2006.

Д. Булић, Манастир Илиње код Овчар Бање - рановизантијско и средњовековно утврђење, *ИЧЛIII*, 2006, 53-72.

Васић, 1986.

М. Васић, Нови римски натписи нађени у Чачку, *ЗРHMЧ XVI*, 1986, 23-34.

Веселичић, 2009.

М. Веселичић, Једна фибула са локалитета Соколица у Остри код Чачка, *ЗРHMЧ XXXIX*, 2009, 33-56.

Вулић, 1941-1948.

Н. Вулић, Извештај Др Јанка Шафарика из год. 1865 о његовом археолошком путовању, од 20. VIII 1865, *Сјоменик САН ХСVIII*, 257-268.

Vučić, 2003.

J. Vučić, Ranokršćanska kamena plastika Narone, у: *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve*, ур. E. Marin, Zagreb, 2003, 199-214.

Гавриловић, 1988.

Е. Гавриловић, Налази стакла са Градине на Јелици, *ЗРHMЧ XVIII*, 1988, 87-102.

Гарашанин, Гарашанин, 1951.

М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Археолошка налазишћа у Србији*, Београд, 1951.

Dennis, 1985.

G. Dennis, *Three Byzantine Military Treatises*, Washington, 1985.

Dimitrov, 2012.

Z. Dimitrov, Two Figural Capitals from the Lat Antiquity in National Archaeological Museum – Sofia, у: *Ниш и Византија X*, ур. М. Ракоција, Ниш, 2012, 165-183.

Дмитровић, Радичевић, 2009.

К. Дмитровић, Д. Радичевић, *Касноантичка некропола у Чачку*, Чачак, 2009.

Драгачевац, 1870.

Драгачевац. Српско-народни календар за просту 1870. годину I, Београд, 1870.

Ердељановић, 1902.

Ј. Ердељановић, *Доње Драгачево – антропогеографска истраживања*, Београд, 1902.

Живановић 1852

Т. Живановић, *Писмо Томе Живановића*, Београд 8. октобар 1852, Архив Српске академије наука и уметности, Београд бр. 9068.

Живић, 2003

М. Живић, *Felix Romuliana. 50 година од њеног рођења*, Зајечар 2003.

Ivanišević 2008

V. Ivanišević, Arhitektonska dekorativna plastika u Caričinom Gradu, у: *Francusko-srpska saradnja u oblasti arheologije*, ур. V. Ivanišević, Beograd 2008, 77-90.

Иванишевић, Радић, 2006.

В. Иванишевић, В. Радић, Византијски новац из Народног музеја у Београду, Београд, 2006.

Извештај о раду 1973.

Извештај о раду народног музеја у Чачку за 1973. год, *ЗРHMЧ IV*, 1973, 289-296.

Извештај о раду 1977.

Извештај о раду народног музеја у Чачку за 1977. год, *ЗРHMЧ VIII*, 1977, 229-238.

Јанковић, 1983,

Ђ. Јанковић, Рановизантијски Гамзиград, касноантички царски дворцац, у: *Гамзиград – касноантички царски дворцац*, ур. С. Ђелић, Београд, 1983, 98-113.

Jevtić, 1983.

М. Jevtić, 1983, *Keramika starijeg gvozdenog doba na centralnobalkanskom području*, Beograd, 1983.

Jeremić, 2004.

М. Jeremić, La sculpture architecturale de l'église de Bregovina (VIe s. ap. J. C.) en Serbie du sud, *Сторинар* LIII-LIV, Београд, 2004, 111-137.

Јовановић, 1908.

К. Јовановић, Горње Драгачево, *Српски етнографски зборник* 11, Београд, 1908, 311-426.

Kanitz, 1892.

F. Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, Wien, 1892.

Каниц, 1985.

Ф. Каниц, *Земља и становништво од римској доба до XIX века I*, Београд, 1985.

Katičić, 1963.

R. Katičić, Das mitteldalmatische Namengebiet, *Živa antika* 12, Skoplje, 1963, 255-292.

Kaufmann, 1917.

C. M. Kaufmann, *Handbuch der altchristlichen Epigraphik*, Freiburg im Breisgau. 1917.

Кондић и Поповић, 1977.

В. Кондић - В. Поповић, *Царичин Град. Утврђено насеље у византијском Илирику*, Београд, 1977.

Križanac, 2009.

M. Križanac, Glass from Early Byzantine Gradina on Mount Jelica (Serbia), in: *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, ed. E. Lafli, Izmir, 2009, 265-284.

Liebeschuetz, 2008.

J. H. W. G. Liebeschuetz, Administration and Politics in the Cities of the Fifth to the Mid Seventh Century: 425 – 640, in: *САН XIV*, 2008, 207-237.

Лилчиќ, 2002.

В. Лилчиќ, *Македонскиот камен за бојовије, христијаније и за животи по животије, том II*, Скопје, 2002.

Лома, 2008.

С. Лома, Два епиграфско-историјска прилога, *Стиларинар LVIII*, Београд, 2008, 189-196.

Лудајић, Поповић, Милинковић, 1986.

Н. Лудајић, С. Поповић, М. Милинковић, Резултати истраживања вишеслојног налазишта на локалитету Јеринин град - Горња Црнућа код Горњег Милановца, *ЗРМЧ XVI*, 1986, 81-93.

Мано-Зиси, 1955.

Ђ. Мано-Зиси, Ископавање на Царичином Граду 1949-1952 године, *Старинар* III-IV, Београд, 1952-1953, 127-166.

Марјановић-Вујовић, 1973.

Г. Марјановић-Вујовић, Два рана хришћанска полијелеја из Народног музеја, ЗРНМБ VII, 1973, 13-22.

Марковић, Петрашиновић, Михајловић, 1986.

О. Марковић, М. Петрашиновић, В. Михајловић, Резултати сондажних истраживања Стојковића градине у Вичи, *ЗРНМЧ* XVI, 1986, 67-74.

Mayer, 1957.

A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrer*, Wien, 1957.

Mercklin, 1962,

E. von Mercklin, *Antike Figuralkapitelle*, Berlin, 1962.

Милинковић, 1985.

М. Милинковић, Истраживања Јанка Шафарика у рудничком и чачанском округу и почеци археологије у Србији, *Гласник САД* 2, 1985, 74-80.

Милинковић, 1986а

М. Милинковић, Градина на Јелици, *ЗРНМЧ* XVI, 1986, 47-60.

Милинковић, 1986б

М. Милинковић, Рановизантијско утврђење на Лишкој Ђави код Гуче, *ЗРНМЧ* XVI, 1986, 61-66.

Милинковић, 1988.

Археолошка истраживања Градине на Јелици у 1987. и 1988. години, *ЗРНМЧ* XVIII, 1988, 61-80.

Милинковић, 1994.

Археолошка истраживања Градине на Јелици у 1989. и 1994. години, *ЗРНМЧ* XXIV, 1994, 49-60.

Milinković, 1995.

М. Milinković, Die Gradina auf dem Jelica-Gebirge und die frühbyzantinischen Befestigungen in der Umgebung von Čačak, Westserbien, *Antiquité tardive* 3, Paris, 1995, 227-250.

Milinković, 2002.

M. Milinković, Die Byzantinische Höhenanlage auf der Jelica in Serbien - ein Beispiel aus dem nördlichen Illyricum des 6. Jh, *Сџаринар* LI, Београд, 2002, 71-130.

Милинковић, 2004.

М. Милинковић, Археологија моде као археологија идентитета - неколико примера, у: *Ниш и Византија* II, ур. М. Ракоција, Ниш 2004, 185-195.

Milinković 2005

M. Milinković, s.v. Serbien, *Hoops Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Band 28, Berlin 2005, 197-218.

Milinković 2008

M. Milinković, Die Spätantik-frühbyzantinischen befestigten Höhenanlagen in Serbien, in: *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*, Hrsg. H. Steuer, V. Bierbrauer, Berlin-New York 2008, 533-557.

Милинковић 2008

Извештај о резултатима археолошког ископавања Градине на Јелици у 2005. години, *Археолошки иреџлед н.с.* 2/3 (2004/5), Београд 2008, 74-77.

Милинковић 2010

М. Милинковић, *Градина на Јелици. Рановизантијски њраг и средњовековно насеље*, Београд 2010.

Milinković 2011

M. Milinković, Völkerwanderungszeitliche Funde und Befunde im heutigen Serbien unter besonderer Berücksichtigung von Gamzigrad, in: *Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum. Akten des Internationalen Kolloquiums in Bruckneudorf vom 15. bis 18. Oktober 2008*, Hrsg. G. v. Bülow-H. Zabeckly, Bonn 2011, 129-141.

Милинковић 2011а

М. Милинковић, Градина на Јелици – споменик од јавног интереса?, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 35, Београд 2011, 14-19.

Милинковић 2011б

М. Милинковић, Археолошка истраживања Градине на Јелици 2010. и 2011, са кратким освртом на кампање до 2009. године, *ЗРHMЧ* XLI, 59-90.

Миљинковић 2012

М. Миљинковић, Мрежа насеља и њихова структура на северу Илирика у 6.в. – археолошки подаци, у: *Византијски свет на Балкану, Књига II*, ур. Б. Крسمановић-Љ. Максимовић-Р. Радић, Београд 2012, 299-310.

Milinković 2013

М. Milinković, Frühchristliche Reliquiare und Kapseln aus Serbien, *Mitteilungen zur Christlichen Archäologie* 19, Wien 2013, 27-39.

Milinković 2014

М. Milinković, Die Neuformung des Landschaftsbildes und der Stadt im Nordillyricum des 6. Jahrhunderts, Fallstudie Jelica-Gradina, *Hortus Artium Medievalium* 29/1, Zagreb-Motovun 2014, 251-259.

Мишковић 1882

Ј. Мишковић, Јухор планина (географско-историјска скица), *Отаџбина* 10, Београд 1882, 548-561.

Николајевић Стојковић 1957

И. Николајевић Стојковић, *Рановизантијска архитектонска декоративна илустрација у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд 1957.

Pelekanidis 1977

С. Pelekanidis, *Studien zur frühchristlichen und byzantinischen Archäologie*, Thessaloniki 1977.

Petković 2010

С. Petković, *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e.*, Београд 2010.

Петрашиновић, Лудајић 1986

М. Петрашиновић, Н. Лудајић, Сондажна истраживања вишеслојне градине у Вучковици код Гуче, *ЗРНИМЧ XVI*, 75-80.

Петровић 1975

П. Петровић, *Палеогеографија римских највише у Горњој Мезији*, Београд 1975.

Петровић 1993

П. Петровић, *Ниш у античко доба* (2. допуњено издање), Ниш 1993.

Pillinger 1994

R. Pillinger, Die malerische Innenausstattung frühchristlicher Kirchen in Noricum, in: *Das Christentum im bairischen Raum von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert, Symposium Passau 1989* (1994), Hrsg. E. Boshof - H. Wolff, 231-240.

Pillinger, Popova, Zimmermann 1999

R. Pillinger, V. Popova, B. Zimmermann, *Corpus der spätantiken und frühchristlichen Wandmalereien Bulgariens* (Schriften der Balkankommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 21). Wien 1999.

Поповић 1980

В. Поповић, Римски новац из Царичиног града, *Нумизматичар* 3, Београд, 121 – 128.

Роровић, 1982.

V. Rorović, Desintegration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jahrhundert n. Chr., in: *Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum. Tagungsbeiträge eines Symposiums der Alexander von Humboldt-Stiftung Bonn-Bad Godesberg veranstaltet vom 25.-30. November 1979 in Berlin*, Mainz, 1982, 545-566.

Поповић, 1985.

В. Поповић, Нови налази римског новца из Царичиног града, *Нумизматичар* 8, Београд, 1985, 45-48.

Поповић, 1988.

В. Поповић, Албанија у касној антици, у: *Илири и Албанци*, ур. М. Гарашанин, Београд, 1988, 201-250.

Роровић, 1999.

М. Роровић, *Tvrđava Ras*, Београд, 1999.

Роровић, Бикић, 2009.

М. Роровић и В. Бикић, *Vrsenice – kasnoantičko i srpsko ranosrednjovekovno utvrđenje*, Београд, 2009.

Прокоп, 1977.

Прокоп, *Bauten*, О. Veh (ed.), München, 1977.

Протић, 1940.

М. Д. Протић, *Драјачево и њејови славни синови*, Ниш, 1940.

Радичевић, 2002.

Д. Радичевић, Археолошка истраживања на Лишкој Тави код Гуче у 2000. и 2001. години, *ЗРНМЧ* XXXII, 2002, 37-48.

Радичевић, 2006.

Д. Радичевић, Археолошка истраживања на Лишкој Тави код Гуче 2002. и 2006. години, *ЗРНМЧ* XXXVI, 2006, 31-48.

Радичевић, 2009.

Д. Радичевић, Прилог проучавању рановизантијских фибула на територији Србије са посебним освртом на налаз са Лишке Таве код Гуче, *ЗНМБ* XIX/1, 2009, 403-420.

Ранковић, Икодиновић, 1973.

Д. Ранковић, М. Икодиновић, Извештај систематских истраживања Горњег Драгачева, *ЗРНМЧ* IV, 1973, 155-181.

Ранковић, Икодиновић, 1974.

Д. Ранковић, М. Икодиновић, Извештај систематских истраживања Доњег Драгачева, *ЗРНМЧ* V, 1974, 177-195.

Рашковић и др. 2000.

Д. Рашковић, Н. Берић, М. Бугар, М. Трифуновић, Г. Чађеновић, *Рановизантијска утврђења у крушевачком окружју*, Крушевац, 2000.

Симић, 1951.

В. Симић, *Историјски развој нашег рударства*, Београд, 1951.

Срејовић, 1983.

Д. Срејовић, Царски дворца, каталог: архитектонски украси, у: С. Ћелић (ур.), *Гамзиград – касноантички царски дворца*, Београд 1983, 88-92.

Станојловић, 1990.

М. Станојловић, Градина на Јелици – скидање фрагмената фресака, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 14, Београд, 1990, 75-77.

Стојић, 1986.

М. Стојић, *Gvozdeno doba u basenu Velike Morave*, Београд i Svetozarevo, 1986.

Стојић, 2004.

М. Стојић, *Пањевачки риди*, Београд, 2004.

Sulser, Clausen, 1978.

W. Sulser, H. Clausen, *Sankt Stephan in Chur. Frühchristliche Grabkammer und Friedhofskirche*, Zürich, 1978.

Holum, 2005.

K. G. Holum, The Classical City in the Sixth Century. Survival and transformation, in *The Age of Justinian*, ed. M. Maas, Cambridge University Press, 2005, 87-112.

Ferjančić, 1995.

S. Ferjančić, New Epigraphic Finds near Čačak, *Balkanica* 26, Beograd, 1995, 175-194.

Ферјанчић, Јеремић, Гојгић, 2008.

С. Ферјанчић, Г. Јеремић, А. Гојгић, *Римски епиграфски споменици Чачка и околине*, Чачак, 2008.

Cambridge Ancient History, vol. XIV, Late Antiquity: Empire and Successors, A. D. 425 – 600, (eds. A. Cameron, B. Ward-Perkins, M. Whitby), Cambridge Histories Online, Cambridge, 2008 (PDF format).

Чанак-Медић, 1978.

М. Чанак-Медић, Гамзиград. Касноантичка палата. Архитектура и просторни склоп, *Саопштења* XI, Београд, 1978.

Špehar, 2008.

P. Špehar, Late Antique and Early Byzantine fortifications in Bosnia and Herzegovina (Hinterland of the province of Dalmatia), in: *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*, Hrsg. H. Steuer, V. Bierbrauer, Berlin-New York, 2008, 559-594.

Ward-Perkins. 2008.

B. Ward-Perkins, Land, Labour and settlement, in: *CAH XIV*, 2008, 315-345.

Whitby, 2008.

M. Whitby, The Army, c. 420-602, in: *CAH XIV*, 2008, 288-314.

Zimmermann, 1995.

B. Zimmermann, Die Wandmalereiresteder Bischofskirche von Teurnia und der frühchristlichen Kirchen von Laubendorf und Duel, *Mitteilungen zur Christlichen Archäologie* 1, Wien, 1995, 9-22.

Градина на Јелици

Тридесет година археолошких истраживања (1984-2014)

Резиме

Удаљена око 110 km ваздушном линијом од Београда ка Југозападу, у близини свременог града Чачка, Градина (846 m) представља један од доминантних врхова планине Јелице са кога се пружа величанствен поглед на цео околни предео, десетинама километара унаоколо (Рудник, Равна Гора, долина Западне Мораве, Драгачево...). Зато није случајно што се живот на њој, са прекидима, одвијао у трајању од преко три миленијума, од праисторијских времена до раног средњег века, посебно у мање сигурним временима, када је човек тражио места за живот која су била штићена својим природним положајем.

Сам назив Градина (аугментатив) упућивао је на остатке неког већег насеља, а оно је, као што су то археолошка ископавања показала, на овом месту заиста и постојало. Легенде о Проклетој Јерини која је зидала (и овај) град, нису се потврдиле - живот у њему одавно је престао у време када је она била супруга деспота Ђурђа Бранковића (XV век).

Убрзо након обнове српске државе у првој половини 19. века, Градина постаје предмет интересовања љубитеља споменика прошлости, о чему је на овом месту писала Делфина Рајић. Након неколико обилазака, извештаја и случајних налаза, археолошка ископавања коначно почињу 1984. године и са прекидима трају до данас, под руководством проф. Михаила Милинковића, прво у оквиру пројекта Археолошког института, а потом Филозофског факултета у Београду. Након ранијих мањих захвата Завода за заштиту споменика културе Србије (Београд), ове године су обновљени архитектонски конзерваторски радови на Градини, али у организацији Завода за заштиту споменика културе у Краљеву. Градина је законом заштићен споменик културе. У научном смислу, она је афирмисана и ван граница наше земље. О њој су публиковани бројни извештаји и студије, а пре неколико година штампана је и једна монографија. Узима се у обзир у разним домаћим и страним научним синтезама. Изложба коју ор-

ганизује Народни музеј у Чачку прилика је да се заинтересованој публици на сажет начин пружи увид у досадашње резултате истраживања, као и да се представи релевантан избор налаза, од којих се неки по први пут објављују.

Најстарији трагови људског борава на Градини потичу из средине III миленија старе ере, из времена позног енеолита, као што је то утврдио Александар Булатовић (види прилог у овом каталогу). Он се настаља током раног бронзаног доба, да би свој највећи интензитет, у праисторијском периоду, доживео у време раног и старијег гвозденог доба (XI/X-VII, VI/V век п. н. е.). Тада се на овом месту, по свему судећи, налазило насеље градинског типа. Већину налаза чине уломци различито декорисаног керамичког посуђа, а у мањој мери је пронађено и оруђе од окресаног камена. Касније фазе живота на Градини, највише подизање града у VI веку, уништиле су добар део праисторијских остатака, тако да је интактан слој из ових епоха до сада установљен само на северним падинама Горњег града.

Од краја старијег гвозденог доба (VI/V век старе ере), па до касноантичког, односно рановизантијског периода, када је на Градини подигнут нов град (VI век), протекло је доста времена. Тек понеки налаз из римског времена (не рачунајући римске спотије употребљаване у VI и почетком VII века) сведочи о повременом боравању људи на овом месту, који нису оставили неки други материјални траг (остатке зграда и сл.). Извесну дилему представља датовање прве грађевинске фазе Базилике „А“ која би, судећи по налазима делова натписа које је протумачила Снежана Ферјанчић (види прилог у овом

каталогу), могла потицати из IV или V века. Забуну не би требало да уноси присуство римског новца (налазе новца је за ову прилику обрадио Милоје Васић), с обзиром да је он према својој вредности метала могао колати и у каснијим вековима, што је констатовано и на другим рановизантијским налазиштима.

Подизање новог великог утврђеног насеља са функцијом централног места у региону, које се уз извесну резерву може назвати градом, највероватније стоји у вези са грандиозним градитељским подухватом цара Јустинијана I (527-565), описаног од стране његовог хроничара Прокопија. По избору места, као и по својој структури, овај се град битно разликовао од претходних римских градова подигнутих у равницама. Његова основа била је неправилна, прилагођена конфигурацији терена, сходно принципима рановизантијске фортификације, посебно код тзв. висинских утврђења. Свакако, избор оваквих положаја био је последица несигурности изазване продорима варварских племена током Сеобе народа.

Унутар града су констатоване засебно брањене четврти (Горњи град, Северно и Јужно подграђе), док се за ареал на западним падинама још не зна да ли је био заштићен бедемима, као што је то скицирао Феликс Каниц. Подручје налазишта обухвата око 22 ha, рачунајући и некрополу око Базилике „В“. До сада је у њему, поред делова бедема, кула и капија, откривено и око 20 зграда световне намене. Поред тога, пронађени су остаци пет цркава, од којих је једна (Базилика „С“) имала крстионицу и била украшена каменом пластиком, као и сликаном зидном декорацијом, о чему је

писао Марко Капларевић. Наравно, то је тек мали део укупног броја грађевина (резиденција, стамбених зграда, радионица), а ни број цркава не мора бити коначан, имајући у виду колико их иначе може бити у рановизантијским насељима. Све ове грађевине биле су подигнуте од камена, углавном везаног малтером, уз повремену употребу сполија из римског времена (упореди прилоге Снежане Ферјанчић и Марка Капларевића), између осталог и фигуралних капитела који су красили Објекат I-IV унутар Горњег града. Већином су имале застакљене прозоре, а неке и канализацију (Објекат I-IV). Из њих и њихове околине потиче велики број покретних налаза, пре свега керамике, али и других предмета. Ти предмети на себи својствен начин сведоче о некадашњем животу на овом месту: о надрегионалној повезаности и трговини (северноафричке и друге амфоре, које је обрадила Весна Бикић), као и о личној опреми, прибору и занимањима становника града. Налази откривају низ занатских делатности, захваљујући сировинама, полуфабрикатима и алату. Тако су посведочени прерада руде гвожђа, експлоатација каменолома и клесарска делатност, зидарство, ткање, обрада кости и рога, обрада дрвета, али и други занати. У брдско-планинском региону важну улогу играло је сточарство, поред обраде земље која је била мање интензивна него у равницама. Спорадични налази упућују на активности ван непосредне близине града (рибарство и виноградарство). У рановизантијском периоду, на северу Илирика, утврђена насеља преузимају улогу привредних центара, попут некадашњих вила рустика.

Градина на Јелици морала је бити и административни центар региона који се не може поуздано сместити ни у једну од познатих провинција (Прва Мезија, Далмација?). О осталим утврђеним насељима у њеној околини писао је Перица Шпехар. Не превише бројни налази дефанзивног и офанзивног оружја упућују на присуство наоружаних људи (остаје отворено питање да ли неке регуларне војне јединице, локалне милиције или плаћеничког одреда, односно „федерата“). У недостатку имена града не може се поуздано знати да ли је у њему столовао епископ (што се не може искључити), те да ли је насеље, имајући у виду број цркава као и налаз реликвијара, било, поред осталог, и верски центар. Одређене индиције упућују на размишљање о могућем присуству различитих хришћанских конфесионалних група. У сваком случају, на његовом најдоминантнијем месту, на самом врху Градине, стајала је Базилика „Е“, видљива издалека, попут симбола верске и цивилизацијске припадности, као што је то случај и са другим истовременим насеобинама (Царичин град, Злата и др.). Материјална култура типична је за Романе, односно РOMEЈЕ (аутохтону популацију), али се међу њом у малом броју налазе и предмети карактеристични за средине насељене германским племенима, посебно Гепидима, који су овде могли dospети као избеглица након пораза од Лангобарда и Авара 567. године. На овакве закључке упућују и резултати антрополошке анализе скелетних остатака. О месту Градине на Јелици у рановизантијској археологији Србије овде је писао Милоје Васић.

Крајем VI или почетком VII века град је страдао у снажном пожару који је на много

места оставио јасне трагове. Нагла катаклизма спречила је систематску евакуацију и самим тим потоњим археолозима сачувала бројне делове покућства и опреме. Тако је овај за сада безимени град доживео судбину бројних насеља широм Илирика изазвану пре свега продорима Авара и насељавањем Словена.

На рушевинама утврђеног комплекса нишло је, током раног средњег века, ново насеље. Мишљења аутора о почетку новог насељавања се разликују. Док неки овај процес смештају у време одмаклог VII столећа, на овом месту презентовани ставови Весне Бикић говоре оквирно о IX веку. Малобројност и недовољна проученост керамичких налаза поменутог периода,

као и недостатак могућности спровођења одговарајућих анализа заснованих на природним наукама, условили су овакво стање које ће се у даљим истраживањима променити. У сваком случају, ова грнчарија је израђена на начин уобичајен за средине насељене Словенима, уз спорадично присуство керамике типичне за Бугаре.

Нема сумње да је Градина на Јелици један од кључева за разумевања процеса који су доминирали на Балкану током рановизантијског периода, у време Сеобе народа и раног средњег века. Вреди подсетити на чињеницу да је управо у том периоду, на рушевинама Римског царства, дошло до основног формирања Европе какву данас познајемо.

Gradina on Jelica Mountain. Thirty Years of Archaeological Research (1984-2014) Summary

Situated around 110km southwest of Belgrade, as the crow flies, and in the vicinity of the modern city of Čačak, Gradina (846m) is one of the dominant peaks of the mountain Jelica, offering a magnificent view spanning tens of kilometres over the whole surrounding landscape (Rudnik, Ravna Gora, the West Morava river valley, Dragačevo, and further). Therefore, it is little wonder that life existed on it, with interruptions, for over three millenniums, from prehistoric times to the Early Middle Ages, particularly during turbulent times, when man was looking for a place to live, in areas already naturally protected by their position.

The augmentative meaning conveyed in the name “Gradina” itself suggests the remains of a bigger settlement and, as demonstrated by the archaeological excavations, it did, in actual fact, exist in this location. The widespread legends about the Damned Jerina (*Prokleta Jerina*) building this town, as well as many others, were not confirmed. Life in it had ceased to exist long before she be-

came the wife of Despot Djuradj Branković (15th century).

Shortly after the re-establishment of the Serbian state in the first half of the 19th century, Gradina became the subject of interest for devotees of historic monuments, about which Delifna Rajić writes. Thus, Gradina represents one of the first archaeological sites in Serbia. After a number of visits, reports and accidental discoveries, the archaeological excavations finally started in 1984. The excavations, with some interruptions, have continued until the present day, under the leadership of the below signed, first within the project of the Institute of Archaeology, and then the Faculty of Philosophy in Belgrade. After the previous, less extensive undertakings of the Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia in Belgrade, architectural conservation works on Gradina were re-established by the Institute for Cultural Heritage Preservation in Kraljevo this year. Gradina is a cultural monument protected by Law. In a scientific sense, it is recognised outside the borders

of our country. Numerous reports and studies have been published on the subject, including a monograph a few years ago. It has been considered in a variety of scientific syntheses, both domestic and foreign. The exhibition organised by the National Museum in Čačak provides an opportunity for all those interested to obtain a concise insight into the results of previous research, as well as to present a relevant range of finds, some of which are displayed for the first time.

The oldest traces of human habitation on Gradina date back to the middle of the 3rd millennium BC, from the Late Eneolithic, as was determined by Aleksandar Bulatović (see the article in the catalogue). It continued throughout the Early Bronze Age and reached its greatest intensity in the prehistoric periods of the Early and Late Iron Age (11/10-7th, 6/5th century BC). At the time, we can say with great certainty, that there was a town-like settlement. Most finds comprise fragments of diversely decorated ceramic vessels and, to a lesser degree, stone chipped tools. Later phases of life on Gradina, in particular the building of the town in the 6th century, destroyed a big portion of the prehistoric remains, so that the only intact layer from these epochs has been found on the northern slopes of the Upper Town (*Gornji grad*).

From the end of the Late Iron Age (6/5th century BC) to the Late Antiquity, that is the Early Byzantine Period, when a new town was built on Gradina (6th century), a lot of time had passed. Only rare finds from the Roman times (with the exception of Roman spolia used during the 6th and the beginning of the 7th century) testify to occasional dwelling in this place, which left no other material traces such as the remains of buildings and

the like. A certain dilemma arises when dating the first construction phase of Basilica A, which could, according to the discovered parts of the inscription interpreted by Snežana Ferjančić (see the article in the catalogue), originate from the 4th or 5th century. The presence of Roman money alongside that of the Early Byzantine should not be confusing (money finds were processed by Miloje Vasić on this occasion), considering that, due to its metal value, it could have been in circulation in later centuries, as noted in other Early Byzantine sites.

The construction of a new, large fortified settlement functioning as the central place in the region, which could, with certain reservations, be called a town, is most likely connected to the grandiose construction undertaking of Emperor Justinian I (527-565), described by his chronicler Procopius. Being situated on one of the peaks of Jelica, not only by virtue of its position but by its structure as well, this town was, by and large, different from previous Roman towns built on plains. Its base was irregular, adapted to the configuration of the terrain, which was in accordance with the Early Byzantine fortification principles, particularly used in so-called hilltop fortifications. The choice of such a location was undoubtedly the consequence of the insecurity caused by barbarian invasions during the Great Migrations.

Within the town, separately defended areas were noted (the Upper Town and the northern and southern Lower Town), whilst it remains unknown whether the area on the western slopes was protected by ramparts, as sketched by Felix Kanitz. The site comprises an area of around 22ha, including the necropolis near Basilica B. Up to now, apart from parts of the ramparts, towers and gates,

twenty secular buildings have been discovered. In addition, the remnants of five churches have also been discovered, one of which (Basilica C) had a baptistery and was decorated with stone furniture and with painted wall decorations, as described by Marko Kaplarević. Of course, these are only a small part of the total number of buildings (residences, common dwellings and workshops). Even the number of churches does not have to be final, considering their numbers in other Early Byzantine settlements. These buildings were all built of stone, mostly fixed with mortar, and occasionally used Roman spolia (compare the articles of Snežana Ferjančić and Marko Kaplarević) and, among other things, figural capitals which decorated Building I-IV within the Upper Town. Most of them had glazed windows and some of them had a sewerage system (Building I-IV). A great number of movable finds came from them and their surroundings; mainly ceramics, but other artefacts as well, a selection of which is presented in this catalogue. In their own unique way, these objects testify to the life once led in this place, the supraregional connections and trade (North African and other amphorae, processed by Vesna Bikić), personal equipment, tools and the professions of the town's population. The finds of raw materials, partially finished products and tools, reveal a series of artisanal activities. Thus, the processing of iron ore, the exploitation of quarries along with stone carving and masonry, bone and horn treatment, wood processing as well as weaving and other activities, were testified. Cattle breeding played a significant role in the highland regions, together with agriculture, but which was less intensive than in the lowlands. Sporadic finds point to activities such as fishing and viticul-

ture outside the immediate proximity of the town. In the Early Byzantine Period, in the north of Illyricum, fortified settlements assumed the role of economic centres, as had previously been the case with *villae rusticae*.

Gradina on Jelica must also have been an administrative centre of the region, but it could not be placed, with any certainty, in any of the known provinces (Moesia Prima, Dalmatia?). Perica Špehar wrote about other fortified settlements in the surrounding area. Sparse finds of defensive and offensive weapons indicate the presence of armed people – whether they were a regular military unit, local militia or a mercenary unit, 'foederati', remains open to question. For the time being, due to the lack of the town's name, it remains equally unclear whether a bishop resided in it, which cannot be excluded as a fact, and, considering the number of churches as well as the discovery of a reliquary, whether it might have been, among other things, a religious centre as well. Certain clues lead us to consider the possible presence of different Christian confessional groups. Nonetheless, in a dominant position, at the very top of Gradina, was Basilica E, visible from afar as a symbol of religious and civilisational affiliation, as was the case with other concurrent settlements (Caričin grad, Zlata and others). Material culture is typical of the Romani, that is 'Romaioi', an autochthonous population, although within it there is also a small number of objects that are typical of areas populated by Germanic tribes, especially the Gepids, who might have come here as refugees after being defeated by the Langobards and Avars in 567. The anthropological analyses of skeletal remains additionally point to these conclusions. Miloje Vasić writes about the

significance of Gradina on Jelica in the Early Byzantine archaeology of Serbia.

At the end of the 6th, or the beginning of the 7th century, the town was devastated by a great fire which left its obvious traces in many places. A sudden cataclysm prevented a systematic evacuation and thereby preserved numerous household items and equipment for archaeology. Thus, this still nameless town experienced the same destiny as many others all over Illyricum, caused mainly by the Avar invasions and Slavic settling.

During the Early Middle Ages, on the ruins of the fortified complex, a new settlement was built. Authors' opinions differ regarding the start of this new settling. While some date this process back to the late 7th century, the presented opinion of Vesna Bikić suggests a period in the region of the 9th cen-

tury. The scarce and insufficiently studied ceramic finds of the aforementioned period, combined with the inability to conduct appropriate scientific analyses, gave rise to these circumstances, which will change in the future. In any case, this pottery was made in a way typical of areas populated by the Slavs, with the sporadic presence of typically Bulgarian ceramics.

There is no doubt that Gradina on Jelica is one of the keys to understanding the processes which dominated in the Balkans during the Early Byzantine Period, at the time of the Great Migrations and the Early Middle Ages. A fact worth mentioning is that in this very period, on the ruins of the Roman Empire, the fundamental formation of Europe, as we know it today, happened.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

903/904(497.11)(083.82)
069.51:903/904(497.11)(083.82)
902.2(497.11)“1984/2014” (082)

ГРАДИНА на Јелици : тридесет година археолошких истраживања (1984-2014) / [каталог изложбе] уредили Михаило Милинковић и Перица Шпехар ; [аутори текстова Делфина Рајић ... [и др.] ; аутори каталошких јединица Александар Булатовић ... [и др.] ; фотографије Марко Бојовић, Михаило Милинковић, Небојша Борић] = Gradina on Jelica Mountain : thirty years of archaeological research (1984-2014) / [exhibition catalogue] edited by Mihailo Milinković and Perica Špehar ; [authors of articles Delfina Rajić ... [et al.] ; authors of catalog units Aleksandar Bulatović ... [et al.] ; photographs Marko Bojović, Mihailo Milinković, Nebojša Borić]. - Чачак : Народни музеј = Čačak : The National Museum, 2014 (Чачак : Тригон). - 214 стр. : илустр. ; 23 см. - (Изложбени каталози / Народни музеј, Чачак ; 18)

Текст штампан двостубачно. - Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија: стр. 195-205. - Summary.

(978-86-84067-54-0)

1. Милинковић, Михаило, 1954- [аутор]
[уредник] [фотограф] 2. Шпехар, Перица, 1974-
[аутор] [уредник] 3. Рајић, Делфина, 1961-
[аутор]

а) Народни музеј (Чачак) - Збирке -
Каталози б) Археолошки налази - Градина -
Каталози с) Археолошка налазишта - Градина
- Зборници

COBISS.SR-ID 209266700

DIANAЕ
TASTVATCVS
CRISPNVS
DECVEOV
COHORIML